

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
54
2016

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Türk-Ermeni İlişkilerinde Algılar ve Karar Alıcılar,
Tarihin Yansımaları Üzerine Bir Analiz

Hayati AKTAŞ - Vahit GÜNTAY

Suriye, Halep, Musul, Zor ve Urfa Bölgelerinde
Ermenilere Yönelik İskân Uygulamaları (1915-1917)

Mevlüt YÜKSEL

Ermeni Edebiyatında Milliyetçi Eğilimler:
Paruyr Sevak Örneği

Hande DOLUNAY

Suriye’de Ermeni Diasporası

Ehtiram AŞIRLI

Cumhuriyet Öncesi Bitlis’te Yabancı
Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri

M. Törehan SERDAR

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2016, Sayı 54

YAYIN SAHİBİ

Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aslan Yavuz ŞİR

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU

(Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI

(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

(İpek Üniversitesi)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

(Ankara Üniversitesi)

Dr. Erdal İLTER

(Tarihçi)

Alev KILIÇ

(E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)

Ömer E. LÜTEM

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI

(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesib NESSİBLİ

(Khazar Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

(Siyaset Bilimci)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI

(Tarihçi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

(Tarihçi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR

(E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Çınar ALDEMİR

(E. Büyükelçi)

Ertuğrul APAKAN

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward ERICKSON

(Tarihçi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER

(Tarihçi)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI

(Tarihçi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY

(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA

(Azerbaycan İlimler Akademisi,

İnsan Hakları Enstitüsü)

Jeremy SALT

Prof. Dr. Norman STONE

(Bilkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN

(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ

(Utah Üniversitesi)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 30 Eylül 2016

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 45 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	9
(Editorial Note)	
MAKALELER	11
(ARTICLES)	
Olaylar ve Yorumlar	11
(Facts and Comments)	
Ömer E. LÜTEM	
Türk-Ermeni İlişkilerinde Algılar ve Karar Alıcılar, Tarihin Yansımaları Üzerine Bir Analiz	51
(Perceptions and Decision Makers at Turkish-Armenian Relations, An Analysis of Reflections in History)	
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ - Araş. Gör. Vahit GÜNTAY	
Suriye, Halep, Musul, Zor ve Urfa Bölgelerinde Ermenilere Yönelik İskân Uygulamaları (1915-1917)	71
(Resettlement Practices in Syria, Aleppo, Mosul, Zor and Urfa Towards Armenians (1915-1917))	
Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL	
Ermeni Edebiyatında Milliyetçi Eğilimler: Paruyr Sevak Örneği	115
(Nationalist Tendencies in Armenian Literature: Paruyr Sevak Example)	
Hande DOLUNAY	
Suriye'de Ermeni Diasporası	139
(Armenian Diaspora in Syria)	
Ehtiram AŞIRLI	
Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri	163
(Foreign Schools and Missionary Activies in Bitlis in Pre-Republic Era)	
Mehmet Törehan SERDAR	
YAZIM KURALLARI	215
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

1959, Sakarya doğumlu olan Hayati Aktaş, Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini; Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi kürsülerinde almıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 1996-2005 yılları arasında Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı, 2000-2004 yılları arasında Bölüm Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. 2004-2009 yılları arasında Türk Tarih Kurumu bünyesinde Pontus Araştırmaları Masası Başkanlığı görevinde bulunan Aktaş, 2012-2013 akademik döneminde Karadeniz Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanlığı görevini de yürütmüştür. 2009 yılından bu yana Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanlığı görevini sürdüren Aktaş, Eko-Avrasya Akademik Kurul Başkanlığı görevini de yerine getirmektedir. Temel çalışma alanları Siyasi Tarih, Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği olan Aktaş, daha önce farklı ülkelerde seçim gözlemciliği görevlerinde de bulunmuştur. İyi derecede İngilizce bilen Aktaş, İngiltere, ABD ve İsviçre gibi ülkelerinde arşiv çalışmalarında yer almıştır.

Vahit GÜNTAY

1984, Kırşehir doğumlu olan Vahit Güntay, Lisans derecesini Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden; Yüksek Lisans derecesini ise Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü'sü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından almıştır. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü'sü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında doktora çalışmasını sürdüren Güntay, "Siber Güvenlik" alanında yaptığı çalışmayla uluslararası güvenlik alanında çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 2009 yılından itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Başta uluslararası güvenlik olmak üzere uluslararası ilişkiler üzerine çalışmalarını sürdüren Güntay, iyi derecede İngilizce ve Almanca, orta derecede İspanyolca ve Rusça, başlangıç düzeyinde Çince bilmektedir.

Mevlüt YÜKSEL

1981 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1999 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladığı yükseköğrenimini 2003 yılında tamamladı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 2004 yılında Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi'nde öğretim elamanı (Uzman) olarak göreve başladı. 2006 yılında "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşü" adlı çalışmasıyla yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2007 yılında aynı enstitünün Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimine başladı. Öğrenimine devam ederken görev yaptığı Araştırma Merkezi tarafından yapılan önemli çalışmalarda görev aldı. Çalışmaları kapsamında çeşitli üniversite, kurum ve kuruluşlar tarafından yurt içinde düzenlenen sempozyum, konferans ve panel gibi bilimsel toplantılara iştirak etti. 2013 yılında "Vilâyât-ı Şarkıyye Ermenilerine Yönelik Sevk ve İskân Uygulamaları (1915-1917)" adlı teziyle doktora öğrenimini tamamladı. 2015 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'na öğretim üyesi olarak atandı. Halen aynı yerde Türk-Ermeni İlişkileri, Türk Siyasi Tarihi ve Türk Dış Politikası konularında çalışmalarına devam etmektedir.

— Hande DOLUNAY —

2006-2010 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde Rus Dili ve Edebiyatı anabilim dalında lisans eğitimi almıştır. 2015 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü anabilim dalında "Ermeni Edebiyatında Milliyetçilik: Paruyr Sevak Örneği" adlı yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Halen aynı bölümde doktora eğitimi almaktadır. Dünyanın Öyküsü ve Ermeni Araştırmaları dergilerinde tanıtım bültenleri yayınlamıştır.

— Ehtiram AŞIRLI —

Azerbaycan'ın Bakü şehrinde doğmuştur. Azerbaycan Turizm Üniversitesi'nden Lisans (2010-2014), Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nden Yüksek Lisans (2014-2016) derecesi almıştır. Türkiye'de 2023 Dergisi, Akademik Perspektif Dergisi, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi'nde ve TUİÇ, Uluslararası Politika gibi web sitelerinde makaleleri yayınlanmıştır.

— Mehmet Törehan SERDAR —

1958 yılında Bitlis'te doğdu. İlk, Orta ve Lise tahsilini Bitlis'te yaptıktan sonra 1981 yılında Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu İşletme-Muhasebe Bölümünden mezun oldu. 1982 yılında Kahramanmaraş Ticaret meslek lisesinde muhasebe grubu öğretmenini olarak göreve başladı. 1985 yılında Bitlis Ticaret Meslek Lisesine atandı. Belli bir süre bu okulda öğretmen ve idareci olarak görev yaptıktan sonra 1993 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı Ahlat Meslek Yüksekokuluna öğretim görevlisi olarak atandı. 1994 yılında aynı Üniversiteye bağlı olan Bitlis Meslek Yüksekokulu'na atandı. Halen Bitlis Eren Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Tarih ve kültür alanında basılı çok sayıda eseri bulunmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Bu yılın yaz ayları, Türkiye-Ermenistan ilişkileri bakımından, bir durgunluk içinde geçmiştir. Bunda her iki ülkenin iç işlerde önemli olayların vuku bulmuş olmasının payı büyüktür. Buna karşın bazı ülkelerde “Ermeni Sorunu” konusunda, bu sorunun çözümlenmesini veya çözüm sürecine girmesine olumsuz etkiler yapan bazı gelişmeler görülmüştür.

Bunların başında, şüphesiz, Alman Parlamentosunun, bir hayli duraksamadan sonra, Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar alması gelmektedir. Türkiye bu karara, muhtemelen böyle bir karar alınmayacağı hakkında resmi olmayan bazı sözler verilmiş olmasının da etkisiyle, sert tepki göstererek Büyükelçisini istişareler için Ankara’ya çağırarak ve TBMM’nin karar hakkında bir bildiri yayınlaması yoluyla cevap vermiş ayrıca söz konusu kararın, başka alanlarda da iki ülke ilişkilerine olumsuz etkiler yaptığı gözlemlenmiştir. Papa Françesko’nun Ermenistan’a yaptığı ziyaret sırasında “soykırım” konusuna değinmeyeceği hakkında varılmış mutabakata rağmen, daha ziyaretin birinci gününde Papa’nın bu sözcüğü kullanması Ankara’nın tepkisine neden olmuş ve yapılan açıklamada Papa’nın din temelli ayrımcılık yaptığı vurgulanmıştır.

Azerbaycan- Ermenistan ilişkileri bakımından bu dönemin önemli olayı, 2-5 Nisan 2016 tarihlerinde Karabağ bölgesinde meydana gelen ve Azerbaycan güçlerinin üstünlük sağladığı çarpışmalardır. Azerbaycan’ın bu askeri üstünlüğü gelecekte Karabağ konusunda yapılacak müzakereleri de etkileyebilecektir. Diğer yandan Rusya’nın girişimi sonucunda tarafların bir ateşkese razı olmaları Karabağ konusunda bu ülkeyi başlıca “hakem” durumuna getirmiştir.

Dergimizin birinci yazısı olan Olaylar ve Yorumlar’da bu konu ve ilgili diğer konular ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Ermeni Sorunu incelenirken genelde bu sorunun tarihsel boyutu ve/veya günümüzde uluslararası politikalara yaptığı etkiler ele alınmakta ve sorunun psikolojik alana yansımalarına pek değinilmemektedir. Hayati Aktaş ve Vahit Günay’ın **Türk-Ermeni İlişkilerinde Algılar ve Karar Alıcılar, Tarihin Yansımaları Üzerine bir Analiz** başlıklı yazıları, “Psikolojik Yaklaşım ve Söylem Analizinin Güncel Boyutu, “Türk Ermeni İlişkilerine Psikolojik Bir Bakış”, “Türk-Ermeni İlişkilerinde Karar Alıcılar ve Söylemler” gibi başlıklar altında bu sorunun psikolojik yönünü incelemektedir. Yazarlar Ermeni

Sorununa sadece yaşanmış acıların gündemde tutulması açısından yaklaşılmasının yeni nesillerin geleceğe düşmanlık açısından bakmalarına neden olacağını belirtmektedir.

Ermeniler ve taraftarları tarafından kaleme alınan ve 1915–1917 yıllarında Ermenilerin iskân edildikleri yerlerde kasten kötü koşullara maruz bırakıldıklarını ileri süren böylelikle soykırım iddialarına kanıt bulmaya çalışan pek çok yazı bulunmaktadır. Mevlut Yüksel **Suriye, Halep, Musul, Zor, ve Urfa Bölgelerinde Ermenilere Yönelik İskân Uygulamaları (1915–1917)** başlıklı yazısında, iskân edilen Ermenilerin nüfusu, iaşe ve barınmaları, güvenliklerinin sağlanması konularında Osmanlı Hükümetinin çıkardığı tebligat ve talimatları, kadın ve çocukları başta olmak üzere Ermenilerin daha iyi koşullara kavuşmaları, ayrıca salgın hastalıklardan korunmaları için alınan önlemler ve uygulamaları incelemekle Osmanlı Hükümetinin Ermenilerin iskânı politikasına ışık tutmaktadır.

On Beş Yıldan beri yayınlanan Dergimizde Ermeni Sorunun çeşitli yönlerini ele alan pek çok yazı yer almıştır. Ancak siyasete yardımcı olan Edebiyat alanının pek incelenmemiş olduğu görülmektedir. Hande Dolunay'ın **Ermeni Edebiyatında Milliyetçi Eğilimler: Paruyr Sevak Örneği** başlıklı yazısı bu eksikliği gidermek yolunda atılmış bir adımdır. yazı Paruyr Sevak'ın esas olarak Sovyetler Birliği döneminde Ermeni Edebiyatındaki milliyetçi eğilimleri, bunların kamuoyundaki yankılarını incelemektedir.

Ehtiram Aşırı **Suriye'de Ermeni Diasporası** başlığını taşıyan yazısında, güncel bir konu olan, Suriye'deki iç savaştan etkilenmiş olan Ermenilerin, Suriye'nin vatandaşı olmakla beraber, milli kimliklerini korumayı başardıklarını ve böylece bir Diaspora haline geldiklerini, Ermeni, Süryani ve Arap kaynaklarına ve resmi belgelere dayanarak incelemektedir.

Dergimizin son yazısı Mehmet Törehan Serdar'ın **Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri** başlığını taşımaktadır. Eğitime katkıda bulunmak gibi bir bahaneyle Osmanlı idaresinden alınan izinlerle açılan misyoner okulların genelde Osmanlılar aleyhine eğitim verdiklerini, bu okullardan yetişen bazı öğrencilerin Ermeni isyanlarında ve Müslümanlara karşı yapılan mezalimde rol aldıkları bilinen, ancak literatürde yeterince işlenmemiş bir konudur. Mehmet Törehan Serdar, Osmanlılar döneminde önemli bir Ermeni yerleşim kenti olan Bitlis'te Misyoner okullarının Osmanlı karşıtı faaliyetlerini incelemektedir.

İyi okumalar dileklerimizle.

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

Büyükelçi (Emekli)
Avrasya İncelemeleri Merkezi, Onursal Başkan
oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı Mayıs- Ağustos 2016 aylarında Türkiye-Ermenistan ilişkilerini, bazı ülkelerin soykırım iddiaları karşısındaki tutumunu ve Karabağ sorununa ilişkin son gelişmeleri incelemektedir.*

Anahtar kelimeler: *Ermeni Sorunu, soykırım iddiaları, Türkiye, Ermenistan, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Rusya Federasyonu, İsrail, Mısır, Lübnan, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Recep Tayyip Erdoğan, Mevlüt Çavuşoğlu*

Abstract: *This article deals with Turkey-Armenia relations, during May-August 2016 period, the attitude of some countries concerning Armenian Genocide allegations, and the latest development on Karabakh question*

Keywords: *Armenian Question, genocide allegations, Turkey, Armenia, Germany, France, Russian Federation, Vatican, Czech Republic, Israel, Egypt, Lebanon, Serge Sarkissian, Edward Nalbantian, Recep Tayyip Erdoğan, Mevlüt Çavuşoğlu*

Bu yazımızda Mayıs-Ağustos 2016 ayları içinde Türkiye Ermenistan ilişkileriyle Ermeni Sorunu ve özellikle bazı ülkelerin soykırım iddialarına ilişkin tutumlarını ve Karabağ anlaşmazlığına ilişkin son gelişmeleri ele alacağız.

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermeni Tehcirin 100. yılının Türkiye aleyhtarlığı içinde anılmasının yarattığı olumsuz hava 2016 yılında da devam etmiştir. Başta Serj Sarkisyan olmak üzere Ermeni yetkililer, ikili ilişkileri ilgilendirmese dahi, uygun olduğunu düşündükleri her fırsatta Türkiye'yi yermeye çalışmışlardır. Mesela Suriyeli mülteciler konusunda Türkiye ve Avrupa Birliği arasında varılan anlaşma için, Sarkisyan'ın AB'nin körü körüne Erdoğan'a güvenmemesi, bu sorun için kendi çözümünü üretmesi gerektiğini söylemiş ayrıca Türkiye gibi bir muhatapla uzun vadeli bir çözüm olamayacağını ifade etmiştir.¹

Alman Parlamentosunun soykırım iddiaları konusundaki karar tasarısını onaylamasından bir gün önce Başkan Sarkisyan Alman Bild gazetesine verdiği bir mülakatta² bir devlet başkanını kızdırıyor diye Ermeni soykırımına "soykırım" demekten vazgeçilmesinin doğru olmadığını söylemiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde dikkati çeken bir diğer husus Ermenistan'ın Türkiye'yi 2-5 Nisan 2016 tarihlerinde Karabağ'daki çarpışmaların sorumlusu olarak takdim etme çabasıdır. Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Edward Sharmazanov bu çarpışmalardan sonra Moskova'ya yaptığı bir ziyarette, bu ülkedeki Türkiye aleyhtarı havadan yararlanarak, şunları söylemiştir:³ "Türkiye'nin bu insanlık dışı hareketi koruyan ve teşvik eden tek taraflı tutumu son derecede tehlikelidir. Bu bize Türkiye'nin bölgesel istikrar için tehlikelerden biri olmaya devam ettiğini göstermektedir". Türkiye'nin Karabağ çarpışmalara hiç bir şekilde karışmadığı bir ortamda bu sözlerin gereksiz bir husumet sergilemek dışında bir anlamı yoktur.

Bir diğer olay da Ermenistan'da bazı çevrelerin Türkiye'ye karşı paranoyak denebilecek bir davranış içinde olduklarını ortaya koymuştur. Tatul Manaseryan adında bir ekonomist Erivan'a Türk mallarına karşı bir protesto hareketi başlatılmıştır. Bu hareket, Türk mallarına ödenen paraların terörizmi destekleyebileceği, Ermenilere karşı kullanılacak silahların imalini finanse

1 "Armenian President: We don't Trust Erdoğan" *Medimax*, 1 June 2016

2 "Armenians, don't let Erdogan bully you on genocide bill" *The Local, Germany*, June 1, 2016.

3 "Sharmazanov Calls Turkey and Azerbaijan Regional Threat" *Armenpress*, 19 April 2016.

edebileceği, ayrıca Türk gıda maddelerinin bakteriyolojik silah olarak da kullanılabileceği gibi garip gerekçelerle, sadece Ermenistan’da değil dünyanın her yerinde Ermenilerin Türk mallarını satın almamalarını öngörmektedir.⁴ Diğer yandan bu hareket, geçen yıl Suriye sınırında bir Rus uçağının Türkiye tarafından düşürülmesinden sonra Rusya’nın Türkiye’ye uyguladığı bazı ithalat kısıntıları politikasının Ermenistan tarafından yakından izlendiğini göstermektedir.

Aslında bir tür hezeyan olan bu ve benzeri girişimleri ciddiye almamak ve bunu Rusya’nın Türkiye politikasını desteklemek üzere ortaya atıldığını düşünmek mümkündür. Ancak Ermenistan Başbakanı Hovik Abrahamian’ın kalite ve rekabet anlamında Ermenistan ekonomisini tehdit eden Türk malları konusunda bir araştırma yapılması talimatını vermesi üzerine⁵ konu resmi bir nitelik kazanmış ve Ermenistan’ın Türkiye’den yapılan ithalatı kısıtlamak için bir bahane aradığını düşündürmüştür.

Bu konuda Türkiye’nin yıllık ihracatının 140 milyar dolar kadar olduğunu, Ermenistan’a da yılda yaklaşık 200 milyon dolar ihracat yapıldığını, buna göre bu ülkeye ihracatın tüm ihracata oranının binde 1,4 gibi çok küçük bir rakam olduğunu belirtmemizde yarar vardır. Saçma gerekçelerle Türkiye’den yapılan ithalat engellenmeye veya kısıtlanmaya çalışılırsa bu, Türkiye için çok küçük bir gelir kaybına yol açacak buna karşın Ermenistan’la olan ilişkilere yeni bir sorun eklenmiş olacaktır.

Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı saldırgan olarak nitelendirilebilecek olan bu politikasına karşın Türkiye’nin genelde sessiz kaldığı gözlemlenmektedir. Bu, Mayıs ayında kurulun 65. Hükümet Programında da görülmektedir. Programın Güney Kafkasya bölümünde şu ifadeler yer almaktadır: “Ülkemiz Kafkasya’daki anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü doğrultusunda, Yukarı Karabağ başta olmak üzere, Azerbaycan topraklarındaki işgalin sona erdirilmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliklerin sonlanması için çaba göstermeye devam edecektir.”⁶ Kısaca Hükümet Programında, Türkiye’nin Ermenistan’la olan ilişkileri yer almamıştır. Bu, Ermenistan’ın olumsuz tutumunun bir yansıması olsa gerektir. Buna karşılık Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerine programda yer verilmiş ve Türkiye’nin Azerbaycan’a yardımcı olacağı belirtilmiştir.

4 “Protest Against Turkish Products in Yerevan” *Asbarez*, 22 April 2016.

5 “PM: Armenian Government Does Not Seek to Ban Imports of Turkish Food” *ARKA*, 11 May 2016.

6 “Başbakan Binali Yıldırım, 65. hükümet programını TBMM Genel Kurulu’na sundu.” Başbakanlık, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Article/pg_Article.aspx?Id=bc9fcbca-a010-4d84-b97a-f83604c051c3 25 Mayıs 2016

Türkiye'nin bu tutumu Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Temmuz ayı ortasında Azerbaycan'a yapmış olduğu ziyaret sırasında da teyit edilmiştir. Çavuşoğlu Karabağ Sorununun Azerbaycan'ın uluslararası kabul edilmiş sınırları çerçevesinde toprak bütünlüğünün muhafaza edilerek çözümlenmesi gerektiğini tekrarlamış, ayrıca Türkiye-Rusya ilişkilerinin normalleşmesinin Karabağ sorununun çözümüne mutlak faydası olacağını belirtmiştir.⁷

II – BAZI ÜLKELERDE ERMENİ SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

1. ALMANYA

Bir önceki sayımızda⁸ Alman Millet Meclisinin 2005 yılında içinde soykırım sözcüğü bulunmayan ancak 1915 olaylarını, eşanlamlı sözcükler kullanarak, soykırım olarak tanımlayan, bir karar kabul etmiş olduğunu bildirmiştik. 2015 yılında, Papalık dâhil, bazı ülkelerin Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi Almanya'yı da etkilemiş ve partilerin çoğunluğu tarafından desteklenen bir tasarı hazırlanmıştı. Ancak bazı ifadelerin yetersiz görülmesi üzerine bu tasarı Meclisin Dışişleri komisyonuna geri gönderilmişti.⁹ Esas itibarıyla Meclisin kabul edebileceği bir metin olmasına rağmen, mülteciler sorunu nedeniyle Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duyulduğu bir dönem içinde bulunulması, başta Başbakan Merkel olmak üzere Hıristiyan Demokratlarda tereddüt yarattığından oylama safhasına geçilememişti. Dışişleri Komisyonu mutabakat sağlayamayınca Yeşiller Partisi 2016 Şubat ayında 1915 olaylarının soykırım olduğunu bildiren yeni bir tasarı hazırlamıştır.¹⁰ Yeşiller Partisi Eş Başkanı Cem Özdemir'in çabaları sayesinde tasarrın 2 Haziran 2016 tarihinde oylanması için partiler arasında mutabakat sağlanmış ve tasarı 2 Haziran 2016 tarihinde Meclis'te bir aleyhte ve bir çekimser oyla kabul edilmiştir.

Oylamada Meclisin yaklaşık ¾'ü hazır bulunmamıştır. Almanya Başbakanı Angela Merkel, Başbakan Yardımcısı Gabriel ve Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier programlarını ileri sürerek oylamaya katılmamışlardır.¹¹ Ancak katılımın az olması alınan kararın geçerli veya "yasal" olmasını

7 "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Azerbaycan'da" *Haberler.com* 15 Temmuz 2016
<http://www.haberler.com/disisleri-bakani.cavusoglu-azerbaycan-da-8611139-haberi>

8 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, ss29–30

9 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, ss29–30

10 "Genocide Debate Puts Germany in Tough Spot with Turkey" *Deutsche Welle*, 23 Nisan 2016.

11 "Berlin Büyükelçisi Karşoğlu: 'Duygusal bir karar'" *Timeturk*
<http://www.timeturk.com/berlin-buyukelcisi-karslioglu-duygusal-bir-karar/haber-161772>

engellemektedir. Katılmayanlar konuya ilgi duymadıklarından veya böyle bir kararın alınmasını uygun görmediklerinden ancak bunu açıkça söylemekten de çekindiklerinden bu şekilde hareket etmiş olabilirler. Bu arada Ermeni soykırım iddialarına ilişkin 2001 yılı Fransız kanununun da yaklaşık 50 milletvekilinin, soykırım iddiaları reddedenlerin cezalandırılmasına dair diğer bir kanunun da 29.06.2016 tarihinde Fransız Meclisine 21 milletvekilinin oyu ile kabul edildiğini de bildirilelim.

Alman Meclisinin kabul ettiği kararda neler vardır? Bilinen Ermeni propaganda öğeleri yanında başlıca şu hususlar dikkati çekmektedir:

Kararın başlığı “Ermenilerin ve Diğer Hıristiyan azınlıkların 1915 ve 1916 yıllarındaki soykırımının hatırlanması ve anılması”dır.

Hukuksal açıdan bakıldığında Alman Meclisinin Ermeni soykırım iddialarını tanıdığını bu başlıkla belli olmaktadır. Bu konudaki diğer parlamento kararlarının çoğunun çok açık tanıma ifadeleri¹² Alman kararında yoktur. Bu yarı belirsizlik olasılıkla metin üzerindeki pazarlıkların bir sonucudur ancak belirsiz de olsa Alman Meclisinin Ermeni soykırımını tanımış olduğunda şüphe bulunmamaktadır.

Metnin bir diğer özelliği de Türkiye’den Ermeni soykırımını tanımamasını istenmemesidir. Oysa Avrupa çapında ilk tanıma olan ve birçok Avrupa Birliği üyesi ülkelerin parlamento kararlarına ilham vermiş bulunan Avrupa Parlamentosunun 1987 yılı kararında Ermeni “soykırımını” tanınması Türkiye’den açıkça istenmişti. Bazı ülkeler, Türkiye ile ikili ilişkilerine yapacağı olumsuz etkileri dikkate alarak, sadece kendilerinin tanınması ile yetinmişler Türkiye’den bir talepte bulunmamışlardır. Alman Meclisi de bu yolu izlemiştir. Ancak aşağıda göreceğimiz üzerine Türkiye’den başka taleplerde bulunulmuştur.

Bu kararın diğer bir özelliği “diğer Hıristiyan azınlıkların” soykırımından bahsetmesidir. Bu gruplar Aramî/Süryani ve Keldani olarak adlandırılmıştır. Pontuslu Rumların soykırımı uğradıkları iddiasına kararda yer verilmemiş olması dikkat çekmektedir.

Kararın ilginç bir yönü Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman Hükümetini Ermeni “soykırımını” olayından dolayı sorumlu tutmak çabasıdır. Bu kendi kendini suçlamaya çalışmanın nedenlerini açıklamak zordur. Daha ziyade bir suçu peşinen kabul ederek bu konuda gelebilecek eleştirileri önlemek ve aynı

12 Mesela 2001 yılı Fransız kanununda bu “tanıma” çok belirgindir: “Fransa, 1915 Ermeni Soykırımı açıkça tanır”

zamanda, Almanya kendi soykırımlarını (Yahudi ve Namibya) kabul ettiğini göre, Türkiye'ye Ermeni "soykırımını" kabul etmesi gerektiği mesajını vermek olması muhtemeldir. Bu arada 1915 olaylarında Almanya'ya doğrudan atfedilebilecek bir suç görmediğimizi, Almanya telkin etmiş olsa dahi tehcir kararının Osmanlı Hükümetine ait olduğunu bildirelim. Diğer yandan Alman Meclisinin son kararında zamanın Alman Hükümetinin "tehcir"i engellemekle suçlandığını, ancak Osmanlı İmparatorluğunu savaşa devam etmesine büyük önem veren Almanların bu konuda çok dikkatli davrandığını belirtelim.

Günümüze gelirse Alman Meclisinin bu konu ile neden bu ölçüde ilgilendiği hakkında açıklık yoktur.

Eski Alman Hükümetinin 1915 olaylarını engellemediği için günümüz Alman Parlamentosunun bu olaylarla ilgilenildiği savı inandırıcı değildir. Esasen bu konuyla ilgilenmek için neden Almanya'nın bağımsızlığını yeniden tanıdığı yıl olan 1948'den bu yana 60 yıl geçmesi beklendiği sorusunun yanıtı yoktur. O nedenle bu ilginin nedenini daha güncel olaylarda aramak gerekmektedir.

İnsan Hakları zaman içinde önem kazandığı için 1915 olayları üzerine eğilmenin geciktiği ileri sürülebilir. Ancak bu tür bir düşüncenin zayıf tarafı insan haklarının yaşayan insanlar ve onların geleceğini ilgilendiren bir konu olduğudur. İnsan hakları geçmişe nasıl uygulanabilir? Özellikle ilgili herkesin artık yaşamadığı düşünüldüğünde.

Ermenilerinin Türkiye'den ve Türklerden intikam almak arzusu çok güçlüdür. Alman Meclisinin bu alanda Ermenilere yardım etmeye çalıştığı akla gelse de bunu gösteren veya işaret eden bir emare yoktur.

Kanımızca Alman Meclisinin Ermeni soykırım iddialarıyla ilgilenmesinin başlıca iki nedeni vardır.

Birincisi, yukarıda değindiğimiz gibi, zamanın Alman Hükümetinin 1915'te Ermeni Tehcirini önlememiş (önleyememiş) olması nedeniyle günümüz Almanya'sına yöneltebilecek eleştirileri peşinen önlemek, en azından yumuşatmaktır.

İkinci neden çok daha gerçekçi olup Almanya'da yaşayan Türklerin asimilasyonu ile ilgilidir. Günümüz Almanya'sında yaklaşık 3 milyon Türk yaşamaktadır. Türklerin Almanya'ya iş bulmak amacıyla göç etmeye başladığı 1960'lı yılların başlarından bu yana, yani yarım yüzyıldan daha fazla bir süreden beri, Türkler hakkında Alman Hükümetlerinin başlıca kaygısı bu

toplumun Almanya'ya entegrasyonudur. Diğer bir deyimle Türklerin Almanya'da mevcut sosyal ve toplumsal koşulları kabul etmesi ve onlara ayak uydurmasıdır. Türkler çalışma alanında Almanya'ya tam olarak entegre olmuştur. Ancak sorun sosyal alandadır. Dini farktan başka Alman örf ve adetleri, sosyal yaşam biçimleri Türklerinkine uymamakta bu da iki halkın kaynaşmasını engellemektedir. Bu uyumsuzluk Türklerin büyük kısmının bir tür getto yaşamı sürmesine neden olmuş bu da entegrasyonu uygulanamaz hale getirmiştir. Böylelikle Almanya'da, yıllardan beri bu ülkede yaşamakla beraber "Almanlaşmamış" geniş bir kitlenin mevcudiyeti, güvenlik mülahazalarıyla, Alman Hükümetlerini çok rahatsız etmiş, bir yandan entegrasyon sağlanmaya çalışılırken diğer yandan da bu geniş kitlenin beraberce hareket etmesini önlemek için, "böl ve yönet" politikası uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede önce Kürtler, Evangelik (Protestan) Kilisenin yardımıyla Türklerden ayrılmaya çalışılmış, bu amaçla PKK'ya dahi resmi olmayan bir şekilde arka çıkılmış, sonraları buna çok pişman olunmuştur. İkinci olarak dini ayırım dile getirilebilir. Alevilerin Sünni çoğunluktan ayrılarak kendi mezheplerini gerçekleştirmeleri de teşvik edilmiş, hatta Aleviliğin Müslümanlıktan ayrı bir din olduğu savı dahi ortaya atılmıştır. Sünnilere gelince bu geniş topluluğun bir takım tarikat ve diğer akımlara ayrılmasına, din özgürlüğü ilkesi altında, çaba gösterilmiştir.

Bu çerçevede önce Kürtler, Evangelik (Protestan) Kilisenin yardımıyla Türklerden ayrılmaya çalışılmış, bu amaçla PKK'ya dahi resmi olmayan bir şekilde arka çıkılmış, sonraları buna çok pişman olunmuştur.

Böylece Türklerin aralarında bölünmeleri nedeniyle bir arada hareket etmeleri olasılığının azalmasına karşın Türklerin Alman toplumuna entegrasyonu, bazı istisnalar hariç, mümkün olamamıştır. Türkler yarım asır sonra dahi hemen her alanda Türkiye ile ilgilenmeye, Almanya'da kendilerini yabancı hissetmeye ve fakat Almanya'da oturmaya devam etmişlerdir.

Bu durumun Ermeni soykırım iddialarıyla ne ilgisi olduğuna gelince soykırım mevcut en büyük, en vahim suç sayıldığından, bir halkı soykırım yapmış olmakla itham etmek o halkın en azından kendini rahatsız hissetmesine, kendini savunma ihtiyacını duymasına, yol açmaktadır. Bu durumdan fazlasıyla etkilenenler ise Türkleri suçlayan fikirleri kabul etmeye ve bir an önce Alman toplumu içinde kaybolmaya, dikkati çekmemeye çalışmakta ve sonuç olarak Türk değer ve örf ve adetlerinden uzaklaşmaktadır. Bu şekilde davrananların sayısı azdır; Türklerin önemli bir kısmı bu tür düşünce ve davranışlardan uzaktır.

Ermeni soykırım iddialarından bu gibi bir amaçla yararlanılmak istendiğinin en belirgin kanıtı bu sürecin başlatılması ve devamında başlıca rolün Cem Özdemir gibi entegre olmanın ötesinde Alman toplumuna asimile olmuş bir Türk'e verilmesidir. Ayrıca Alman Meclisindeki diğer Türk parlamenterler de Ermeni soykırım iddiaları benimsemişler veya buna mecbur edilmişlerdir. Soykırım iddialarını kabul etmemeleri siyasi kariyerlerinde güçlüklerle karşılaşmaları ve hatta politik yaşamlarının sona ermesi anlamına gelmektedir. Nitekim bu durum bazı Avrupa ülkelerinde de görülmüştür. Belçika'da Emir Kır, soykırımını tanımadığı için, bakanlıktan atılmak istenmiştir.¹³ Aynı ülkede parlamenter Mahinur Özdemir partisinden çıkarılmıştır.¹⁴ Daha önce Hollanda'da da benzer olaylar yaşanmıştır.

Diğer yandan Ermeni soykırım iddialarının Almanya'da okul müfredatına (eğitim programına) konmasına çalışılması da bu zorlama entegrasyon girişiminin diğer bir kanıtıdır. Atalarının Ermenilere soykırım uyguladığı iddia ve ithamlarıyla daha küçük yaşta karşılaşacak olan Türk çocukları, suçluluk duygusu içinde kalacaklar, bununla baş edebilmek için de söylenenleri kabul ederek Alman toplumu içinde erimeye çalışacaklardır. Buna karşın bir kısmı direnecektir, bunlar arasında kendini radikal hareketlere kaptıracak olanlar da çıkabilecektir.

Alman Meclisinin söz konusu kararı Türkiye'de beklenenin çok ötesinde eleştirilmiş ve kınanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tepkileri gayet sert olmuştur. Başbakan, Dışişleri Bakanı ve diğer bazı bakanlar da aynı şekilde hareket etmişler ve onlara, HDP hariç, diğer parti başkan ve yetkilileri de katılmıştır.

Türk Hükümetinin söz konusu karara karşı resmi tutumu tam metnini aşağıda verdiğimiz, Dışişleri Bakanlığının 2 Haziran 2015 tarihli açıklamasıyla belirlenmiştir.

*No: 125, 2 Haziran 2016, Alman Federal Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına İlişkin 2 Haziran 2016 Tarihli Kararı Hk.*¹⁵

Meşru bir tartışma konusu olduğu Avrupa hukuku içtihadına girmiş 1915 olayları hakkında Alman Federal Parlamentosu'nun 2 Haziran 2016 tarihinde aldığı karar anılan kurumun itibarı bakımından utanç vericidir.

13 *Ermeni Araştırmaları* No. 51

14 Agm.

15 "No: 125, 2 Haziran 2016, Alman Federal Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına İlişkin 2 Haziran 2016 Tarihli Kararı Hk" 2 Haziran 2016 http://www.mfa.gov.tr/no_-125_-2-haziran-2016_-alman-federal-parlamentosu_nun-1915-olaylarina-iliskin-2-haziran-2016-tarihli-karari-hk_tr.mfa

Tarihi siyasetleştiren, geçmişin özgürce konuşulmasını engelleyen, bir tabu haline getirilen Ermeni anlatısını tartışılmaz bir gerçek gibi dayatmaya çalışan, cehalet ve hukuka saygısızlık örneği olan bu kararın altında imzası olanlara şunları bir kez daha hatırlatmak istiyoruz.

1915 olaylarına ilişkin anlaşmazlıktan uzlaşmaya varılabilmesi, diyalog, duygudaşlık ve adil bir bakış açısıyla mümkündür.

Bu anlayışla, Osmanlı Ermenilerinin acılarını paylaşarak hatıralarını yaşatmaya çalışan; Ermeni kültürel varlıklarına sahip çıkan ve iki komşu halk arasında uzlaşma yollarını açmak için önemli adımlar atan Türkiye'nin Alman Federal Parlamentosu'ndan öğreneceği hiçbir şey yoktur.

Alman Federal Parlamentosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde yaşananları öğrenmek istiyorsa, 2005 yılından bu yana ısrarla önerdiğimiz özgür, herkese açık ve bilimsel temelde çalışacak Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulmasına katkıda bulunabilir.

Özgürlüklerin pek çok alanda rahatlıkla kullanılabilirdiği Almanya'da, 1915 olayları konusunda ise tek sesli ve baskıcı bir ortam vardır. 1915'te ne olduğunu anlamak ve anlatmak yerine, Ermeni anlatısını dikte etmek üzere bu ülkede uzun yıllardır yürütülen çalışmalarla üretilen çok sayıda kitap, belgesel ve film Alman kamuoyunda tek yönlü bir kanaat oluşturma görevini üstlenmiştir.

Bu politikanın arkasında yatan sebepler arasında, ırkçılığa varan Türk ve İslam karşıtlığı, güncel iç ve dış politik gelişmeler, kibirli ve fırsatçı bazı siyasetçiler ile Almanya'nın Namibya'dan Holokost'a uzanan insanlığa karşı suçlar ve soykırım sicilinin yarattığı derin travma sayılabilir.

Daha da vahimi Almanya'nın bu girişimi, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatına önemli katkılar veren Türk ve Türk asıllı Alman vatandaşlarını tarihlerine ve öz kimliklerine yabancılaştırmak ve asimile etmek gayretidir.

Ermeni anlatısını eğitim yoluyla genç nesillere dikte etmeye yönelik girişimler bu yüzden endişe vericidir. Almanya'daki Türk çocuklarının tarih derslerinde başarılı olabilmeleri için, inanmadıkları ve doğru

olmadığını bildikleri bir anlatıyı savunmalarını beklemek, böyle bir eğitim anlayışı, demokratik bir ülkeyle bağdaşmadığı gibi, uyum çalışmalarına da yardımcı olmayacaktır. Bu dayatmaya karşı hukuki yollar da dâhil, her türlü imkân kullanılarak direnebileceği şüphesizdir.

Almanya'nın 101 yıl önce yaşanmış tarihi bir konuyu siyasileştirmemesi, adil ve nesnel olması, kendisinin de bir parçası olduğu Avrupa hukukunun gereğidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin;

-Bu konudaki Ermeni anlatısının mutlak gerçek olmadığına ve özgürce tartışılabileceğine;

-Ermeni anlatısını sorgulayan görüşlerin ifade özgürlüğünün mutlak koruması altında bulunduğu;

-1915 olayları ile Holokost arasında benzerlik kurulamayacağına dair hukuken bağlayıcı tespitlerini bir kez daha hatırlatmak isteriz.

Alman Federal Parlamentosu'nun, tarihi kendi bildiği gibi yorumlaması; öte yandan, hukuku hiç dikkate almaması kaygı vericidir.

Bu önyargılı ve mantık dışı siyasetin ciddi bir öz eleştiriye ihtiyacı olduğu ortadadır.

Alman kamuoyunun, Türklerin görüşlerine, hafıza kayıtlarına ve uzlaşma yolundaki samimi çabalarına saygılı olması demokrasinin ve insan haklarının gereğidir.

Müttefiklik ilişkisi içinde olduğumuz, Avrupa'nın geleceği için yakın işbirliği yürüttüğümüz Almanya'nın, gerek ikili ilişkilerimizin gerek Türkiye-Avrupa ilişkilerinin geleceği için hayati önemdeki görüş ve hassasiyetlerimizi dikkate almasını bekliyoruz.

Bu şartlar altında Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüseyin Avni Karslıoğlu istişareler için Türkiye'ye çağrılmıştır.

Alman Meclisi kararına karşı Türkiye'deki yoğun tepkilerden bazı örnekler veriyoruz.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Afrika ziyaretinin Nairobi durağında gazetecilerin sorularını yanıtlarken Alman Parlamentosunda alınan kararın

kıymeti harbiyesi olmadığını, birileri o kararı aldı diye tarihimizin değişmeyeceğini, kararı alanların Türkiye gibi bir dostu kaybetme riskiyle karşı karşıya oldukları, Almanya’da bazı kesimlerin son zamanlarda Türkiye konusundaki tavırlarının pek kabule şayan olmadığını, bu ekolün Türkiye üzerinde bazı operasyonlar peşinde olduğunu, bu konuda bir “Üst Akıl”dan kendilerine böyle bir talimat gelmiş olmalı ki böyle bir adım attıklarını söylemiştir.¹⁶

Cumhurbaşkanı yurda döndükten sonra Türkiye İhracatçılar Meclisinde yaptığı bir konuşmada daha sert ifadeler kullanarak “Dünya’da soykırım konusunda söz söyleyebilecek en son ülkenin bize böyle bir ithamda bulunması hayatın olağan akışına uygun değildir” demiştir. Ayrıca “Ey Almanya sen ne yapmak istiyorsun, senin derdin ne? Önce onu söyle” dedikten sonra Başbakan Merkel’i kastederek “Kendisiyle konuştuğumuzda bana ‘Elimden geleni yapacağım’ diyor. Senin elinden gelen parlamentoda oylamaya katılmamak mı? Eğer dürüst olsaydın katılırdın ve ikinci ret (oyu) da senin oyun olurdu” demiştir.¹⁷

Türkiye’deki Ermenistanlı Ermeniler için ise “bizim vatandaşımız olmayan Ermenileri biz niye ülkemizde tutalım? Şu anda Avrupalıların yaptığı gibi biz de onları Ermenistan’a göndeririz. Yaparız bunu” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Almanya için, dünyada soykırım konusunda söz söyleyebilecek en son ülkenin Almanya olduğunu belirten Erdoğan, “onlar önce Holokost’u yeniden tanımlasınlar, Namibya katliamını gözden geçirsinler” demiştir.¹⁸

Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın ise 1915 olaylarını bahane ederek Türkiye Cumhuriyeti ve milleti üzerinde baskı kurulmaya çalışıldığını, 1915 olaylarını tek taraflı şekilde soykırım olarak ilân edilmesi ve özgür tartışma imkânının engellenmek istenmesinin AİHM kararlarıyla çeliştiğini, Almanya’nın Holokost suçunu kabul ettiğini fakat derin bir suçluluk ve aklanma duygusuyla “tek soykırım yapan ben değilim, başkaları da yaptı” diyebilmek için Ermeni soykırım yalanının arkasına sığındığını, bu kararın Türk-Alman ilişkileri üzerinde hem siyasi hem de toplumsal etkileri olacağını, Almanya’da yaşayan üç milyon Türk’ün de bu karara tepkisiz kalmasının beklenemeyeceğini söylemiştir.¹⁹

Başbakan Binali Yıldırım ise “üzerinde hukukçuların bile anlayamadığı, tarihçilerin ittifak etmediği bu karar Türk milleti tarafından asla ve asla kabul

16 *Hürriyet*, 4. Haziran 2016

17 *Gündem*, 5 Haziran 2016

18 *Yeni Hayat*, 5 Haziran, 2016

19 *Vatan*, 3 Haziran 2016

edilemez, yok hükmündedir; bu kararlar Almanya ile Türkiye ilişkileri gerçek anlamda zehirlenmiştir” demiş, şartlar ne olursa olsun Türkiye’nin dostlarıyla, müttefikleriyle ilişkilerini sürdürmeye devam edeceğini belirtmiştir. Başbakan ayrıca Ermeni çetelerinin geçmişte Türkiye’ye yönelik terör faaliyetinin içinde yer aldığını, birçok diplomatın hayatına kastettiğini belirttikten sonra Ermenistan’ın, örtülü olarak, terör örgütlerine kucak açtığını, ancak bu aymaz tutumunun bedelini milyonlarca Ermeni’nin izolasyonla, yoksullukla, sakıntılarla ödemek mecburiyetinde kaldığına temasla Ermenistan’ın boş hayallerden vazgeçmesini ve bölgede iyi komşuluk ilişkileriyle hem halkının refahı hem ülkesinin geleceği için daha güzel işler yapması gerektiğini ifade etmiştir.²⁰ Alman Parlamentosunun bir yalana imza attığını, 100 yıl önce yaşanan bir göç olayını bugün önümüze soykırım olarak getirilmeye çalışıldığını, eski defterler açılırsa o defterlerde en az kaydı bulunanın Türkiye olduğunu, daha dün Avrupa’nın göbeğinde on binlerce Boşnak kardeşimizi katledenler karşısında ağzını açmayanların, Hocalı katliamında Azeri kardeşlerimizi bir gecede yok edenlerin bugün Ermenilerin hamiliğine soyunduğunu söylemiş ve “ kim ne yaparsa yapsın bu karar, Almanya ile ilişkilerimizi zedelemiştir; ümit ederiz ki yanlıştan kısa sürede dönülür” şeklinde konuşmuştur.²¹

Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu ise “Kararın utanç verici ve hukuka saygısız olduğunu, Ermeni anlatısını tartışılmaz bir gerçek gibi dayatmaya çalıştığını, ayrıca cehil, önyargılı ve mantık dışı olduğunu söylemiş, “Kendi tarihindeki kararlık sayfaları kapatmanın yolu sorumsuz ve mesnetsiz Meclis kararlarıyla başka ülkelerin tarihini karartmak değildir” demiştir.²²

Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakereci Ömer Çelik ise Avrupa’yı sarsan göç krizi ve mülteci akımları konusunda yoğun bir diyalog varken ve daha yoğun bir işbirliğine ihtiyaç duyulurken, Alman Parlamentosunun böyle bir karar almasının işbirliğine gölge düşüren bir yaklaşım olduğunu söylemiştir.²³

Bu olay hakkında birçok bakan da Cumhurbaşkanı ve Başbakanın ifadeleri doğrultusunda görüşleri ile getirmişlerdir.²⁴

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, bir parlamentonun konusunun bu olmaması gerektiği, ortaya çıkan tablonun bizim kaldıracağımız, kabul

20 *Vatan*, 4 Haziran 2016

21 *Milliyet*, 5 Haziran 2016

22 *Zaman*, 3 Haziran 2016

23 *Milliyet*, 4 Haziran 2016

24 Kalkınma Bakanı Lütfi Elvan, *Vatan*, 4 Haziran 2016; Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, *Sabah* 3 Haziran 2016; Sağlık Bakanı Recep Akdağ, *Sabah*, 3 Haziran 20*16,

edeceğimiz bir tablo olmadığını, Almanya'nın soykırım olaylarında yanına bir kişi (Devlet) daha istediğini²⁵ söylemiştir.

CHP'nin Ermeni asıllı milletvekili Selina Doğan ise Türkiye'nin kafasını kuma sokmaktan vazgeçmesi gerektiğini, diğer katliamlarda, tüm kıyımlarda, tüm infial yaratan acı olaylarda olduğu gibi bu konuda da Meclis çatısı altında bir komisyon kurulmasını talep ettiklerini ama maalesef buna uygun zemin olmadığını ifade etmiştir.²⁶

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli bu karar sonucunda Türkiye-Almanya ilişkilerinin ağır bir yara aldığını, karşılıklı güvensizliğin derinleştiği, Almanya'nın ahlaken ve hukuken önce kendi geçmişine bakması, Türkiye'nin dostluğu yerine Ermeni Diasporasının yalan ve iftiralarnı tercih eden Almanya'ya muhakkak surette en etkili cevabın verilmesi gerektiği, bu karar karşısında başta (mültecileri) geri kabul anlaşması olmak üzere, İncirlikteki Alman askeri mevcudiyetiyle milli vicdanı rahatlatacak sorgulamaların hemen başlatılması ve gereğinin, etap etap, yapılmasını söylemiştir.²⁷

MHP Grup Başkanvekili Oktay Vural Almanya'ya yönelik bir yaptırımın gündeme gelmesini, mutlaka kararlı, somut şekilde adım atılmasını istemiş ve bu bağlamda Geri Kabul Anlaşması ve İncirlikte Alman askerlerine verilecek yeri zikretmiştir.²⁸

İş Dünyası ileri gelenleri de söz konusu kararı eleştirmişlerdir. Bunlar arasında başta TOBB Başkanı Rıfat Hisarlıkcıoğlu olmak üzere, MÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Nail Olpak, Türkiye İhracatçılar Meclisi Başkanı Büyükekeşi, İTHİB Başkanı İsmail Gül, TÜMSİYAD Genel Başkanı Yaşar Doğan sayılabilir.²⁹

Türkiye'de Alman Meclisinin bu kararına gerek siyasi alanda gerek iş dünyasında yöneltilen eleştiriler TBMM'ne de yansımış ve Meclis, AKP, CHP ve MHP milletvekillerinin katılımıyla kabul ettiği bir ortak bildiri de şu hususlar dile getirilmiştir:³⁰

“Almanya Federal Meclisi'nin 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşanan tehcir ile ilgili asılsız Ermeni iddialarını

25 *Sabah*, 3 Haziran 2016

26 *Yurt*, 4 Haziran 2016

27 *Vatan*, 3 Haziran 2016

28 *Milliyet*, 4 Haziran 2016

29 *Akşam*, 6 Haziran 2016

30 *Hürriyet*, 2 Haziran 2016

esas alan haksız kararını yüce Türk milletinin temsilcisi olan bizler kabul etmiyor, esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz. Bu adaletsiz ve mesnetsiz kararın kabulü, milletimizde derin bir infiale yol açmıştır. Almanya Federal Meclisi'nin 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan tehcirle ilgili taraflı, seçici ve asılsız Ermeni iddialarını esas alan kararın tarihi ve hukuki geçerliliği yoktur. Almanya Federal Meclisi bu kararıyla kendini tarihçilerin ve uluslararası mahkemelerin yerine koyarak, tarih yazmak ve soykırım gibi ciddi bir suç hakkında hüküm vermekle hem insan haklarını hem adaleti hem de tarih ve hukuku hiçe saymıştır. Bu tarihe ve geleceğe karşı hata olan karar, Türkiye- Almanya ilişkilerini mutlaka etkileyecek, aradaki dostluk köprülerine zarar verecektir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti hükümetini gerekli tedbir ve kararları almaya davet ederken, kadim menfaatlerimizi haleldar edecek girişimler karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde her türlü desteğe hazır olduğumuzu ifade ederiz. Bizler bugüne kadar bazı ülkelerin parlamentolarında kabul edilen 1915 olayları hakkındaki asılsız soykırım iddialarını meşrulaştırmayı içeren karar, açıklama ve yasalar ile bundan sonra girişilebilecek tasarrufları tarihi gerçeklerin ve uluslararası hukukun ihlali olarak gördüğümüzü, tanımadığımızı ve hiçbir zaman tanımayacağımızı güçlü bir şekilde ifade ediyoruz.”

Oysa genel olarak, parlamentoların muhatabının diğer ülkeler parlamentoları olduğu hakkında genel bir kanı ve uygulama vardır.

HDP bu bildiriye imza atmamıştır. Başkanvekili İdris Baluken Partisinin bu tutumunu, “dünya parlamentolarından gelecek olan karar süreçlerini deklarasyon metinleriyle kınayıp çözüm arayan bir pozisyonu, bir siyasi tavrı Parlamento tartışıyor. Biz bu tavrın çözüm getirmediği ve doğru olmadığı kanaatindeyiz. Alman Parlamentosunun kendi iradesiyle ortaya koyduğu karar süreciyle ilgili de açıklama yapması gereken ya da süreci takip etmesi gereken kurumun Dışişleri ve Hükümet olduğu kanaatindeyiz” sözleriyle açıklamaya çalışmıştır. Oysa genel olarak, parlamentoların muhatabının diğer ülkeler parlamentoları olduğu hakkında genel bir kanı ve uygulama vardır.

Alman Parlamentosu kararına Türkiye’de yöneltilen eleştirilere ilişkin olarak Alman Hükümetinin tutumuna gelince, Almanya Başbakanı Angela Merkel “Almanya ile Türkiye’yi birbirine bağlayan birçok şey var. Herhangi bir konuda farklı görüşlerde de olsak ilişkilerimizin, dostane ve stratejik ilişkilerimizin, yelpazesi çok geniş, savunma konularından diğer birçok konuya kadar” demiştir. Ayrıca Almanya’daki Türklere temasla “Alman-Türk ilişkilerinin tüm yelpazesini korumak ve Almanya’da yaşayan Türk asıllı

insanlara da ülkemizin bir parçası olduklarını ve böyle kalacaklarını söylemek istiyoruz” şeklinde konuşmuştur.³¹

Görüldüğü gibi Alman Başbakanı Alman Meclisinin kararı ile Türkiye-Almanya arasındaki yoğun ilişkileri birbirinden ayırmaktadır. Bunun dışında Alman uyruğunu almış Türklere de, üstü kapalı bir şekilde, Almanya’ya sadık olmaları gerektiği mesajını vermeye çalışmaktadır.

Alman Hükümeti Sözcüsü Steffen Seibert Başbakanın sözlerini teyit ettikten sonra, Alman Meclisinde tartışmalı konuların gündeme getirildiği bir “demokratik kültür” olduğunu Meclisin Ermeni sorununu ele almasının normal olduğunu ifadeye çalışmış, diğer yandan soykırım iddiaları konusunda Türkiye’nin önerisi olan “Tarih Komisyonu” kurulmasını her zaman gündeme getireceklerini belirtmekle de Türk ve Ermeni görüşleri arasında bir denge kurmaya çalışmıştır.³²

Alman Meclisinin söz konusu kararı kabul etmesinin bazı sonuçları olmuştur. Bunları şöyle belirleyebiliriz:

- Alman Meclisi kararı, Türkiye’de soykırım iddiaları karşıtlığını yeniden güçlendirmiş ve siyasi alanda bir birleşme, bir mutabakat unsuru haline getirmiştir.
- Türkiye- Almanya ilişkilerinde bir duraksama hatta bir gerileme olmuştur. Ancak ekonomik ve askeri ilişkiler, iki tarafın da yararına için, olumsuz etkilenmemiştir.
- Türk halkında esasen bir süreden beri mevcut olan Alman aleyhtarlığı artmıştır.
- Şimdiye kadar Ermeni soykırımı iddiaları karşısında genellikle sesiz kalmış olan Almanya’daki Türklerin bir kısmı bu tasarıya karşı birleşmişler, gösteriler, yürüyüşler ve toplantılar düzenlemiştir.
- Türkiye’de Ermeni görüşlerini benimsemiş ve savunmuş olan liberal aydınlar ve bazı insan hakları koruyucuları, ülkede Almanya’ya karşıtlığı doruğa çıkınca, bu konuda sessiz kalmayı tercih etmişlerdi.
- Bu karara karşı Türkiye’de duyulan derin memnuniyetsizlik bazı tepkilere neden olmuştur. Türkiye’de İncirlik üssünde görev yapan bir

31 *Yeni Şafak*, 3 Haziran 2016

32 *Sabah*, 4 Haziran 2016

Alman birliğinin Alman Parlamentosu üyeleri tarafından ziyaret edilmesine izin verilmemesi bu çerçevede mütalaa etmek doğru olacaktır.

- Diğer yandan Ermeni soykırımı iddiaları dışındaki bir olayın, 15 Temmuz 2016 darbe girişime karşı yaklaşık 40.000 Türkün Köln’de, ellerinde Türk bayraklarıyla yaptıkları büyük gösterinin bir yandan Türklerin gerektiğinde birlikte hareket edebildiklerini gösterirken diğer yandan de bu darbe girişimine kayıtsız kalan Alman kamuoyu ve hükümetine karşı duyulan memnuniyetsizliğin bir ifadesi olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Köln’deki toplantıya TV aracılığı ile canlı olarak katılmasına Alman makamlarının izin vermemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu gösterinin Alman kamuoyunda Türklerin ülkeye uyum sağlamadığı yönünde bir tartışma başlatması ve bu çerçevede Başbakan Angela Merkel’in “uzun süredir Almanya’da yaşayan Türk asıllı vatandaşlardan ülkemize büyük oranda sadakat geliştirmelerini bekliyoruz” sözleri³³ de bu gösteriyi düzenleyen Avrupalı Türk Demokratlar Birliği tarafından eleştirilmiştir.³⁴

2. FRANSA

Ermeni asıllı Fransız vatandaşların pek çoğunun başlıca isteğinin Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmeyen kişilerin cezalandırılmasını sağlayacak bir kanun kabul edilmesi olduğunu daha önce açıklamıştık.³⁵ Ancak Fransız Anayasa Konseyinin 8 Ocak 2016 tarihli kararı sadece Ermeni soykırımı iddiaları ele alan bir kanunun çıkartılmasını adeta imkânsız hale getirmişti. Buna rağmen Fransız Ermenilerinin önde gelenleri böyle bir kanun çıkarılması için ısrar etmişler ve Başkan Hollande’a baskı yapmaya çalışmışlardır. Hollande bu duruma bir çare bulunması için, tanınmış hukukçu Jean-Paul Costa’yı görevlendirmiştir. Adı geçenin yardımıyla hazırlanan yeni bir tasarı Eşitlik ve Vatandaşlık Kanununa eklenmiştir. Tasarı soykırım ve insanlığa karşı suçları inkâr eden, küçümseyen ve sıradanlaştıran kişileri bir yıla kadar hapsine ve 40.000 Avro para cezasına çarptırılmasını öngörmektedir.

Tasarı 27 Haziran 2016 tarihinde 21 milletvekilinin hazır bulunduğu bir oturumda oybirliği ile kabul edilmiştir.³⁶ Fransız Meclisinde beş yüz küsur

33 “Merkel, Türklere’den devlete sadakat istedi” *Milliyet*, 24 Ağustos 2016.

34 Agm.

35 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 53, ss. 33-36.

36 “Génocide arménienne; Les Députés votent la Pénalisation de la Négation,” *AFP*, 1 July 2016.

milletvekili bulunduğu hatırlandığında bu rakam çok düşüktür; ancak oylama hukuken geçerlidir. Meclis üyelerinden büyük bir kısmının oylamaya katılmamış olması yapılan değişikliğin kamuoyu tarafından yeterince desteklenmediği anlamına gelmektedir.

Söz konusu değişikliğin uygulanabilmesi için Senato tarafından da kabul edilmesi ve Başkan tarafından imzalanması (bunda bir zorluk olmayacaktır) gerekecektir. Diğer yandan 60 milletvekili veya 60 senatör veya Millet Meclisi veya Senato Başkanı bu kanunun Anayasaya uygunluğunu incelenmesi için Anayasa Konseyine (Mahkemesine) başvurabileceklerdir. Hatırlanacağı üzere Anayasa Konseyi 2012 yılında benzer bir kanunu ifade özgürlüğüne aykırı bularak iptal etmişti.

Söz konusu kanunda genel olarak soykırımlardan bahsedilmekle birlikte “Ermeni soykırımı” sözcükleri bulunmamaktadır. Bu durumda, herhangi bir “inkâr” olayında 1915 olaylarının soykırım olduğunun kanıtlanması gerekecektir ki bunun için de Fransa’nın Ermeni soykırımını tanıdığı 2001 yılı kanununa atıfta bulunulması gerekecektir. Oysa 1948 BM soykırım Sözleşmesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına ya bir ulusal mahkeme veya Uluslararası Ceza Mahkemesi karar vermektedir, diğer bir deyimle Fransız Millet Meclisinin bu konudaki kararı yeterli değildir.

Bu arada üzerinde durulması gereken husus, Fransa’da zaman zaman Yahudi Holokost’unu inkâr edenlerin bulunmasına karşılık Ermeni soykırım iddialarını inkârı olarak nitelendirilebilecek bir olayın, bilinmemesidir; diğer bir deyimle yaklaşık on yıldan beri Ermeni “soykırım”ını inkâr edenlerin cezalandırılması için boşuna çaba harcanmıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı söz konusu kanuna ilişkin olarak şu açıklamayı yapmıştır:

SC-23, 6 Temmuz 2016, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç’in Fransa Ulusal Meclisinde Kabul Edilen, “Basın Özgürlüğü Kanununa” İlişkin Değişiklik Tasarısı Hakkındaki Bir Soruya Cevabı

Fransız Ulusal Meclisinin kabul ettiği, savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırımların inkârının belirli koşullar altında cezalandırılmasına yönelik yasa değişikliği tasarısının hazırlık ve kabul süreçlerini yakından izledik.

Mevcut haliyle yasalastığı takdirde, tasarı başta AİHM ve Fransa Anayasa Konseyi içtihatları olmak üzere, hukuka aykırı şekilde ifade özgürlüğünün sınırlanması riskini doğurabilecektir.

Henüz yasalaşmamış olan bu tasarıyla ilgili olarak önümüzdeki dönemde Fransız Senatosu nezdinde işleyecek süreci de tabiatıyla yakından takip edeceğiz.

Beklentimiz, Fransız Senatosu'nun tasarımı, ifade özgürlüğünü sınırlama riski taşıyan unsurlarından arındırmasıdır.

Görüldüğü üzere Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu kanun tasarının, başta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Fransa Anayasa Konseyi içtihatlarına göre, ifade özgürlüğünün sınırlandırılması riskini taşıması üzerinde durmaktadır.

3. RUSYA FEDERASYONU

24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus savaş uçağının Türkiye sınırını ihlal etmesi, üzerine Türk uçakları tarafında düşürülmesi olayı Türkiye-Rusya ilişkilerinde ciddi bir bunalıma yol açtığını ve Rusya'nın da, misilleme olarak, başta ticaret ve turizm olmak üzere Türkiye ile ilişkilerine bazı kısıtlamalar getirdiğini daha önce görmüştük.³⁷

Bu olaydan sonra Rus Parlamentosunda Ermeni soykırım iddiaları reddedenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısı verilmiş, ayrıca bazı milletvekilleri. 1921 tarihli Türkiye –Sovyetler Birliği Dostluk ve Kardeşlik antlaşmasının reddedilmesini istemişlerdir. Bu arada artık Türk tarım ürünlerinin satılmadığı Rusya'ya Ermeni ürünleri satılması gündeme gelmiş, ancak Ermenistan'ın böyle bir üretim kapasitesinin bulunmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır.

Uçak düşürme olayından bir süre sonra Rusya'nın Türkiye'ye karşı aldığı kısıtlayıcı önlemlerin iki ülkeye de zarar verdiği meydana çıkınca bunların kaldırılması ve ilişkilerin normal hale getirilmesi için bir sessiz diplomasi yürütülmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir Rus uçağının düşürülmesi için üzüntülerini bildirmesi ancak bu olayda kasıt olmadığını vurgulamasından³⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya'ya giderek Başkan Putin'le görüşmesinden sonra³⁹ Rusya Türkiye'ye uygulanan önlemlerden bazılarını kaldırarak ilişkilerin normalleşmesi yolunda adımlar atılmıştır.⁴⁰

37 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53 ss.54–61

38 “Kremlin: Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya lideri Putin'e üzüntülerini bildirdi” *Hürriyet* 27 Haziran 2016

39 “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya dönüşünde uçakta gazetecilere konuştu” *Habertürk*, 11 Ağustos 2016 <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1280193-cumhurbaskani-erdogan-rusya-donusunde-ucakta-gazetecilere-konustu>

40 “Putin, Türkiye kararnameini imzaladı”, *Sabah* 1 July, 2016

4. VATİKAN

Papa Francesco'nun Ermeni soykırım iddialarını benimsemesi ve bunu açıkça itiraf etmesi Türkiye ile Papalık arasında bunalımlara neden olduğunu daha önce gördük.⁴¹ Bunların en önemlisi Papa'nın 2015 Nisan ayında yönettiği bir ayinde, daha önce uyarılmış olmasına rağmen, soykırım sözcüğünü kullanmış olmasıdır. Türkiye, bu olayı protesto anlamında, Vatikan'daki büyükelçisini geri çekmişti. 2016 Şubat ayı başında, Vatikan'ın Türk tarafının görüşlerini yansıtan bir açıklama yapmasıyla ilişkiler yeniden normale dönmüş ve Türkiye Büyükelçisi de görevine başlamıştı.

Ermenistan Hükümeti ve Eçmiyazin Baş Patriğinin ısrarlı davetlerini kabul eden Papa 24-26 Haziran 2016 tarihlerinde Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Sebep olduğu bunalım nedeniyle Papa'nın bu ziyaret sırasında "Ermeni soykırımı" sözcüklerini kullanması beklenmiyordu. Nitekim bu ziyaretin ilk gününde yapacağı ve metni önceden dağıtılmış konuşma metninde bu sözcük yer almıyordu.

Sarkisyan, Papa'yı karşılama töreninde yaptığı bir konuşmada Ermeni soykırımının tarihi bir olay ve inkâr edilemez bir gerçek olduğunu söylemiş ayrıca suçlu arama peşinde olmadıklarını, sadece olayları kendi adlarıyla anmak istediklerini, bunun iki komşu halka gerçek uzlaşma yolunda ilerlemeleri olanağını vereceğini, geçmişini tanıyarak af dileyerek ve temiz bir vicdanla müreffeh bir ortak geleceği paylaşabileceklerini⁴² ifade etmiştir.

Papa cevap olarak yaptığı konuşmada,⁴³ elindeki metinde olmamasına rağmen, "bu trajedi, bu soykırım"ın gelecek yüzyılın felaket serilerinden ilki olduğunu ifade etmekle⁴⁴ soykırım sözcüğünü kullanmıştır.

XX. Yüzyılda, kitle halinde öldürmeler söz konusu olduğunda, ilk olay Alman Sömürge idaresinin günümüz Namibya'sında yaptığı katliamlardır. Ardında Balkan Savaşları sırasında, etnik temizlik amacıyla, çok sayıda Müslüman'ın öldürülmesi gelmektedir.

41 *Ermeni Araştırmaları*, No. 51 ss 97-118; Sayı53, ss 62-66

42 "Pope Francis, International Powers "Looked the Other Way" During the Armenian Genocide" *American Magazine*, June 24, 2016

43 "Armenia, Pope Speaks of Armenian Massacres and Christian Persecution", *Independent Catholic News*, June 25, 2016

44 "A Reception In Honor Of His Holiness Pope Francis Took Place At The Presidential Palace" <http://www.president.am/en/press-release/item/2016/06/24/President-Serzh-Sargsyan-reception-in-honor-Rome-Pope/>

Papa bu sözleriyle yukarıda değindiğimiz Vatikan'ın 3 Şubat 2016 tarihli açıklamasına uygun hareket etmemiştir. Ayrıca bu soykırımın geçen yüzyılın ilk felâketlerinden biri olduğunu ileri sürerek bir yanlış da yapmıştır. XX. Yüzyılda, kitle halinde öldürmeler söz konusu olduğunda, ilk olay Alman Sömürge idaresinin günümüz Namibya'sında yaptığı katliamlardır. Ardında Balkan Savaşları sırasında, etnik temizlik amacıyla, çok sayıda Müslüman'ın öldürülmesi gelmektedir.

Papa'nın bu sözlerine Türkiye'den tepki gösterilmesi gecikmemiştir: Başbakan Yardımcısı Nurettin Canikli yaptığı bir açıklamada Papa'nın konuşmasını çok büyük bir talihsizlik olarak nitelendirmiş, Papalığın faaliyetlerinde Haçlı zihniyetinin izlerini ve bütün yansımalarını görmenin mümkün olduğunu belirtmiş, ayrıca "Bu güne kadar Türkiye Avrupa Birliğine hangi gerekçeyle alınmamış ise, Papa da bu tür açıklamaları aynı gerekçeyle yapıyor. Tabii ciddiye almıyoruz" demiştir.⁴⁵

Vatikan Sözcüsü Peder Federico Lombardi Başbakan Yardımcısının bu sözleri cevap vererek, "Eğer Papa'yı dinlerseniz Haçlı zihniyetiyle alakasının olmadığını görürsünüz. Papa'nın gerçek niyeti her zaman için halklar arasında barış ve uzlaşma inşa etmektir. Soykırım Sözcüğünü kullanması "yalnızca ve yalnızca karşılıklı anlayış, diyalog ve uzlaşma zemini oluşturmaya yardımcı olma amacı taşımaktır" demiştir.⁴⁶ Ayrıca Papa'nın sözleri için Türkiye'den resmen bir şikâyet almadıklarını da ifade etmiştir.⁴⁷

Papa'nın ziyareti sırasında soykırım sözcüğü ikinci kez Karekin II ile birlikte yayınladıkları ortak bildiriye yer almıştır. Papa Jean-Paul II'nin 21 Eylül 2001 tarihinde Ermenistan'ı ziyareti sırasında yayınlanan ortak bildiriye ifadeler aynen tekrarlayarak bir buçuk milyon Ermeni Hıristiyan'ın imhasına, genel olarak, Yirminci Yüzyılın ilk soykırımı olarak atıfta bulunulduğu belirtilmiştir

Papa bu ziyareti sırasında başka vesilelerle de Türkiye'ye temas etmiş ve Ermeni ve Türk halkları arasında uzlaşma ve Karabağ'da barış olmasından bahsetmiştir.⁴⁸ 25 Haziran'da Erivan'da Cumhuriyet Meydanında karşılıklı olarak yapılan konuşmalarda Baş Patrik Karekin II, Türkiye ve Azerbaycan'ın

45 "Canikli'den Papa'ya 'soykırım' tepkisi", *Yenişafak*, 25 Haziran 2016.

<http://www.yenisafak.com/gundem/canikliden-papaya-soykirim-tepkisi-2486822>

46 "Vatikan'dan yanıt: Papa Türk halkı aleyhine bir şey söylemedi" *BBC Türkçe*, 26 Haziran 2016
<http://www.mynet.com/haber/dunya/vatikandan-yanit-papa-turk-halki-aleyhine-bir-sey-soylemedi-2513098-1>

47 "Pope Compares Armenian Genocide to Current Plight of Christian in Middle East" *Nbcnews.com*, 26 Haziran 2016.

48 "Pope Francis: I wish Normalization of Relations to Armenia, Turkey". *Tass*, 25 Haziran 2016

yeren ve Azerbaycan'ı ateşkesi ihlâl ile suçlayan bir konuşma yapmasına karşılık Papa halka intikam alma duygularına direnmeleri ve Türkiye ile uzlaşma için çaba harcamaları çağrısında bulunmuştur.⁴⁹

Ziyaretinin son günü olan 26 Haziran'da Papa, Karekin II ile birlikte Türk sınırına yakın Khor Virap manastırına giderek, oradan Ağrı Dağı'na doğru güvercin uçurmuşlardır.⁵⁰ Bu sembolik jest Türkiye'yi barış yapmaya davet ediyordu. Aslında barış ve uzlaşma isteyen tarafın Türkiye olduğu düşünüldüğünde bu hareketin fazla bir anlamı yoktur. Bu vesileyle Papa, birçok ülkenin istediği gibi, kendisinin de sınırın açılmasını görmek istediğini⁵¹ söylemiştir.

Papa Ermenistan'ı ziyaretinden sonra Roma'ya dönerken uçakta gazetecilerle çeşitli konularda uzun bir söyleşi yapmış ve "soykırım" konusu üzerinde de özellikle durmuştur.⁵²

Papa soykırım sözcüğünü saldırgan bir amaçla söylemediğini, Arjantin'de Ermenilerin imhası için daima soykırım sözcüğünün kullanıldığını, Papa olduktan sonra "soykırım" sözcüğünün saldırgan olduğunu kendisine söylediklerini, her zaman üç soykırımdan bahsettiğini, birincisinin Ermeni soykırımı olduğunu, diğer ikisinin Hitler ve Stalin'in soykırımları olduğunu söylemiştir.

Erivan'daki konuşmasında, metinde olmamasına karşın neden "soykırım" sözcüğünü kullandığı hakkındaki bir soruya ise bunun Başkan Sarkisyan'ın yaptığı konuşmanın tonundan, ayrıca kendisinin (Arjantin'deki) konuşmalarından ve geçen yıl San Pietro katedralinde yapmış olduğu konuşmada bu sözcüğü kullanmış olmasından kaynaklandığını, bu durumda bu sözcüğü kullanmamasının garip olacağını söylemiştir. Papa bu söyleşi sırasında, büyük devletlerin soykırım konusuyla ilgilenmediklerini de ifade etmiştir.

Kısaca Papa, Vatikan Devlet Sekreterliğinin kendisini soykırım sözcüğünü kullanmaması için ikaz etmiş ve yapacağı konuşma metninde de bu sözcüğe yer vermemiş olmasına rağmen, Başkan Sarkisyan'ın bu konuya değinmesi üzerine "soykırım" sözcüğünü kullandığını söylemiştir. Tabii Papa, herhangi bir sözcüğü kullanmakta özgürdür. Ancak Türkiye çapında bir ülkenin bu

49 "Pope Pays Tribute to Armenian Massacre Victims", *Wall Street Journal*, 25 June, 2016

50 "Le Pape Termine Sa Visite en Arménie par un Lâcher de Colombe", *armenews.com*, 27 Haziran 2016

51 "Pope Francis Wraps Up 3-Days Visit to Armenia". *WGN-TV*, 26 June 2016

52 "Full Text: Pope Francis' in-Flight Press Conference From Armenia" *Catholic News Agency*, 26 June 2016

sözcüğe karşı duyduğu infialli dikkate alarak soykırım kelimesini telaffuz etmeyebilirdi. Geçen yıl ayinde bu sözcüğü kullananmış olması bunu her yıl yapmaması için yeterli bir neden olurdu. Ancak Papa, dini nedenlerle Türkiye ile değil Ermenistan ile ilgileniyor ve bu ülkeyi tatmin etmeye çalışıyordu.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise Papa'nın ziyaretinden sonra şu açıklamayı yapmıştır:

No: 145, 27 Haziran 2016, Papa Fransuva'nın 24-26 Haziran 2016 Tarihlerinde Gerçekleştirdiği Ermenistan Ziyareti Kapsamında Yaptığı Açıklamalar ve İmzalanan Ortak Bildiri Hk.

Papa Fransuva'nın 24-26 Haziran 2016 tarihlerinde gerçekleştirdiği Ermenistan ziyareti sırasında sözde soykırım anıtına gitmesi, 1915 olaylarına ilişkin talihsiz açıklamalar yapması, Ermeni Katolikosluğuyla imzalanan Ortak Bildiri'de 1915 olaylarına dair kabul edilemez atıflarda bulunulması ve dönüş yolunda yalan ve iftira olduğu kanıtlanmış ifadelerin zikredilmesi, Papa Fransuva'nın, 1915 olaylarına ilişkin tarihi gerçeklerle ve hukukla bağdaşmayan Ermeni anlatısına olan koşulsuz bağlılığını bir kez daha göstermiştir.

Esasen, anılan ziyaret öncesindeki açıklamalar ve ziyaret için yapılan hazırlıkların niteliği dahi söz konusu ziyaretin istismar edildiğini açıkça ortaya koymaktayken, maalesef Papa Fransuva geçen sene Türkiye ve Türk halkı nezdinde yarattığı hayal kırıklığının bir benzerini yaşatmış, Birinci Dünya Savaşı yıllarında çekilen acılar ve verilen kayıplar arasında bir kez daha din temelli ayrımcılık yapılmıştır.

Papa Fransuva'nın, Ermenistan ziyareti sırasında sergilediği, tarihsel olaylara taraflı yaklaşım ve diğerini ötekileştirmeye yönelik tutumu, ne sürekli vurguladığı farklı gruplar arasında barış ve dostluğun tesis edilmesi yönündeki çabalarıyla, ne de Vatikan Basın Bürosu'nun 3 Şubat 2016 tarihinde yaptığı ve 1915 olaylarına ilişkin olarak, Ortak Tarih Komisyonu önerimizi öne çıkaran, ayrıca, 1977 yılında ASALA iltisaklı teröre şehit verdiğimiz Vatikan Büyükelçimiz Taha Carım'ın hatirasına atıfla terörü kınayan açıklamasıyla örtüşmektedir.

Bu veçhesiyle, Papa Fransuva'nın Ermenistan ziyaretininin, geçtiğimiz Nisan ayında Yukarı Karabağ temas hattında ve Azerbaycan-Ermenistan sınırının bazı kesimlerinde gerçekleşen çatışmaların da gösterdiği üzere, Güney Kafkasya'nın, bilhassa bu kritik dönemde, ihtiyaç duyduğu barış ve istikrara hiçbir katkı sağlamadığını da üzümlere müşahede ediyoruz.

Oysa, Papalık gibi ulvi bir makamı temsil eden kişilerin gelecek nesillere dostluk ve barışı miras bırakmaya çalışması ve hukuka saygılı, uzlaştırıcı bir tutum izlemesi beklenir.

Bu metinde önemi noktalar şu şekilde sıralanabilir. Önce 1915 olaylarına gönderme yapılmasının kabul edilmez olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 1915 olayları hakkında Ermeni görüşlerinin kayıtsız ve şartsız kabul tarihi olay ve hukukla bağdaşamayacağı ifade edilmiştir. Son olarak da Papa'nın Ermenistan ziyaretinin Güney Kafkaslarda barış ve istikrarın sağlanmasına herhangi bir katkıda bulunmadığı vurgulanmıştır.

Kısaca, bazı dini nedenlerle Ermenistan'a hoş görünmeye çalışan Papa Türkiye ile olan ve 23 Şubat bildirisinden sonra düzelme aşamasına girmiş bulunan ilişkilerin yeniden gerilemesine neden olmuştur.

Buna karşılık, Gaziantep'te 51 kişinin ölümüne neden olan canlı bomba olayından sonra 21 Ağustos'ta Roma'daki St. Peter meydanında kendisini dinleyen on binlerce kişiyi "Dün sevgili Türkiye'de meydana gelen kanlı suikastın üzücü haberi bana iletilmiştir. Şehitler, ölümler, yaralıları için dua edelim, herkes için barış dileyelim" sözleriyle bir dakikalık saygı duruşuna davet etmesi⁵³ yerinde bir hareket olmuştur.

5. DİĞER ÜLKELER

Ermeni soykırımı iddialarının kabulü için, yukarıda açıkladığımız ülkeler dışında kalan bazı ülke parlamentolarında etkinlikler görülmüş ancak bunlar ilgili parlamentoların bir karar kabul etmesi noktasına ulaşmamıştır. Aşağıda bu konuda kısa bilgi vermekteyiz.

a. Çek Cumhuriyeti

Komşularının hepsinin Ermeni soykırım iddialarını kabul etmiş olması ve bunların içinde özellikle Almanya'nın bulunması, Avrupa Parlamentosunun 2015 yılında bu iddialar için özel bir karar kabul etmiş olması, Papa Francesco'nun da aynı yıl, Vatikan'da düzenlenen özel bir ayinde 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlaması Çek Parlamentosunda soykırım iddialarının benimsenmesi için güçlü bir eğilim doğmasına neden olmuştur. Ne var ki Çek hükümetinin Türkiye ile ilişkileri dikkate alarak, hiç olmazsa

53 Fatih Çekirge, "Sen Pier Meydanında Dua" *Hürriyet*, 22 Ağustos 2016.

şimdilik, böyle bir karara gerek görmemesi bu konuda bir karar alınmasını engellemiştir. Buna karşılık Parlamento'daki Ermeni tezlerini benimseyenler Parlamentonun Dış İşleri Komisyonunun oybirliği ile bir karar alınmasını sağlamışlardır.⁵⁴

Ancak Parlamentonun tamamı tarafından oylanmadığı için bu karar tam bir “tanıma” sayılmamıştır. Çek Cumhurbaşkanı Milos Zeman Haziran ayında Ermenistan’ı ziyareti sırasında bu “eksikliği” telafi etmek istercesine kendisinin Çek Parlamentosuna Ermeni soykırım iddialarının tanınması için bir çağırıda bulunacağını bildirmiş, ayrıca Soykırım Anıtına giderek de saygı duruşunda bulunmuştur.⁵⁵ Cumhurbaşkanı'nın bu tutumu nedeniyle ileride Ermeni soykırımı iddialarının yeniden Çek Parlamentonun gündemine alınması olasıdır.

b. İsrail

İsrail Parlamentosunda (Knesset) bir grup yıllardan beri Ermeni soykırım iddialarının kabulü için çaba harcamaktadır. Mavi Marmara olayından sonra bu Gruba verilen destek artmış olmakla beraber Hükümetin desteğini sağlayamadıkları için başarı olamamışlardır.

İsrail Hükümeti ise Türkiye ile ilişkilerin en gergin olduğu zamanda dahi, Ermeni soykırım iddiaları benimsemeyi düşünmemiş ve böylelikle bu ilişkilere yeni bir sorun eklememek gibi basiretli bir tutum sergilemiştir. Buna karşın parlamento içinde ve dışında 1915 olaylarını “soykırım” olarak görenlerin sayısında artış olduğu görülmüştür.

Bir önceki Cumhurbaşkanı Şimon Perez'in aksine yeni Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin öteden beri Ermeni soykırımı varsayımını açıkça desteklemiştir. Parlamento Başkanı Yuli Edelstein'in tutumu da aynıdır. Meretz Partisi Başkanı Zahava Gal- on yıllardan beri söz konusu iddiaların aktif destekleyicisidir. Kısaca normal koşullarda Knesset'e Ermeni görüşlerini destekleyenlerin çoğunlukta olduğu izlemi edinilmektedir.

Bu konuda Parlamentodan bir karar çıkarmanın güçlüğü karşısında Ermeni görüşlerine taraftar olanlar Parlamentonun Eğitim, Kültür ve Spor Komitesinden 1 Ağustos 2016 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını kabul

⁵⁴ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, s. 31

⁵⁵ “La Presse du Jour Couvre la Visite d’Etat en Arménie du Président de la République Tchèque Milos Zeman” *Armenews.com*, 16 Haziran 2016

eden ve Hükümetin de kabul etmesini isteyen bir karar alınmasını sağlamışlardır.⁵⁶

Bu karar ne Knesset’i ne de Hükümeti bağlamadığı için hukuki ve/veya siyasi bir sonuç doğurmayacaktır. Ancak, bu konu kapanmamış olduğundan gelecekte Knesset’in soykırım iddialarını kabul etmesi için girişimlerin süreceği anlaşılmaktadır.

c. Mısır

Daha önce Türkiye- Mısır ilişkilerindeki gerginlik sonucunda Mısır Parlamentosunda Ermeni soykırım iddialarının kabul edileceğine dair bazı haberler çıktığını bildirmiştik.⁵⁷

Temmuz 2016 ayı sonunda Mustafa Bekri adında bir milletvekili, 337 milletvekilinin de imzasını taşıyan bir önergeyi Parlamento başkanlığına vererek Ermeni soykırım iddialarının kabul edilmesini istemiştir. Parlamantonun salt çoğunluğu 298 olduğuna göre, söz konusu önerenin, oya konduğu ve Hükümet de itiraz etmediği takdirde kabul edilmesi gerekmektedir.⁵⁸

Tasarıyı destekleyen Talat Khalil adında bir milletvekili soykırım yapanların bu suçu kabul etmeleri ve af dilemeleri gerektiğini, ancak Türkiye’deki rejimin bunu yapmayacağını, 1915ten beri Mısır’ın Ermeniler için bir barınak olduğunu, bu tasarının Mısır Parlamentosunun Türkiye’ye karşı bir hareketi değil, insani mülahazaların bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁹

Bu tasarının akıbetini Mısır-Türkiye ilişkilerinin tayin edeceğinde şüphe bulunmamaktadır. İlişkilerde iyileşme sağlanamadığı takdirde tasarının kabul edilmesi olasılığı vardır. Aksi halde ilişkiler beklenen gelişmeyi gösterirse tasarının rafa kaldırılması mümkündür. Mısır Devlet Başkanı Abdulfettah Es-Sisi’nin 25 Ağustos’ta bir konuşmasında “Türklerle düşmanlık gerektirecek durum yok” şeklindeki sözler⁶⁰ iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönmekte olduğunun işareti olarak sayılabilir.

56 “Knesset Education Committee Recognizes Armenian Genocide” *The Times of Israel*, 1 Ağustos 2016.

57 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 53, s. 86-87

58 “Mısır’da ‘Ermeni soykırım tasarısı’ parlamentoya sunuldu” *AA*, 26 Temmuz 2016
<http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/misirda-ermeni-soykirimini-tasarisi-parlamentoya-sunuldu/615938>

59 “Egypt Mps Call on Parliament to Recognize Armenian Genocide” *Ahram Online*, Egypt, 26 Temmuz 2016.

60 *Hürriyet*, 26 Ağustos 2016

d. Lübnan

Geçen sayımızda Lübnan'ın Ermeni soykırımı iddiaları konusundaki tutumu hakkında ayrıntılı bilgi vermiştik.⁶¹

Cemaatlerin çıkarları üzerine kurulmuş bir devlet olan Lübnan'da Ermeni cemaatinin, anayasa uyarınca, gerek Parlamentoda gerek Hükümette yer alması nedeniyle soykırım iddialarını öne sürülmesine imkân sağlayan bir durum vardır. Diğer yandan Lübnan Hıristiyanlarının da, ilke olarak bu iddiaları benimsemiş oldukları görülmektedir. Nitekim bu nedenle Lübnan Parlamentosu şimdiye kadar iki kez soykırım iddialarını kabul eden kararlar almıştır.

Bunun haricinde bazı Lübnanlı politikacılarının bu konuda kişisel davranışlarda görülmektedir. Bunun en son örneğini Kültür Bakanı Roni Arayji vermiş olup adı geçen 10 Mayıs 2016 tarihinde Ermeniler tarafından düzenlenen bir toplantıda yapmış olduğu konuşmada Birinci Dünya Savaşında Ermenistan ve Lübnan'ın maruz kaldığı şiddet hareketlerinin günümüzde Suriye ve Lübnan'da olanlarla aynı olduğunu ileri sürmüştür ayrıca Ermeni halkının “kurban” olarak (zarar gören taraf olarak) tanınmayı istediğini, oysa günümüz Türkiye'sinin tarihi gerçeği inkâr etmeyi sürdürdüğünü ve “hafifletici” nedenlerin arkasına saklandığını, böylelikle zarar görenlerin mirasçılarına maddi ve manevi tazminat ödemekten kaçınmaya çalıştığını söylemiştir. Ayrıca bir soykırımı haklı gösterebilmek için “hafifletici” nedenler ileri sürülemeyeceği ifade etmiştir.⁶²

Kültür bakanı Arayji'nin Ermenilerin bilinen görüşleri yansıtan bu görüşlerinin kişisel olduğunu ve Lübnan Hükümetini bağlamadığını ayrıca söylemeye gerek yoktur.

III – KARABAĞ SORUNUNA İLİŞKİN GELİŞMELER

Karabağ sorunu, tüm arabuluculuk girişimlerine rağmen, yirmi küsur yıldır, olumlu hiçbir sonuca varmadan devam etmektedir. Bu durum Kafkaslarda güvensizlik yaratmakta, tarafların aşırı silahlanmasına yol açmakta ve Nisan ayında olduğu gibi büyük çapta çarpışmalara neden olmaktadır.

Bunun dışında Karabağ konusunda dikkate alınması gereken bir diğer husus

61 *Ermeni Araştırmaları* Sayı 53, ss.84-86

62 “Liban: Le Génocide arménien: Histoire et Droits de L'Homme” *L'Orient le Jour*, 12 Mayıs 2016

halen uygulamakta olan ateşkesin, kamuoyunda Karabağ ve çevresindeki ilçelerin sanki Ermenistan'a aitmiş gibi bir kanı uyandırmış olmasıdır. Diğer bir deyimle ateşkesle meydana çıkan geçici bir durum zaman içinde devamlı bir statü gibi algılanmaya başlanmıştır. Ancak yukarıda değindiğimiz çarpışmalar son zamanlarda bu algıyı bozmakta, Karabağ sorunun mevcut olduğunu hatırlatmakta ve daha da önemlisi sorunun çözümü için uluslararası girişimleri arttırmaktadır.

Söz konu çarpışmaların en büyüğü 2 Nisan 2016 tarihinde başlamış, dört gün kadar sürdükten sonra, Rusya'nın girişimleri sonucunda 5 Nisan'da Azerbaycan ve Ermenistan genelkurmay başkanları Moskova'da bir ateşkes imzalamışlardır.

Bu çarpışmalarda Azerbaycan güçlerinin üstünlük sağladığı ve büyük olmamakla beraber bazı toprakları ele geçirdiği ayrıca Azerilere nazaran Ermenilerin daha fazla kayıp verdiği anlaşılmaktadır. Böylelikle Karabağ ile ilgili çarpışmalarda yirmi beş yılı aşan bir süre içinde Azerbaycan ilk kez başarılı olmuştur.

Bu olayın bazı sonuçları vardır.

Önce ne ABD'nin ne de AB ülkelerinin bu olayda kayda değer bir rol oynamamış olduklarını belirtmemiz gerekmektedir. Bu, bölgede bir siyasi ve ekonomik alanda önemli varlıklarının olmamasından ileri gelmektedir.

Buna karşın Rusya hemen her alanda bu bölgede mevcuttur. Rusya, Ermenistan'ın başlıca enerji tedarikçisidir. Ayrıca Ermenistan'da, boru hatları ve demiryolları dahil, bir çok ekonomik sektör Rus firmalarının idaresi altındadır. Ermenistan silahlarını Rusya'dan almaktadır. Diğer yandan Ermenistan kamuoyunda Rusya'nın ülkenin güvenliğini sağladığı hakkında, doğru veya yanlış, köklü bir inanç mevcuttur.

Silahlarını esas itibariyle Rusya'dan satın alması hariç, Azerbaycan'ın Rusya'ya bağımlılığı daha azdır. Ancak başlıca sorun Karabağ olduğu için, silah temin etmek en önemli konular arasına girmekte bu da Rusya'ya verilen önemi arttırmaktadır.

İki ülke ile yakın ilişkileri ve özellikle başlıca silah satıcısı olması nedeniyle Rusya, sonunda Karabağ Sorununun başlıca "hakemi" haline gelmiştir.

Türkiye'nin bu çarpışmalar karşısındaki tutumuna gelince, beklendiği gibi, çekincesiz bir şekilde Azerbaycan'ın yanında yer alındığı görülmektedir.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı çarpışmaların başladığı gün aşağıdaki açıklamayı yayınlamıştır:⁶³

No: 82, 2 Nisan 2016, Temas Hattında ve Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında Devam Eden Çatışmalar Hk.

Ermenistan tarafından 1 Nisan'ı 2 Nisan'a bağlayan gece temas hattında Azerbaycan'a yönelik olarak başlatılan topçu ateşleri ve sivil halkı da etkileyen saldırıları kınıyoruz. Şehit olan Azerbaycanlı kardeşlerimize Allah'tan rahmet, yakınlarına sabır, yaralılara ise acil şifalar diliyoruz. Ermenistan'ı ateşkese uymaya ve çatışmalara biran önce son vermeye davet ediyoruz.

Ermenistan yaklaşık çeyrek asırdır Azerbaycan'ın topraklarının beşte birini işgal altında tutmaktadır. Söz konusu işgal sona ermediği ve Ermenistan saldırgan tutumundan vazgeçmediği müddetçe benzer çatışmaların yaşanmaya devam etme riski maalesef mevcuttur. Bu çerçevede, Ermenistan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarını da göz önüne alarak barışçı yollardan işgale biran önce son vermesi yönündeki çağrımızı yineliyoruz.

Yukarı Karabağ ihtilafının çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubu'nun bir üyesi olan Türkiye, ihtilafa Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde adil ve kalıcı bir çözüm bulunması yönündeki çabaları desteklemeyi sürdürecektir.

Diğer taraftan, Sayın Cumhurbaşkanımız, Sayın Bakanımız ve Sayın Milli Savunma Bakanımız bugün konuyla ilgili olarak Azerbaycanlı mevkidaşları ile telefonla görüşerek şehit olan Azerbaycanlı kardeşlerimiz için taziye dileklerini bildirmişlerdir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, aynı gün yaptığı bir açıklamada çarpışmaların başlamasını Minsk Grubunun bu ihtilafı hafife almasına bağlamış ve bu Grup adil ve kararlı bir şekilde hareket etmiş olsaydı bugünlere gelinmemiş olacağını söylemiştir.⁶⁴ 4 Nisan'da ise Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu ve olmaya devam edeceğini söylemiş, ardından "Karabağ bir gün yeniden mutlaka aslî sahibine geri dönecek, Azerbaycan'ın olacaktır, buna

63 "Press Release No: 82, 2 April 2016, Press Release Regarding the Clashes on the Line of Contact and on Azerbaijan-Armenia borderline" Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey, 2 Nisan 2016 http://www.mfa.gov.tr/no_82_-2-april-2016_-press-release-regarding-the-clashes-on-the-line-of-contact-and-on-azerbaijan_armenia-borderline.en.mfa

64 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Azeri televizyonuna konuştu", *NTV*, 2 Nisan 2016

inaniyorum. Neredeyse çeyrek yüzyıldır vatanlarından uzak yaşayan Karabağlı kardeşlerimiz bir gün mutlaka yurtlarına, evlerine döneceklerdir” demiştir.⁶⁵

Çarpışmaları önleyememesi Minsk Grubu Eş Başkanları için açık bir başarısızlık olmuştur. Bunu örtmek için olmalı 5 Nisan 2016 tarihinde, Minsk Grubunun tamamını oluşturan 11 ülke temsilcileri bir araya gelerek bir açıklama yapmışlar, tarafları derhal kuvvet kullanmayı durdurmaya davet etmişler ve bu anlaşmazlığın askeri bir çözümü olmadığını belirtmişlerdir. Minsk Grubu ayrıca Eş-Başkanlarına olan desteğini de teyit etmiş, onların gözetimi altında derhal kapsamlı bir çözüme ulaşılmasını istemiştir.⁶⁶

Görüldüğü gibi Minsk Grubunun açıklamasında herhangi bir yenilik yoktur; bilinen tutum tekrar edilmiştir.

Birçok ülke ve uluslararası kuruluş çarpışmaların durdurulmasını isteyen açıklamalar yapmışlardır. Yeni bir düşünce içermedikleri için bunlar üzerinde durmayacağız.

Buna karşılık 14–15 Nisan tarihlerinde İstanbul’da toplanan 13. İslam İşbirliği Teşkilâtı Nihai Bildirisinin Azerbaycan’ı güçlü bir şekilde desteklediğini belirteceğiz. Nihai Bildiri Birleşmiş Milletler Antlaşmasına atıfta bulunmuş ve şiddet kullanarak toprak elde etmenin kabul edilemeyeceğini ve Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda Ermenistan’ın işgal ettiği yerlerden çıkması sorunun çözümü için ise egemenlik, ülkenin bölünmezliği ve sınırların ihlal edilmezliği ilkelerinin esas alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca (Rusya’yı zikretmeden) Ermenistan’a silah satışının durdurulması talep edilmiştir.⁶⁷

Görüldüğü üzere İslam İşbirliği Teşkilâtının bu bildirisi çarpışmalardan sorumlu olarak Ermenistan’ı görmekte ve açık bir şekilde Azerbaycan’ı desteklemektedir.

Üzerinde kısaca durmak istediğimiz diğer bir örgüt, Ermenistan’ın üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’dür (*Collective Security Treaty Organization* = *CSTO*). Bu örgüt çarpışmaların birinci günü Azerbaycan’ı sorumlu tutan bir açıklama yapmıştır. Ancak örgüt üyesi Belarus Azerbaycan’ı destekler bir tutum almış, Kazakistan ise Avrasya Ekonomik Birliğinin

65 “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Güvenlik Güçlerine ‘Devlet Yanınızda Çağrısı’”, *Milliyet*, 4 Nisan 2016

66 "Statement by Representatives of the OSCE Minsk Group countries"
<http://www.osce.org/mg/231386>, 5 Nisan 2016

67 “Final Communiqué of the 13th Islamic Summit of the Heads of States/Governments of OIC Members” – http://www.oic-oci.org/oicv3/upload/conferenves/is/13/en/13_15_final-com-en.pdf

Erivan'da 8 Nisan'da yapılacak olan Zirve Toplantısının Moskova'ya alınmasını istemiş, Ermenistan'ın itirazlarına rağmen toplantı Moskova'da yapılmıştır. Bu örgütün diğer üyeleri olan Kırgızistan ve Tacikistan'ın da Ermenistan'ı destekleyen bir tutumu olmamıştır. Rusya ise taraf tutmamayı sürdürmüştür. Bu olay, Ermenistan'ın güvenliğinin güvencesi olarak gördüğü CSTO'nun bazı üyelerinin, Ermenistan açık bir silahlı çatışmaya girmesine rağmen, onun yanında yer almadıklarını, bazılarının ise Azerbaycan'ı arka çıktıklarını göstermiştir.

Türkiye'nin son çarpışmalara uzaktan veya yakından dahil olmadığı çok açıkken Ermenistan kamuoyunun çok büyük bir kısmının savaşın Türkiye tarafından çıkarıldığına inanması ülkede gerçek bir Türk fobisinin bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Ermenistan bu olayda diğer ülke ve uluslararası kuruluşlardan destek görmemiştir.

Diğer yandan bu olayın Ermenistan içinde de yankıları olmuştur. Önce orduda bir temizlik yapılarak Savunma Bakan Yardımcısı General Alik Mirzabekyan, askeri istihbaratın başı General Arşak Karabetyan ve ayrıca General Komitas Muradyan görevlerinden alınmıştır.⁶⁸ Bu kişiler gerektiği gibi çalışmamış olabilirler. Ancak görevden alınmalarının bir diğer amacının kamuoyunu teskin etmek olduğunda kuşku yoktur.

Her yenilgi sonrasında olduğu gibi bunun nedenini başkalarında aramak Ermenistan'da da görülmüştür. Çarpışmalardan on gün sonra yapılan bir kamuoyu araştırması garip denebilecek bazı sonuçlar vermiştir.⁶⁹ Buna göre, cevap verenlerin:

% 81'i savaşı Türkiye'nin çıkarttığı

% 31'i savaşın Azerbaycan'ın inisiyatifi ile çıktığı

% 17'si savaşın Ruslar tarafından çıkarıldığını

% 86,4'ü yeni silahlar alındığı takdirde çarpışmaları söylemiştir.

Türkiye'nin son çarpışmalara uzaktan veya yakından dahil olmadığı çok açıkken Ermenistan kamuoyunun çok büyük bir kısmının savaşın Türkiye tarafından çıkarıldığına inanması ülkede gerçek bir Türk fobisinin bulunduğunu göstermektedir. Bu olgu iki ülke arasında bir uzlaşmayı en azından zorlaştıracak bir nitelik taşımaktadır.

68 "Senior Armenian Military Official Sacked" *RFE/RL*, 26 April 2016.

69 "Poll: 17% of Armenians Think Russia Provoked 4 days war in Karabakh", *PanArmenian.net*, 14 June 2016

Diğer ilginç bir sonuç, Ermenistan'ın güvenliğini sağladığına inanılan Rusya'nın savaşı çıkardığını düşünenlerin %17 gibi küçümsenemeyecek bir oranda olmasıdır. Bu, son zamanlarda Rusya'nın Azerbaycan'a silah sattığı için, Ermenistan'da bir kesim tarafından eleştirilmesinin bir sonucu olsa gerektir. Rusya buna karşılık iki tarafın silahları arasında bir denge olduğu takdirde savaşın çıkmayacağını öne sürerek Azerbaycan'a yaptığı silah satışlarını savunmaya çalışmıştır. Ancak son çarpışmalar, Rusya'yı yalanlar bir şekilde Ermenilerin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bu arada Rusya'nın silah satın alması için Ermenistan'a 200 milyon dolarlık bir kredi açmış olduğunu ancak bu rakamın Azerbaycan'a satılan silahların değerinin çok altında kaldığını⁷⁰ belirtmek gerekmektedir.

Ermeni güçlerinin yenilmesinden sonra, herhalde kamuoyunu teskin etmek için olacak, Ermenistan'ın gerektiğinde nükleer silah üretebileceğine dair Ermenistan basınında haberler çıkmaya ve Azerbaycan'dan da güçlü itirazlar gelmeye başlanmıştır. Bir ülkenin nükleer silah üretimine yönelmesi halen hiç tasvip edilmeyen bir durum olduğundan, İstanbul'da Mayıs ayı sonunda yapılan Dünya İnsani Zirvesine katılan Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Aşot Hovakinyan, ülkesinin 1991 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasına katıldığını ve bu antlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirdiğini söylemiştir.⁷¹

Çarpışmalar sırasında ve sonrasında üzerinde durulan konulardan biri de Azerbaycan'dan Türkiye'ye giden petrol ve gaz boru hatlarının bir noktada Ermenistan sınırına mesafeden geçmesidir. Böylelikle Ermenistan bu hatlara ciddi hasar verebilecek bir duruma sahiptir. Böyle bir halde Gürcistan'ın enerji kaybının %90, Türkiye'nin ise % 10 civarında olacağı hesaplanmıştır.⁷² Bu olasılığın gerçekleşmesi pek mümkün görülmemektedir; zira enerji gereksinmelerinin %90'ını kaybedecek olan Gürcistan'ın böyle bir girişime kendi yol ve limanlarını Ermenistan'a kapayarak cevap vereceği muhakkak gibidir; bu da Ermenistan'ı tamamen izole edecektir.

5 Nisan ateşkesinden sonra Ermenistan barış görüşmelerinin başlaması için üç koşul öne sürmüştür. Bunlardan birincisi Azerbaycan'ın Karabağ sorunun çözümü için askeri yollara başvurmamasıdır. İkincisi iki taraf askerlerinin birbiriyle temas ettikleri noktalarında silahlı çatışmaları araştırarak bir mekanizma kurulmasıdır. Son olarak da Ermenistan uluslararası

70 "Russia Defense Chief Urges Close Ties with Azerbaijan." *RFE/RL*, 15 June 2016

71 "Armenia Dully Fulfills its obligation under UN Treaty on non-proliferation on Nuclear Weapons", *armradio*, 25 May 2016

72 "Nagorno –Karabakh and the Fate of Azerbaijan's Hydrocarbon Transport Pipelines", *Eurasia Review*, 19 Mayıs 2016

arabuluculardan Azerbaycan'ın çarpışmalardan sorumlu tutulmasını istemiştir.⁷³

Kısaca Ermenistan savaş alanında kaybettiklerini diplomatik alanda telafi etmeye çalışmıştır. Bu arada Minsk Grubu öteden beri güven artırıcı önlemlere taraftar olduğundan Ermenistan'ın ilk iki talebi onlar için uygundur.

Buna karşılık Azerbaycan'ın tutumu farklıdır. Başkan Aliev olası bir uzlaşıda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasını şart olarak görmektedir.⁷⁴ Dışişleri Bakanı Memmedyarov da aynı şekilde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden taviz veremeyeceğini Ermenistan'ın işgal ettiği bölgelerden kayıtsız şartsız çekilmesi gerektiğini söylemektedir.⁷⁵ Azerbaycan Savunma Bakanlığı ise Ermeni güçleri işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çekilmediği takdirde çarpışmaların her an başlayabileceği uyarısında bulunmuştur.⁷⁶

Çeşitli ülkelerin çatışmaların durdurulması ve tarafların müzakereler yoluyla anlaşmazlıklarını çözmeye çalışmalarını isteyen beyanları dışında herhangi bir girişimde bulunmamaları, yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi, Rusya'yı Karabağ Sorununun "hakemi" haline getirmişti. Bu çerçevede Rusya taraf tutmayan bir tutum içine girmiş, her iki ülkenin de stratejik ortağı olduğunu belirtmiş, ayrıca iki tarafa da silah satacağını bildirmiştir.⁷⁷

Diğer yandan Rusya tarafları bir araya getirmeye çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Lavrov böyle bir buluşmayı sağlamak için ziyaretlerde bulunmuştur. Başkan Sarkisyan Lavrov'un yeni öneriler getirmediğini söylemiş ve yeniden müzakerelere başlamak için yukarıda değindiğimiz koşulları tekrarlamış ancak bunlar sağlanmadığı takdirde müzakere yapmayacakları gibi bir tutum içine de girmemiştir.

Rusya'nın çabaları sayesinde Minsk Grubu Eş Başkanları ülkelerin üst düzey temsilcileri (ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Devlet Sekreteri Harlem Désir) 16 Mayıs 2016 tarihinde Viyana'da Başkan Aliev ve Sarkisyan ile görüşmüşlerdir. Üç Eş Başkanın bu

73 "Armenia's Reiterates Terms for Renewed Talks on Karabakh". *RFE/RL* 29 April 2016

74 "Le Président Aliev s'engage à exercer des pressions sur l'Arménie pour prendre contrôle du Karabakh." *Armenews*, 3 May 2016

75 "Ermenistan İşgal Ettiği Bölgelerden Kayıtsız Şartsız Çekilmelidir". *TRT*, 4 Mayıs 2016

76 "Hostilities May Resume Anytime". *APA*, 26 May 2016

77 "Russia Will Continue Selling Weapons to Azerbaijan and Armenia". *The Moscow Times*, 12 April 2016)

konudaki ortak bildirisine göre⁷⁸ Eş Başkanlar Karabağ Sorununun askeri bir çözümü olmayacağını ve 1994–1995 ateşkes anlaşmalarına riayet edilmesinin önemini tekrarlamışlardır. Ayrıca ateşkese ve anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümlenmesine olan inançlarını belirtmişlerdir. Şiddet kullanılması riskinin azaltılması için en kısa zamanda bir AGİT soruşturma mekanizması kurulmasında mutabık kalmışlardır. Kayıp kişiler hakkında bilgi teatisine devam olunması konusunda da anlaşmışlardır. Toplantılar sonunda Başkan Aliev ve Sarkisyan basına konuşmamışlardır.

Bu toplantının bir değerlendirilmesinin yapılması gerekirse, yukarıdaki mutabakat Eş Başkanların mutabakatı olup Başkan Aliev ve Sarkisyan'ın bunlara ne derecede katıldığı belli değildir. Normal olarak kendi taleplerinin bir kısmını içerdiği için Sarkisyan'ın bunları desteklemiş olması gerekmektedir. Ancak Azerbaycan toprak bütünlüğünün sağlanmasından bahsedilmediğine göre Aliev'in memnun olduğunu söylemek zordur.

Diğer yandan üst düzeyde bir katılma sağlandığı için bu toplantının Minsk Grubunun Eş Başkanlı toplantılarının devamını sağlamış olduğu da görülmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus bu toplantının aslında hiçbir yenilik getirmediği ve hiçbir çözüm sağlamadığıdır. Tek fazileti, çarpışmaların, bir süre için durdurulmuş olmasına güçlü bir destek vermiş olmasıdır.

Taraflar bu toplantıda iki ülke başkanlarının Haziran ayında beraberce saptayacakları bir yerde kapsamlı bir çözüm için müzakerelere yeniden başlamaları üzerinde anlaşmışlardır.⁷⁹

Viyana toplantısından sonra Rusya'nın Karabağ konusunda müzakerelere yeniden başlanması için gayet aktif bir çaba içine girdiği, bu amaçla Rus ilgililerin iki ülkeye ziyarette buldukları hatta Başbakan Dimitri Medvedev'in de Erivan ve Bakü'ye gittiği görülmektedir. Bu çabalar sonucunda iki ülke başkanlarının 20 Haziran'da, Başkan Putin'in de katılımıyla, St. Petersburg'da buluşacakları açıklanmıştır.⁸⁰

Normal koşullarda bu toplantının Minsk Grubu Eş Başkanları tarafından organize edilmesi gerekirdi. Oysa davet Putin tarafından yapılmış, kendisinin

78 "Joint Statement of Ministers of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for the European Affairs of France", OSCE Vienna, 16 May 2016 <http://www.osce.org/mg/240316>

79 "Armenia, Azerbaijan Agree on June Talks: Lavrov, Kerry, Desir Statement," *armradio*, 17 May 2016

80 "President of Armenia, Azerbaijan to Meet in Russia on June 20", *armradio*, 14 June 2016

de görüşmelere katılacağı açıklanmış olduğundan Minsk Gurubunun ekarte edildiği gibi bir hava doğmuştur. Nitekim bu Grubun bağlı olduğu AGİT'in Sözcüsü, AGİT'in bu toplantıyla ilgisi olmadığını o nedenle yorum yapamayacağını söylemiştir.⁸¹

20 Haziranda taraflar arasındaki görüşmelerden sonra bir ortak bildiri yayınlanmıştır.⁸² Bu metne göre Aliiev ve Sarkisyan 16 Mayıs Viyana toplantısı mutabakatını teyit etmişlerdir. Bu mutabakat anlaşmazlık bölgelerinde durumun stabilizasyonu ve barış sürecinin ilerlemesini sağlayacak bir havanın yaratılmasıdır. Bunun için uluslararası gözlemcilerin sayısının artırılması için anlaşmışlardır. Ayrıca son ateşkesten (5 Nisan ateşkesi) memnun olduklarını belirtmişlerdir. Bunun yanında Minsk Grubu Eş Başkanlarının çalışmalarına ek olarak, bu düzende (Putin'in de dâhil olduğu üçlü toplantılar) muntazam toplantılar yapılmasının önemine değinmişlerdir.

Sonuç olarak 5 Nisan'daki ateşkese riayet olunması, bunu denetlemek için gözlemcilerin sayısının artırılması ve Eş Başkanların toplantılarından başka Putin ile Aliiev ve Sarkisyan'ın muntazam toplantılar yapması karşılaştırılmıştır.

Karabağ sorununun esasını teşkil eden Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasından ve mültecilerin evlerine dönmesinden bahis yoktur. Ermenistan'ın her zaman ileriye sürdüğü halkların kendi kaderini tayin etmesi ilkesine de değinilmemiştir. Kısaca Karabağ sorunun esasını oluşturan konularda bir karar alınmamış, çarpışmaların önlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Durum böyle olmakla beraber Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmetyarov 20 Haziran St. Petersburg toplantısından sonra verdiği bir beyanatta Karabağ Sorununun

Aşamalı çözümü üzerinde durulduğunu, aşamaların ise şunlar olduğunu söylemiştir. İlk önce Karabağ bölgesini çevreleyen Azerbaycan ilçelerinden (*rayon*) beşinin Ermeni güçleri tarafından tahliye edilmesi, sonra Karabağ ile Ermenistan arasında bir koridor kurulması, daha sonra ise Karabağ bölgesinin statüsünün belirlenmesi.⁸³

81 "Spokesperson: OSCE Not Involved Preparations For Summit on Karabakh". *TASS*, June 2016

82 "In Saint Petersburg Presidents Of Armenia, Russia And Azerbaijan Made A Joint Statement" 20 Haziran 2016 <http://www.president.am/en/press-release/item/2016/06/20/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Presidents-o-Russia-Azerbaijan/>

83 "Azerbaycan ve Ermenistan Karabağ için anlaştı" *Haber 7*, 22 Haziran 2016, <http://haber7.com/kafkaslar/haber/2012619-azerbaycan-ve-ermenistan-karabağ-için-anlastı> , 22.06.2016

Aslında bu “aşamalı plan” hayli eskidir. Ermeni güçlerinin ne zaman ve hangi koşullarda geri çekileceği, Karabağ bölgesinin bir barış gücü tarafından korunup korunmayacağı, korunursa barış gücü askerlerinin hangi ülkelerden geleceği gibi bazı hususlar üzerinde anlaşamadığından uygulamaya konulamamıştır.

Bunun dışında Türkiye'nin Karabağ Sorununun çözülmesine katkıda bulunmaya hazır olduğunu ifade etmesine karşılık Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutumu gayet olumsuz olmaya devam etmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tigran Balayan bu konuda Ermenistan'ın Azerbaycan ile ilişkilerinde Türkiye'ye ihtiyacı olmadığını söylemiş ve eğer Türkiye yardımcı olmak istiyorsa bu konudan uzak durması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁴

Son olarak Karabağ Sorununun çözümü için inisiyatifin Rusya'nın eline geçtiğini, Rusya'nın ağırlığını ortaya koyarak çarpışmaları 5 Nisan'da durdurduğunu, böylece barış görüşmelerinin hakemi haline geldiğini, kısaca Rusya olmadan Karabağ için bir çözüm olamayacağını bir kez daha belirtmemizde yarar vardır.

84 “Ermenistan Dışişleri bakanlığı Sözcüsünden Çavuşoğlu'na tepki: Türkiye Uzak Dursun”. *Ermenihaber.am*, 27 Temmuz 2016.

KAYNAKÇA

“A Reception In Honor Of His Holiness Pope Francis Took Place At The Presidential Palace” <http://www.president.am/en/press-release/item/2016/06/24/President-Serzh-Sargsyan-reception-in-honor-Rome-Pope/>

“Armenia Dully Fulfills its obligation under UN Treaty on non-proliferation on Neclear Weapons”, *armradio*, 25 May 2016

“Armenia, Azerbaijan Agree on June Talks: Lavrov, Kerry, Desir Statement,” *armradio*, 17 May 2016

“Armenia, Pope Speaks of Armenian Massacres and Christian Persecution”, *Independent Catholic News*, June 25, 2016

“Armenia’s Reiterates Terms for Renewed Talks on Karabakh”. *RFE/RL* 29 April 2016

“Armenian President: We don’t Trust Erdoğan” *Medimax*, 1 June 2016

“Armenians, don’t let Erdogan bully you on genocide bill” *The Local*, Germany, June 1, 2016.

“Azerbaycan ve Ermenistan Karabağ için anlaştı” Haber 7, 22 Haziran 2016, <http://haber7.com/kafkaslar/haber/2012619-azerbaycan-ve-ermenistan-karabağ-için-anlastı>

“Başbakan Binali Yıldırım, 65. hükümet programını TBMM Genel Kurulu’na sundu.” Başbakanlık, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=bc9fcbca-a010-4d84-b97a-f83604c051c3 25 Mayıs 2016

“Canikli’den Papa’ya ‘soykırım’ tepkisi”, *Yenişafak*, 25 Haziran 2016. <http://www.yenisafak.com/gundem/canikliden-papaya-soykirim-tepkisi-2486822>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan Azeri televizyonuna konuştu”, *NTV*, 2 Nisan 2016

“Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya dönüşünde uçakta gazetecilere konuştu” *Habertürk*, 11 Ağustos 2016 <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1280193-cumhurbaskani-erdogan-rusya-donusunde-ucakta-gazetecilere-konustu>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Güvenlik Güçlerine ‘Devlet Yanınızda Çağrısı’”, *Milliyet*, 4 Nisan 2016

“Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Azerbaycan’da” *Haberler.com* 15 Temmuz 2016
<http://www.haberler.com/disisleri-bakani.cavusoglu-azerbaycan-da-8611139-haberi>

“Egypt Mps Call on Parliament to Recognize Armenian Genocide” *Ahram Online*, Egypt, 26 Temmuz 2016.

“Ermenistan Dışişleri bakanlığı Sözcüsünden Çavuşoğlu’na tepki: Türkiye Uzak Dursun”. *Ermenihaber.am*, 27 Temmuz 2016.

“Ermenistan İşgal Ettiği Bölgelerden Kayıtsız Şartsız Çekilmelidir”. *TRT*, 4 Mayıs 2016

Fatih Çekirge, “Sen Pier Meydanında Dua” *Hürriyet*, 22 Ağustos 2016.

“Final Communiqué of the 13th Islamic Summit of the Heads of States/Governments of OIC Members” – http://www.oic-oci.org/oicv3/upload/conferenves/is/13/en/13_15_final-com-en.pdf

“Full Text: Pope Francis’ in-Flight Pres Conference From Armenia” *Catholic News Agency*, 26 June 2016

“Génocide arménienne; Les Députés votent la Pénalisation de la Négation,” *AFP*, 1 July 2016

“Genocide Debate Puts Germany in Tough Spot with Turkey” *Deutsche Welle*, 23 Nisan 2016.

“Hostilities May Resume Anytime”. *APA*, 26 May 2016

“In Saint Petersburg Presidents Of Armenia, Russia And Azerbaijan Made A Joint Statement” 20 Haziran 2016 <http://www.president.am/en/press-release/item/2016/06/20/President-Serzh-Sargsyan-meeting-with-Presidents-of-Russia-Azerbaijan/>

“Joint Statement of Ministers of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for the European Affairs of France”, *OSCE* Vienna, 16 May 2016
<http://www.osce.org/mg/240316>

“Knesset Education Committee Recognizes Armenian Genocide” *The Times of Israel*, 1 Ağustos 2016.

“Kremlin: Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya lideri Putin’e üzüntülerini bildirdi” *Hürriyet* 27 Haziran 2016

“La Presse du Jour Couvre la Visite d’Etat en Arménie du Président de la République Tchèque Milos Zeman” *Armenews*, 16 Haziran 2016

“Le Pape Termine Sa Visite en Armenie par un Lâcher de Colombe”, *Armenews*, 27 Haziran 2016

“Le Président Aliiev s’engage à exercer des pressions sur l’Arménie pour prendre contrôle du Karabakh.” *Armenews*, 3 May 2016

“Liban: Le Génocide arménien: Histoire et Droits de L’Homme” *L’Orient le Jour*, 12 Mayıs 2016

“Merkel, Türkler’den devlete sadakat istedi” *Milliyet*, 24 Ağustos 2016

“Mısır’da ‘Ermeni soykırım tasarısı’ parlamentoya sunuldu” *AA*, 26 Temmuz 2016 <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/misirda-ermeni-soykirim-tasarisi-parlamentoya-sunuldu/615938>

“Nagorno –Karabakh and the Fate of Azerbaijan’s Hydrocarbon Transport Pipelines”, *Eurasia Review*, 19 Mayıs 2016

“No: 125, 2 Haziran 2016, Alman Federal Parlamentosu’nun 1915 Olaylarına İlişkin 2 Haziran 2016 Tarihli Kararı Hk” 2 Haziran 2016 http://www.mfa.gov.tr/no_-125_-2-haziran-2016_-alman-federal-parlamentosunun-1915-olaylarina-iliskin-2-haziran-2016-tarihli-karari-hk_.tr.mfa

“PM: Armenian Government Does Not Seek to Ban Imports of Turkish Food” *ARKA*, 11 May 2016.

“Poll: 17% of Armenians Think Russia Provoked 4 days war in Karabakh”, *PanArmenian.net*, 14 June 2016

“Pope Compares Armenian Genocide to Current Plight of Christian in Middle East” *Nbcnews.com*, 26 Haziran 2016.

“Pope Francis Wraps Up 3-Days Visit to Armenia”. *WGN-TV*, 26 June 2016

“Pope Francis, International Powers “Looked the Other Way” During the Armenian Genocide” *American Magazine*, June 24, 2016

“Pope Francis: I wish Normalization of Relations to Armenia, Turkey”. *Tass*, 25 Haziran 2016

“Pope Pays Tribute to Armenian Massacre Victims”, *Wall Street Journal*, 25 June, 2016

“President of Armenia, Azerbaijan to Meet in Russia on June 20”, *armradio*, 14 June 2016

“Press Release No: 82, 2 April 2016, Press Release Regarding the Clashes on the Line of Contact and on Azerbaijan-Armenia borderline” Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey, 2 Nisan 2016

http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-april-2016_-press-release-regarding-the-clashes-on-the-line-of-contact-and-on-azerbaijan_armenia-borderline.en.mfa

“Protest Against Turkish Products in Yerevan” *Asbarez*, 22 April 2016.

“Putin, Türkiye kararnamesini imzaladı”, *Sabah* 1 July, 2016

“Russia Defense Chief Urges Close Ties with Azerbaijan.” *RFE/RL*, 15 June 2016

“Russia Will Continue Selling Weapons to Azerbaijan and Armenia”. *The Moscow Times*, 12 April 2016

“Senior Armenian Military Official Sacked” *RFE/RL*, 26 April 2016.

“Sharmazanov Calls Turkey and Azerbaijan Regional Threat” *Armenpress*, 19 April 2016.

“Spokesperson: OSCE Not Involved Preparations For Summit on Karabakh”. *TASS*, June 2016

“Vatikan’ dan yanıt: Papa Türk halkı aleyhine bir şey söylemedi” BBC Türkçe, 26 Haziran 2016 <http://www.mynet.com/haber/dunya/vatikandan-yanit-papa-turk-halki-aleyhine-bir-sey-soylemedi-2513098-1>

Gazeteler

Akşam

Gündem

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Vatan

Yeni Hayat

Yeni Şafak

Yurt

Zaman

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE ALGILAR VE KARAR ALICILAR, TARİHİN YANSIMALARI ÜZERİNE BİR ANALİZ

(PERCEPTIONS AND DECISION MAKERS AT TURKISH-ARMENIAN RELATIONS, AN ANALYSIS OF REFLECTIONS IN HISTORY)

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

Profesör Doktor, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı,
hayatko@yahoo.com

Araş. Gör. Vahit GÜNTAY

Araştırma Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
vahitguntay@gmail.com

Öz: Özellikle devlet vasfıyla beraber iç içe yoğunlaşmış ve tarihi gelişmelerin olumsuzlukları getirdiği süreçler toplumlar arasında kimi zaman psikolojik bir travmaya da dönüşmektedir. Yüzyıllara dayanılan bu yoğunlaşma nasıl oluyor da aynı unsurları birbirlerine düşman haline getirir gibi sorular ve beraberinde getirdiği tartışmalar ise çoğu zaman karar alıcıları da etkilemektedir. Türk-Ermeni ilişkilerinde benzer bir sürecin yaşandığı ve karar alıcıların söylemlerini, politikalarını bu düzlemde değerlendirdiği gözlerden kaçırılmaması gerekmektedir. Her ne kadar karar alıcılar tarihi gelişmeleri ve gerginliği bir kenara bırakıp politikalar üretmeye çalışsa da iç ve dış politikadaki dinamikler buna engel olmaktadır. Ermeni diasporasının sözde soykırımı kabul ettirme çabaları, toplumlardaki yeni nesillerin düşmanca söylemlerle gelecekte yeni karar alıcılar olarak yer almaları ve buna benzer bir çok dinamik temel sorunsallar olarak karşımıza çıkmaya devam edeceklerdir. Karar alıcıların tutumları ve söylemlerinin bu dinamiklerle örtüşmesi, psikolojik olarak bu gelişmelerin örneklendirilmesi uluslararası ilişkiler temelinde bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu psikolojik çerçevede ikili ilişkilerin uluslararası siyasette karar alıcılar yönündeki boyutu farklı çalışmalardan örnekler ve gelişmelerle somut bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Dış Politika, Türk Dış Politikası, Psikoloji, Türk-Ermeni İlişkileri

Abstract: *Processes with negative developments in history which are interfered with state fact, sometimes transform to psychological traumas at intersociety. From centuries to today this transform effect decision makers many times with carrying the arguments and the questions about hostilities between the same factors. It is required that there is the same process between Turkish-Armenian relations and decision makers evaluate their policy in this context. Although decision makers work for generate new policies without historical developments and tensions, dynamics in domestic and foreign policy prevent this situation. Efforts for establishing so-called genocide, taking part the new generations as a new actor in the future with unfriendly discourses and so on dynamics are main problems. The main subject of this study is decision makers' attitudes, discourses and their harmony with these dynamics, exemplifying these developments as a psychological with the context of international relations. In this psychological context, the dimension of bilateral relations from the way of decision makers in international politics will be dealt with different examples and developments as a concrete.*

Keywords: *International Relations, Foreign Policy, Turkish Foreign Policy, Psychology, Turkish-Armenian Relations*

Giriş¹

Uluslararası ilişkilerin doğası itibariyle devletler en önemli uluslararası aktörlerden biri olma özelliğini devam ettirirken, devletleri yöneten kişilerin almış olduğu kararlar aktör içerisinde aktör olarak karar alıcıların merkezde olduğu gerçeğini karşımıza çıkarmaktadır. Kimi zaman karar alıcıların söylemleri, sahip oldukları psikolojik özellikler devletlerin dış politikadaki çıktılarını ve kararların uygulanışındaki seyri de belirleyen temel unsur haline dönüşmektedir.

Liderin davranışları, davranışsal özellikleri ve nispeten söylemleri sadece kendisine bağlı değildir ve çeşitli faktörler tarafından şekillendirilmektedir. Bu faktörler liderin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanabileceği gibi, liderin geçmiş yaşantı ve deneyimlerinden, siyasi bir kişilik olması sebebiyle ideolojik yaklaşımlardan etkilenebilir. Liderlik teorilerinin tarihsel gelişimi de bu durumu doğrulamaktadır.² Bu davranışsal özellikler ve buna bağlı olarak ortaya çıkarılan söylemler kimi zaman anlık, kimi zaman çalışılmış ve hazırlanmış bir ürün, kimi zaman da danışmanlar ve uzmanların işbirliğiyle oluşturulmuş metinlerden, dosyalardan oluşturularak politik arenaya enjekte edilmektedir. Bu söylemler medyadan ve toplumsal tepkilerden de beslenmektedir.

Liderlerin psikolojik özellikleriyle ortaya çıkarılan söylemler kimi zaman belli analizlerle çalışılmış ve ele alınmış olsa da her koşulda, her durumda kullanıldığı yere göre çoğu zaman belli bir analize de ihtiyaç duymaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi söylemlerin ve psikolojik altyapının etkilediği boyutun iç politikayla sınırlı olmamasıdır. Dış politikanın da önemli unsurlarından olan söylemler, yaklaşım olarak bir eğilimi ya da duruşu sergilemektedir.

Türk-Ermeni ilişkilerinin yönünü bu çerçevede, dış politika açısından inceleyecek olursak söylemlerin ve yaklaşımların yöneldiği boyutun iki ayaklı olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bunlardan ilki uluslararası arena açısından gözümüze çarpmaktadır. Diğeri ise Türkiye'nin sınır komşusu olan Ermenistan ile olan ilişkilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu iki yön ile ilgili yaklaşımlar ve düzlem birbirinden çok da farklılık göstermemektedir. Bunun

1 Bu çalışmanın kurgusu ve teorik bütünlüğü daha önce TC Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından Bitlis'te, 12-14 Mayıs 2016 tarihinde düzenlenen "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi Sempozyumu (XIX. Yüzyıldan Günümüze)"nda bildiri olarak sunulmuştur.

2 Hasan İ., İbrahim Ö., Sebahattin T., "Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2009, C.14, S.2, s.4-6.

altında yatan en önemli sebeplerden biri Ermeni diasporasının Ermenistan ile olan organik ilişkisidir. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'ın devlet olarak sergilediği tavırda uluslararası ortamdaki dinamikler önemli bir yere sahiptir.

Dış politikadaki evre açısından ise psikolojik yaklaşımın devletler nezdindeki boyutu da iki çevrede gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki liderlerin sahip olduğu psikolojik yaklaşım diğeri ise toplumlar nezdindeki duruştur. Toplumların ve liderlerin yaklaşımını birbirlerinden her ne kadar ayrı düşünemesek de diplomatik olarak liderlerin tavrı çoğu zaman dengede bir çizgiyle devam etmektedir. Bunun dizginlendiği ve dikkate alındığı en önemli unsur elbette ki uluslararası toplumun reaksiyonudur.

Gözden kaçırılmaması gereken hususlardan en önemlilerinden birisi de ilişkilerin sadece tarihi boyutlardan şekillendiğidir. Tarihi analizler ve süreç elbette dikkate alınması gereken bir durumdur, fakat iki sınır devletinin çıkarsal özellikleri ve bunun arttırılması yönündeki arzunun oluşması daha da beklenilesi bir durumdur. Bu durumun ikili ilişkilerdeki en önemli kilidi ise Ermeni diasporasının elinde bulunmaktadır. Yapılan analizleri bu yüzden sadece liderler yönüyle değerlendirmemekte fayda vardır. Türkiye ve Ermenistan nasıl birbirine yakın iki sınır ülkesiyse, psikolojik olarak ve söylemlerin getirmiş olduğu savrulmuşlukla, üçüncü tarafların da etkisiyle bir o kadar birbirine uzak iki ülkedir. Bu durumun üzerinde daha etraflıca durmak önemli bir çalışma başlığını oluşturacaktır.

1. Psikolojik Yaklaşım ve Söylem Analizinin Güncel Boyutu Üzerine

Eskiçağlardan günümüze kadar fikir adamları toplum hayatı, yönetim biçimleri ve en iyi yönetim biçiminin hangisi olduğu gibi konularda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Fikir adamlarının, toplum hayatının esasları, çeşitli yönetim sistemleri, en iyi yönetim şeklinin hangisi olduğu -ya da olabileceği- konularında sistemli bir şekilde ortaya koydukları değişik görüşler, bugün “*siyaset felsefesi*” olarak adlandırılan disiplini meydana getirmiştir ve bu felsefe altında toplanan siyasal fikirler ve siyaset teorileri uzun süre politika biliminin başlıca konusunu ve temelini oluşturmuştur.³

Politika bilimi içerisinde yaklaşımsal olarak ulusların ya da etnik grupların çatışma durumlarında hangi psikodinamik özelliklerin etkin olduğunu anlayabilmek için *ben* duygusunun gelişimi başlangıç noktası olarak alınabilmektedir. Mağduriyetin ve çatışmacı söylemlerin başlangıcında, yetişmedeki algı ve travmaların büyük önemi vardır. Olumsuz duyguların

3 Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yaymevi, Ankara, 14 Basım, 2002, ss. 22-23

üstesinden gelebilmenin yolu da siyaset ve söylem olarak yaşadıklarının benzerlerini söylem olarak ötekilerine uygulamaktır.⁴

Devletler arası ilişkilerde dış politikanın belirlenmesinde amaçlar, kısa ve uzun vadeli planlar gibi birtakım unsurlar oluşturulmaktadır. Bu çıktılarının yanında psikolojik etmenlerin bağladığı liderler, sergilediği yaklaşım ve söylemlerle bu unsurların gelişimi ve geldiği noktaya katkı sağlayabilir veya bu durumu yavaşlatabilir ve hatta zarar verebilmektedir.

Psikolojik yaklaşımlar veya bu temele dayanan söylemler felsefi bir altyapıyla desteklenmezse ya da nefrete dayalı bir çerçevede ele alınırsa sorunun en önemli aktörlerinden olan toplum davranışlarını ve niteliğini de etkileyebilir ve nefret söylemlerine dönüşebilir. Politik psikoloji burada devreye girmektedir. Politik psikoloji; büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etmenleri değerlendirmektedir. Bununla birlikte, politik psikoloji büyük gruplar ve uluslarla, bunların liderleri ve liderler arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını incelemektedir. Politik psikoloji, psikolojik kanırları sosyal uygulamaya bağlayan ve psikolojik süreçleri sosyal olaylarla ilişkilendiren bir kaynak olarak görülebilir. Politik psikoloji, psikolojiyi ve toplumu birleştiren bir kesişim noktasıdır.⁵

Söylemlerin, tavrın ve sorunlara karşı tutumun çıkış noktasını politik psikolojinin temeli yönlendirmektedir. Diplomatik olarak sorunsala dönüşebilecek bu tür söylemler ve tutumlar artık birçok uzmanın, analistin inceleme alanı ve raporlarına girmiştir de. Söylemlerin niteliği, nerede nasıl mesajlar verildiği ve hangi kelimelerin kullanıldığı ve hatta vücut senkronunun analizi gibi hususlarda uzmanlar mesai harcamakta ve karar alıcılara raporlar sunulmaktadır.

Politik anlamda psikolojik olarak belirtilen hususlarda tavır alma, söylemler bir toplumun inşasında ve nesillerin birbirlerine karşı olan tavırlarındaki sempati ya da nefret oluşturmada bir temel oluşturmaktadır. Örneğin; ABD’de dünyanın farklı noktalarındaki farklı bölgelerin, terör gruplarının merkezi halinde oluşu ile ilgili liderlerin söylemleri farklı ülkelerde benzer algının oluşmasında ve müdahaleci arzusunun oluşmasında meşru bir dayanak oluşturmaktadır. İki kutuplu dönemde Rusya ve ABD arasındaki çekişme ve söylemler nesiller arasındaki senkronizasyonda, algıda kalıcı olarak bıraktığı etkiyle devam etmektedir ve hatta ettirilmektedir.

4 Abdülkadir Çevik, “Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı:2, Aralık-Ocak-Şubat, 2012-2013, s.67.

5 Adela Garzon Perez, “Political Psychology as Discipline and Resource”, *Political Psychology*, Vol 22, No. 2, 2001, s. 347.

Medya ve kamuoyunu bilgilendirme amacıyla kullanılan diğer araçlar da “düşman imajının” oluşturulmasında negatif bir etkiyle kullanılabilmektedir. Türk-Ermeni ilişkileri temelinde yapılan programlarda, belgesellerde ve görsel çalışmalarda bunların izlerini görmek mümkündür.⁶ Uluslararası platformlarda kamu spotlarının Ermeni diasporası tarafından bilinçli bir Şekilde kullanıldığı ve kullanılan kelimelerin, yaklaşımların etkinliği bu noktada psikolojik boyutun etkinlenmesinde önemli hususlardan birini oluşturmaktadır.

Bütün bu bileşenler dahilinde, bilinçli olarak veya olmayarak seçilsin; *Foucault* kelimelerin sahip olduğu anlamların ve içeriklerinin, kişilerin düşünce dünyasının ve duygularının Őekillendirilmesinde temel etmenlerden

Tarihi süreç içerisindeki yaşanan gelişmeler ortak değerlerin bir bölümünün kaybedilmesi durumunda, bununla ilgili yaşanacak yas tepkisini de ortaya çıkarmaktadır.

biri olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle vurgulanması gereken hususlardan birisi bu tür analizlere sadece syem odaklı bakılmaması ve dil bilimi zeline Őekillendirilmemesi gerektiğidir. Siyasal psikoloji temelindeki yaklaşımların altında yatan unsurların aynı zamanda geçmişle olan organik bağın geri plana atılmaması gereken bir husustur.

2. Türk-Ermeni İlişkilerine Psikolojik Bir Bakış

İki kadim toplum nasıl olur da Türk-Ermeni toplumlarında olduğu gibi bu derece düşman bir hale gelebilir ya da getirebilir? Cevabını vermek bir o kadar kolay gibi görünse de tarihsel dinamikler ve süreç bu sorunun cevabının aslında çok daha karmaşık bir düzlemde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kimi analizlerde ve çalışmalarda din faktörü temelli bir çatışmanın başladığı süreç, kimi çalışmalarda farklı aktörlerin körüklediği bir sorun, kimi analizlerde ise dönemsel gelişmelerle birlikte kaçınılmaz son gibi görünen yaklaşımlar sahip olduğu çok farklı soruların yanında psikolojik bir analiz gereksinimini karşımıza çıkarmıştır. Bu psikolojik boyutun getirmiş olduğu ağırlık altından kalkılamaz bir yükü toplumlara, karar alıcılara çoktan yüklemiştir.

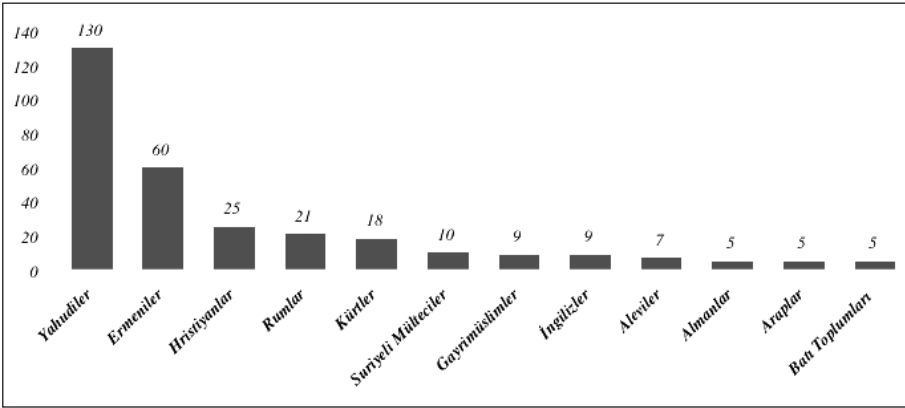
Bazen algıyı kırmak oldukça zordur. Türk-Ermeni ilişkilerinin psikolojisinde tam da bu husus belirleyici bir etkidir. Tarihi süreç içerisindeki yaşanan gelişmeler ortak değerlerin bir bölümünün kaybedilmesi durumunda, bununla

⁶ Armine Ghazaryan, *Psychological Peculiarities of the “Normalizing” Armenian-Turkish Relations*, The Armerican Center for National and International Studies, Yerevan, 2009, p.3.

ilgili yaşanacak yas tepkisini de ortaya çıkarmaktadır. Her kayıpta bir yas yaşanmaktadır ve bunun beraberinde getirmiş olduğu öfke söylemlere ve psikolojiye yansımaktadır. Ermeni toplumu ile ilgili güven sarsılması, ihanet ile ilgili oluşturulan temel, hayal kırıklığı karar alıcılar açısından ön planda olan duygular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar Türk ulusu nezdinde yaşanan acılar olarak algılanınca yaklaşım da hep öfke dolu olmaktadır. Bu algı Batı ile ilgili ya da yabancı düşmanlığı ile ilgili bazı özelliklerle benzerlik göstermektedir.⁷

Grafik 1'de hedef gruplara göre nefret söyleminin 187 köşe yazısı ve 53 habere göre tarandığı dağılım gösterilmektedir. Türkiye'de farklı tarihlerde yapılan bu tür analizlerde ilk sıralarda yer alan Yahudi, Ermeni, Hristiyan gibi unsurların ilk sıralarda yer alması önemli bir husustur. Toplumlara ve karar alıcılara yüklenen yükte bu dağılımın ve söylemlerin etkisi büyüktür. 130 içerikte Yahudilere, 60 içerikte Ermenilere ve 25 içerikte Hristiyanlara yönelik sert söylemlerle algının derinleştirilmesi ve karar alıcıları etkilemesi de bir o kadar normaldir.

Grafik 1. Hedef Gruplara Göre Nefret Söylemi⁸

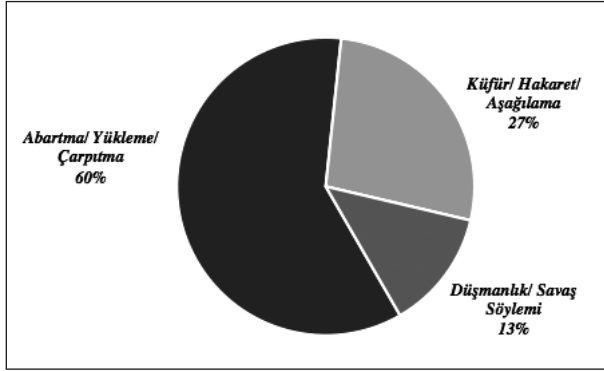

7 Bahar Semen Çevik-Ersaydı, Abdülkadir Çevik, *Psiko-Politik Bir Yaklaşım İle Türk-Ermeni İlişkileri*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, Uşak, 2011, s.86.

8 Şahan İdil Engindeniz, *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil Mayıs-Ağustos 2014 Raporu*, Hrant Dink Vakfı, İstanbul, 2014, s.11.

Grafik 2’de de aynı şekilde farklı haber kaynaklarının tarandığı çalışmada kategorisel olarak Ermenilere yönelik söylemlerin dağılımı gösterilmektedir. Anılan raporda söylemlerin “*Abartma/Yükleme/Çarpıtma*” kategorisinde yoğunlaştığı dikkat çekicidir. Her iki toplumun reaksiyonunu yönlendirebilecek bu tür kategorisel tanımlamalarda haberlerin niteliği ve yönlendiriş aynı zamanda karar alıcıların algı mekanizmasına da etki etmektedir. Elbette ki bir ülke içinde basın özgürlüğünün bütünlüğü önemlidir fakat bu unsurların bir manipülasyon aracına dönüştüğü ve hatta karar alıcılara etki ederek toplumların kaderine etki ettiği gözlerden kaçırılmamalıdır.

Grafik 2. Kategorisel Olarak Ermenilere Yönelik Söylemler⁹

Kategorisel olarak manipülasyon yanında, algısal olarak sorunun adlandırılmasında “*Ermeni Sorunu*” gibi bir tamlamanın seçilmesi yine toplumsal olarak algının tekdüze kalmasına sebep olmaktadır. İki toplum arasındaki sorunun böyle bir isimle adlandırılması nesnellikten uzak bir algıyı beraberinde getirmektedir.¹⁰ Bir grup diğer grubun öznel yargısına ve yaklaşımına göre sorun haline gelebilir ya da sorun olabilir, bu öznel yargı iki grup arasındaki ilişkinin geçtiği safhalarda yaşanan bir sorundan temel almaktadır. Sorunun “*Ermeni Sorunu*” olarak ele alınmasında semantik¹¹ olarak da bir hata oluşturmaktadır. Anadolu’da yaşayan ve birbiriyle bir şekilde ilişki halinde olan farklı toplulukların birbirlerini tarih içerisinde bir

9 Şahan İdil Engindeniz, *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil Mayıs-Ağustos 2014 Raporu*, Hrnt Dink Vakfı, İstanbul, 2014, s.16.

10 Erol Göka ve Murat Beyazyüz’ün yapmış olduğu analizde, vurgulamış oldukları sosyal psikoloji adına bir grubun sorun olarak adlandırılması doğru bir husus değildir ve kavramsal olarak böyle bir yaklaşım da mümkün gözükmemektedir.

11 *Anlam bilimi (semantik)*, anlamları inceleyen bilimdir. Anlam bilimi felsefi ya da mantıksal ve dilbilimsel olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. Felsefi ya da mantıksal yaklaşım, göstergeler ya da kelimeler ile bunların göndermeleri arasındaki bağlantıya ağırlık verir ve *adlandırma, düz anlam, yan anlam, doğruluk* gibi özellikleri inceler. Dilbilimsel yaklaşım ise zaman içinde anlam değişiklikleri ile dilin yapısı, düşünce ve anlam arasındaki karşılıklı bağlantı gibi konular üstünde durur.

sorun olarak tanımlamadığını görmekteyiz. Toplum olarak Aleviler ve Sünniler arasındaki sorunlar halkın lisanında hiçbir zaman “*Alevi sorunu*” veya “*Sünni sorunu*” şeklinde adlandırılmamıştır. Bu doğrultuda yapılan analizlerin niteliğinde ve temelinde sorunun “*Türk ve Ermeni toplumlari arasındaki sorunsal*”, “*Türk ve Ermeni toplumlari arasındaki ilişki sorunu*” gibi isimlerle inceleme alanı bulması daha makul bir tutum gibi gözükmektedir.¹²

“*Ermeni Sorunu*” diye tüm çalışmalarda ve platformlarda üstüne basarak yaşattığımız olgu tek taraflı bir yapısal sorun değildir aynı zamanda. Böyle bir sorunsalın veya ilişkilerdeki psikolojik gerginliğin arka planında yatan en önemli sebeplerden biri *Soykırım* olarak tabir edilen durumun dayatılması hususu ya da kabul ettirilerek gelecek senaryosunun oluşturulması hususudur.¹³ Bu konudaki psikolojik altyapı ve çözümleyici aktörlerden en önemlisi de Ermeni diasporası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Soykırım kavramı ikileminin ve Ermeni diasporasının bu konudaki uluslararası baskınlığı, yakın coğrafyadaki iki sınır devletini psikolojik olarak yıpratmakta ve zor duruma düşürmektedir.

Soykırım kavramı ikileminin ve Ermeni diasporasının bu konudaki uluslararası baskınlığı, yakın coğrafyadaki iki sınır devletini psikolojik olarak yıpratmakta ve zor duruma düşürmektedir. Ermenistan’ın, uzun yıllar Koçaryan dönemini de hatırlayacak olursak herhangi bir toprak talebinin olmadığı belirtilmiştir. Bunun altında yatan en önemli sebeplerden birisi bölge coğrafyasındaki toplumsal durumun ve terazinin bu yönde bir hususu gerektirmediği, aksine zorlaştıracığı yönündeki yaklaşımdır. Fakat uzun yıllar soykırım kavramının kabul ettirilmesine yönelik ısrar, sonrasında taleplerin geleceği inancı ve bunun Türk toplumunda bir düşmanlığa dönüşmesi sürece dayalı bir husustur.

Belli bir döneme damgasını vuran ve aslında psikolojik kalıntıları alevlendiren ise Türk diplomatlarına yapılan terör eylemleri olmuştur. 1915 yılındaki olaylardan sonra ihmaller ve yaşanan olumsuz ortamlar birlikte kayıplar, bu kayıpların sonrasında sorumlu kişiler varsa bunların cezalandırılmadığı kanısı

12 Erol Göka, Murat Beyazyüz, “Türk-Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 2013, s.126-127.

13 Hilmar Kaiser, Erik Jan Zürcher’in derlediği *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma* (İletişim Yayınları tarafından çevirisi yapılmıştır), adlı eserde Ermeni Soykırımı’nın var olduğunu ve Tehcir denilen olgunun bu soykırımda bir örtü olarak yer aldığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde birçok tarihçi sözde Ermeni soykırımı ile ilgili olarak Tehcir gibi bir olgunun, kavramın varlığını kabul etmekte fakat bunun soykırım olarak yaşanan süreci kapatamayacağını, inkarcı yaklaşımın bir tezi, dayanağı olarak görmektedir.

Ermeni toplumu üzerinde psikolojik bir etki bırakmış; Türkiye halkı suçsuz ve görev halindeki diplomatlarının şehit edilmeleriyle geri dönüşü oldukça zor olan bir hafızayla süreci takip eder hale gelmiştir. Yapılan terör eylemleri sonrasında soykırım vurgusu yapılmış, 1915 yılına ait fotoğraflar, belgeseller, filmler yapılarak adeta bu eylemleri yapanlar alkışlatılmıştır. Katillerin çoğu yakalanamamış, kimilerinin kaçmalarına göz yumulmuş, kimisi ise sembolik cezalarla salıverilmiştir.¹⁴

Özellikle ASALA¹⁵ özelinde gerçekleştirilen eylemlere kadar Türkler nezdinde Ermeni düşmanlığı günümüzdeki boyutlara asla ulaşmamıştır. Türk toplumu içinde yapılan terörist eylemler kamuoyunda ciddi bir şaşkınlık uyandırmıştır. Çünkü Türkiye için Ermeniler ile olan dönemin sorunu, Lozan Antlaşması ile çözüme kavuşturulmuş bir husustu. Türk kamuoyunun ve devletinin böyle bir soruna karşı bir hazırlığının olmadığı veya beklenmezliği verilen tepkiden ve şaşkınlıktan da anlaşılıyordu.¹⁶ Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 1970'li yıllara kadar Türkiye'de Ermenilere ilişkin yaşanan problemlerin birkaç istisna hariç gündem oluşturmadığı ve buna bağlı olarak tartışılmadığı gözlerden kaçırılmamalıdır. Ermeni terörü ve bunun başlattığı tartışmalar, Türk kamuoyunun ve Türkiye'deki ilgili kurumların bu tartışmaya hazır olmadığı yönündeki görüşleri doğrulamaktadır. Türkiye'nin bu hazırlıksızlığı 1970'li ve 1980'li yıllarda yurt dışındaki Türk diplomatlarını hedef alan ASALA terörünün en yoğun yaşandığı dönemlerde etkisini göstermiştir.¹⁷

Gerek tarihi gelişim, gerek terörist eylemler ve söylemler politik yaklaşımlarla desteklenince psikolojik olarak belirginleşen karamsarlık daha da derinleşmektedir. Ermenilerin 20. yüzyıl başında topraklarından sürülmüş oldukları kanısı ve Doğu Anadolu üzerinde "Büyük Ermenistan" kurma gibi

14 Baskın Oran, "Son Tabunun Kökenleri: Türkiye Kamuoyunun Ermeni Sorunundaki Tarihsel-Psikolojik Tıkamışı", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2006, s.206.

15 ASALA terör örgütü; *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia* tamlamasının kısaltmasıdır. Ermeni teröristler, 21 ülkenin 38 kentinde; 39'u silahlı, 70'i bombalı, biri de işgal şeklinde olmak üzere toplam 110 terör olayı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılarda Türkiye'nin 42 diplomatı ile 4 yabancı uyruklu kişi hayatını kaybederken, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu kişi de yaralanmıştır. 1983 Paris Orly Havaalanı saldırısından sonra örgüt birçok gruba bölünmüştür. Zamanla örgüt içi çekişmeler ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, kurucularından Agop Agopyan 1988 yılında öldürülmüş, Ermeni halkından da yeterli destek görememiş ve 1994 yılında eylemlerini sonlandırmıştır.

16 Sedat Laçiner, "Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası" adlı çalışmasında bu durumu şöyle ifade etmiştir: "...Hatta Türk diplomatların kendilerine yönelik çağrıya olumlu yanıt vermeleri ve buluşmaya gitmeleri, oluşan sonucu akıllarından geçirmediklerini göstermektedir. Bu durum bile diplomatların şahsında Türk devletinin ve kamuoyunun böyle bir tepkiyi beklemediklerini ortaya koymaktadır."

17 Bu paragraftaki değerlendirmeler *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, 2007/Güz sayısında Sedat Laçiner'in *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası* adlı kitabının analizinden kurgulanmıştır.

amaçlarına soykırım iddiaları üzerinden ulaşma stratejisi daha da belirginleşmiştir. Bugünkü komşu ülke Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve Anayasasının girişinde “*Büyük Ermenistan*” hayalinin devam ettiğine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Bu yaklaşım uluslararası politikada Ermenistan'ı yayılcı bir devlet konumuna sokarken, bunun zemininin soykırım gibi unsurlarla meşru gösterilmesi psikolojik olarak karar alıcıların nefret söylemlerinde bir araç haline dönüşmüştür.¹⁸

3. Türk-Ermeni İlişkilerinde Karar Alıcılar ve Söylemler

Türk siyasetinde yer alan azınlıklar arasında Ermeni asıllı vatandaşların da siyaset sahnesinde olduklarını söylemekte fayda vardır. Türk parlamentosunun ilk dönemlerinden itibaren Ermeni milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer almışlardır. Atatürk döneminde azınlıklara ayrıca sayı olarak yer açıldığı ve mecliste yer almalarının sağlandığını görmekteyiz. *Berç Keresteciyan Türker*, Afyon'dan milletvekili seçilmiştir. 1935-39 seçimlerinde Atatürk'e olan yakınlığıyla bilinen *Dr. Abrevaya Marmaralı* iki dönem üst üste Niğde milletvekili olarak da görev yapmıştır. Atatürk sonrasında, İsmet İnönü döneminde de azınlıklar açısından sayı olarak mecliste yer ayrılmıştır. Bu dönemde Rum asıllı vatandaşların meclise girdiklerini görmekteyiz. Demokrat Parti döneminde ise kontenjan usulü ile uygulanan sistem kaldırılarak, aktif siyaset yapan azınlık adayları seçimler sonucu meclise girmiştir. 1960 sonrasında ise çeşitli siyasi partilerden aday olmalarına rağmen azınlıklar siyasette tam olarak başarı sağlayamamışlardır. Bunun temel sebeplerinden birisi nüfuslarının az oluşu ve oy tabanlarının yeterli olmayışından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında daha önceki bölümlerde vurguladığımız psikolojik süreçle birlikte toplumda azınlıklara olan önyargının etkisiyle siyasete girmemeye karar verdikleri gözlenmektedir.¹⁹

1970 ve sonrasında yaşanan terör olayları ile beraber karar alıcılar, temsil ve söylemler açısından ılımlı havanın daha sert bir havaya dönüştüğünü hem temsil hem de tutum açısından gözlemlenmesi mümkündür. Bunun en önemli sebebi olarak özellikle eylemlerin devlet görevlilerine karşı yapılması ve diasporanın daha sert ve üslup yönünden olumsuz bir tavır takınması gösterilebilir. Beklentilerin de farklılaşması Türk toplumu ve karar alıcıları açısından olumsuz havayı körüklemiştir. Söylemler inişli ve çıkışlı bir çizgide kimi zaman takdir kimi zaman tepki çekerek devam etmiştir.

18 Birol Akgün, Murat Çemrek, “Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu: Tarihsel Açmaz İçin Çözüm Önerileri”, *SDE Analiz*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2010, s.12.

19 Cafer Ulu, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Parlamentoda Ermeniler”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.41-42

1970 ve 1980’li yıllarda özellikle karar alıcıların söylemlerinde sadece tek bir toplumun veya ülkenin özelinde, Ermeni merkezli tutumlardan ziyade bu konuyla uzaktan yakından ilişkisi olan ülkeler de sert söylemlerden ve yaklaşımlardan nasibini almıştır. Özellikle Avrupa’daki Ermeni terör saldırılarında Kıbrıs Rum Kesimi’nin ve Yunanistan’ın desteği açıkça hissedilince tavırlardaki sertlik yerini öfkeye bırakmıştır. Bazı teröristler Rum Kesimi pasaportlarını kullanarak sınırları rahatça geçebilmiştir. Silahlı eğitimlerde, finansal sorunlarda Yunanistan ve Rum Kesimi’nin desteği eleştirilmiştir. Bu desteğin açıklığı derinleştikçe Türkiye ve saldırının yapıldığı ülkeler o dönemki gerginliklerden dolayı saldırıları Rumların dahi yaptığını düşünmekten kendilerini alamamışlardır.²⁰ Dönemin karar alıcıları terörist olaylar karşısında Rumların bu konudaki tutumlarını ağır ifadelerle eleştirmişlerdir.²¹

1970 ve 1980 döneminde yaşanan terör olayları ve psikolojik anlamda yaşanan süreç hem karar alıcılar açısından, hem de toplumsal açıdan zor yıllar olarak tarihe notlarını düşmüştür.²² Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve Soğuk Savaş’ın getirmiş olduğu çalkantılar karar alıcıların tutumlarını daha da ağırlaştırmıştır. Bu dönemden sonra özellikle Ermeni ve Kürt temalı sorunsalların büyümesi ve söylemler açısından karar alıcıların sertleşmesi daha da net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

1980 ve sonraki süreçte²³ Ermeni Soykırımı hususunun uluslararası ortamda kabul görmesi ve siyasallaşması, ABD’deki Ermeni karar tasarıları ile gerginliğe dönüşmüş ve artık bir dış politika sorunsalı olarak Türk karar

20 1970’lerin başında ve devamındaki olaylarda karar alıcıların söylemlerinde kimi zaman farklılıkların, kimi zaman sertlik dolu ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Saldırıların ilk yıllarında dönemin başbakanı Demirel: “*Bu caniyane kareketlerin arkasında hangi örgütlerin bulunduğu hakkında henüz kesin bir bilgimiz yoktur. Bu hunharca cinayetlerin failleri kim olursa olsun ve nerede bulunursa bulunsun, arkalarındakilerle birlikte Türk milleti ve devletinin pençesinden kurtulamayacaktır.*” yorumunu yapmıştır. 1975 yılında yapılan saldırılar sonrasında dönemin başbakan yardımcısı ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş Türk milletinin sabırlı olduğu kadar cezalandırmayı da bildiği yönünde sert bir üslup kullanmıştır.

21 Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2008, s.166.

22 Ermeni teröründen faydalanmak isteyen devletlerden birisi de Yunanistan olmuştur. Özellikle, Türkiye’nin 1974 Kıbrıs Barış Harekati’ndan sonra iyice ortaya çıkan Türk-Yunan ihtilafı sonucu Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi, ASALA’ya destek vermeye başlamıştır. Teröristlerin, Kıbrıs Rum Kesimi’nde eğitimlikleri haberleri basında sık sık yer almıştır. Özellikle, Ermenilerin “*Soykırım Günü*” ilan ettikleri 24 Nisan günlerinde her yıl Yunanistan ve Kıbrısın Rum Kesimi’nde Türkiye aleyhine toplantılar ve mitingler düzenlenmiştir. Bu toplantılara Yunan ve Rum yöneticiler de katılarak Türkiye aleyhine sözler sarf etmişler; Türk hükümeti, Atina’ya bunları kınayan ve protesto eden notalar vermiştir.

23 Sedat Laçiner bu dönemde, özellikle 1980 askeri darbesinin ardından içe kapanan ve dünya tarafından izole edilen Türkiye’nin daha çok içe kapandığını belirtmektedir ve haklı bir tespittir. Dönemin askeri rejiminin milliyetçilik anlayışı ile beslenen bu algı sonucunda Türkiye’de “*Türkün Türkten başka dostu yoktur*” anlayışı daha da derinleşmiştir.

alıcılarının önüne gelmiştir. Turgut Özal o dönemde bu durumu ABD'nin Türkiye aleyhinde kullandığı bir kart olduğunu düşünmüştür ve sık sık Türkiye'nin önüne getirilmesinin yarattığı sıkıntıdan rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Özal'ın söylemlerinde ve yaklaşımında asıl rahatsızlığının bu tasarıların siyasal anlamı ve sonuçları yanında, Türk kamuoyunun olumsuz etkilenmesi ve muhalefetin bu durumu kendisine karşı kullanması olmuştur. O dönemde Özal bu karar tasarısını “*bir atımlık silah*” olarak değerlendirmiş, tasarının geçmesinin bir etkisinin olmayacağını belirtmiştir.²⁴

ASALA cinayetlerinin bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra yeni bir süreç başlamıştır. Türkiye'yi uluslararası alanda yıpratın Ermeni tasarıları kampanyası başlamış, 1915'in bir soykırım olduğunu kabul eden kimi yerel veya ulusal parlamentolar²⁵ ile uluslararası kuruluş kararları²⁶ Türkiye'ye büyük zarar vermiştir. Bu tasarılar Ermeni diasporası açısından maliyeti olmayan ve büyük kar getiren bir buluş haline gelmiştir. Tasarılardan zarar gören ise, birinci derecede Türkiye, ikinci derecede ise Ermenistan olmuştur. Ermenistan bu süreçle denize çıkışı olmayan zor bir coğrafyada büyük ekonomik sıkıntılar çekerek yaşamak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu yönde coğrafi olarak Doğu ile ilişkilerinde zorlayıcı bir etkisi olmayan Ermenistan'a karşı tutumu ve karar alıcıların söylemleri sert bir şekilde süregelmiştir. Ermenistan'da bu dönemde sürecin farkında olan Petrosyan söylemlerini yumuşatsa da Türkiye'deki sağın gayretleri ve Azerbaycan'la yaşanan *Dağlık Karabağ* sorunu yüzünden ilgi görmemiştir. Bu dönem içindeki rasyonel çabalardan birisi Dışişleri Bakanlığı'nın diasporayı saf dışı bırakmak için 2000 yılı sonunda yaptığı 3 boyutlu²⁷ plan

Avrupa'daki Ermeni terör saldırılarında Kıbrıs Rum Kesimi'nin ve Yunanistan'ın desteği açıkça hissedilince tavırlardaki sertlik yerini öfkeye bırakmıştır. Bazı teröristler Rum Kesimi pasaportlarını kullanarak sınırları rahatça geçebilmiştir.

24 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Cilt II, 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2005, s.62.

25 Soykırım olduğunu kabul eden ülke parlamentosu sayısı günümüzde 24'ü bulmuştur. 2015 yılı içerisinde Çek Cumhuriyeti, Avusturya ve Suriye bu ülkeler arasına katılmıştır. Uluslararası camiada karar alıcıların böyle bir soykırımı tanınmasında Ermeni diasporasının etkili çalışmaları ve ABD merkezli etki gruplarının baskınlığı oldukça etkili olmuştur. Hem karar alıcıların tutumları, hem de toplumlardaki ilişkiler açısından bu tür kararların alınması ve parlamentolardan geçirilmesi Türkiye açısından yıpratıcı ve imajını zedeleyen önemli bir göstergedir.

26 Uluslararası alanda Birleşmiş Milletler Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, İnsan Hakları Derneği tasarısı farklı zamanlarda tekrarlayarak ve revize ederek kabul eden kurum ve kuruluşlar arasındadır.

27 Bu planın *ilk boyutunda* sınır ticaretini artırmak, Karadeniz'de liman kolaylıkları sağlamak gibi ekonomik yaklaşımlarla gerginlik azaltılarak Taşnakçıların etkisi düşürülecek, *ikinci boyutta* soykırım iddiaları ile ilgili akademik düzeyde uluslararası bir süreç başlatılacak, *üçüncü boyutta* Ermeni azınlığın sorunları giderilecekti.

hazırlığı olmuştur. Fakat planın hükümette görüşülmesi sırasında Ecevit'in "Azeriler tepki göstermez mi?" söylemi ve Azerbaycan'a sorulması yönündeki kararlar girişim ertelenmiştir.²⁸

Özellikle 2000 sonrasındaki söylemler ve yaklaşım Ermenistan ile olan diplomatik ilişkilere daha çok yansımıştır ve yoğunlaşmıştır. Bunun en önemli sebebi siyasi olarak üstünlüğü eline alan Ermeni diasporası karşısında, Ermenistan'ın dış politika açısından Türkiye'ye karşı üstünlük kurma çabasına girmesidir. Bunun yanında Dağlık Karabağ Sorunu, sınır problemleri gibi nedenlerle gözler yakın coğrafyaya çevrilmiştir. Dönem itibariyle günümüze kadar Türkiye'deki politik söylemler Ermenistan sınırının Dağlık Karabağ'ın işgali üzerine kapatıldığı yönünde olmuştur.

Özellikle Hocalı Katliamı ve Şuşa'nın düşüşü sonrası Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ele geçirmesi ile birlikte 1992 sonrasındaki dinamikler, 2000 sonrasına da sorunsal olarak sarkan süreci beraberinde getirmiş, sınır problemi ile ilgili yaklaşımları daha da sertleştirmiştir. Söylemler bu doğrultuda toplumsal beklentiler ile birlikte şekillendirilmeye başlanmıştır. Ermenistan karar alıcıları sınırı tanıdıklarını açık ve resmi bir şekilde ilk defa 2009 Protokolleri'nde ilan etmişlerdir. Bu sonuca varan süreç dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan'a milli maça gitmesiyle başlamıştır. Gizli yürütülen müzakereler sonucunda ise İsviçre'de ikili mutakabatin sağlandığı haberi gecikmemiştir. Bu haberin hemen sonrası 24 Nisan 2009 tarihinde, Obama kullanacağı "Soykırım" terimi yerine 15 Aralık 2008'de Türkiye'de başlatılan "Ermenilerden Özür Kampanyası" metnindeki terimi²⁹ kullanmıştır.³⁰

2000'li yıllarda karar alıcıların Türk ve Ermeni ilişkilerindeki gündemlerinden birisi de Ermeni Soykırım Kabul Tasarılarının farklı ülkelerde kabul edilmesi ve Fransa'da uygulanan Ermeni yasaları olmuştur. Bunlardan ilki 2001'de çıkartılan tek maddelik yasa³¹, ardından 2003 yılında soykırımı açıkça övenlere uygulanacak ceza takibatı ile ilgili durum³², üçüncü olarak 2006

28 Baskın Oran, a.g.e., s.234-235.

29 Bu ifade "Büyük Felaket" anlamına gelen "Medz Yeghern"dir. Diaspora bu terimin Obama tarafından kullanılmasından hoşnut olmamıştır ve bu durumu protesto ederek Türk hükümetinin oyunu diye nitelendirmiştir. Söylemlerin dozu ve tutumlardaki sertlik daha da artırılmıştır.

30 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Cilt III, 2001-2012*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2013, s.168-169

31 Tek maddelik yasada "Fransa, 1915 Ermeni Soykırımını alenen tanır." ifadesine yer vermiştir.

32 Fransız Ceza Yasası Md.211/1, soykırımı açıkça övenlere ceza takibatı yapılmasını öngörmüştür. Fakat Millet Meclisi, bu maddenin II. Dünya Savaşı'ndaki soykırımı kastettiğini belirterek, Ermeni Soykırımı için uygulanmasını 26 Kasım 2003'te reddetmiştir.

yılındaki soykırıma karşı çıkmamanın, tartışmanın suç sayılması tasarısı³³ ve son olarak yeni bir tasarının 22 Aralık 2011’de Millet Meclisi’ne gelmesi olmuştur. Bütün yasa çıkarma faaliyetleri sonrasında Türkiye’deki birey, dernek, kamu kurumları ve devlet organlarından çeşitli tepkiler gelmiş ve söylemler sertleşmiştir. Bu süreçte Ankara’da Başkent Üniversitesi Fransızca derslerini yasaklamış; dönemin YÖK Başkanı Prof. Erdoğan Teziç Fransız hükümetinden aldığı Commandeur madalyasını iade etmiş; emekli diplomatlar Yaşar Yakış ve Şükrü Elekdağ, İstanbul’da kaçak çalışan Ermenistanlıların kademeli olarak geri gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan: “Türkiye’nin tarihinde sömürü yoktur. Cezayir’de fırınlarda yakılarak öldürülenlerin sayısı 45.000’dir. Aynı şekilde Ruanda’da 800.000 kişinin öldürülmesi hiçbir şekilde gündeme getirilmiyor.” şeklindeki ifadesiyle karşı duruş yönünde bir söylem kullanmıştır.³⁴

Türk-Ermeni Cemaati’nin önde gelen gazetecilerinden olan Hrant Dink’in 2007’de suikaste uğraması toplumsal hafızaya 2000’lerin sonuna gelirken, psikolojik anlamda bir çizik daha bırakmıştır.

2000 sonrasında karar alıcılar açısından yaşanan tek ve somut gelişme, söylemlerin ve tavrın yumuşadığı 2009 yılında, İsviçre’nin arabuluculuğunda gerçekleşen protokoller olmuştur. Taraflar ilk adım olarak diplomatik ilişkiler yanında, sınırların kabul edilmesi ve sınırların açılması ile ilgili kararlar almıştır. Daha önce vurguladığımız noktada bireysel olarak karar alıcıların tavırları dış politikada çıktı üretirken yeterli olmamaktadır. Protokoller Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde gerginliği tetikleyince rafa kaldırılmıştır. Türkiye’de muhalefet partileri CHP ve MHP söylemlerini sertleştirmiş ve protokollere karşı çıkmıştır. Söylemlerdeki ortak nokta Dağlık Karabağ sorununun çözümü gerçekleşmeksizin bu tür adımların atılmaması gerektiği yönünde olmuştur. Dış politika açısından Ermeni Anayasa Mahkemesi’nin almış olduğu karar Türk kamuoyunda tepki toplarken, AKP hükümetinin de kamuoyuna paralel bir politika izlemesi Ermenistan tarafının protokollerini askıya almasıyla tekrar çıkmaza girilmiştir. Eylül 2010’da dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ermenistan konusunda komşularla sıfır sorun politikasının gerçekleşmediğini kendi söylemiyle kabul etmiştir.³⁵

33 Soykırıma karşı çıkma/tartışma suç sayılarak 1 yıla kadar hapis ve 45.000 Avro ile cezalandırılmasını öngören bu tasarı 19’a karşı 106 oyla kabul edilmiştir. Şiddetli tepkiler üzerine ifade özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle Senato’ya ulaşamamıştır.

34 Baskın Oran, a.g.e., s.178-185

35 Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s.302-303.

Türk-Ermeni Cemaati'nin önde gelen gazetecilerinden olan Hrant Dink'in 2007'de suikaste uğraması toplumsal hafızaya 2000'lerin sonuna gelirken, psikolojik anlamda bir çizik daha bırakmıştır. Özellikle kamuoyu açısından kitlesel bir tepki ve söylemle "Hepimiz Ermeniyiz, Hepimiz Hrant Dinkiz." şeklindeki protesto mottosu toplumsal olarak sadece bu cinayete karşı bir duruşu değil, kendi içinde Türk toplumunun blnmşlğn gözler önüne sermiştir.³⁶

Sonuç

Türk-Ermeni ilişkilerinin "Ermeni Sorunu" gibi kavramsal bir kısır döngüyle başladığı söylemsel açıdan tehlikeli boyutu, zaman içerisinde Ermeni diasporasının saldırgan tavrı ve uluslararası camiadaki çalışmaları ile, Ermenistan'ın kuruluşu ile düşman olarak anılan bir toplumun yanı başımızda yer alması, karar alıcıların psikolojik yaklaşımlarında ve tutumlarıyla birlikte söylemlerinde olumsuz bir havayı beraberinde getirmiştir. 1970 ve 1980'lerde yaşanan terör olayları ile zaten olmayan güven ilişkisi dondurulmuştur.

Dönemsel olarak, kimi zaman iyi niyetli yaklaşımlar ve söylemlerle bir araya gelmeye çalışan karar alıcıları engelleyen, toplumsal bakış açısı ve tarihi olaylar olmuştur. Ermeni terör örgütlerine karşı Türkiye'nin karşısında yer alan yakın coğrafyadaki ülkeler de konunun dahili olarak erveyi genişletmiştir. Uluslararası camianın konunun derinliğini ve önemi anlamadan kimi ülkelerde kabul gördüğü sözde soykırımı tanıyan yasa tasarıları, söylemlerin niteliğini hep olumsuz bir yönde seyrettirmiştir.

Karar alıcı olmak, dış politikada siyasi hamleler yapmak oldukça detaylı bir süreç gerektirmektedir ve Türk-Ermeni ilişkilerinde sorunsal haline gelen psikolojik yaklaşım ve söylemler diplomatik bir nitelikte, nezaket kuralları ervesinde ve herşeyden önce tarihi beraber paylaşmış iki toplum özelinde ele alınmalıdır. Bu yapılmadığı sürece sorunsal durumun çözümünden ziyade toplumların kaybettiği vakit uzun vadede enerji kaybına neden olacaktır.

Yapılan çalışmaların defalarca ispatladığı ve sorunsalın gelecek açısından daha da büyüyeceği nokta ise yeni nesillerin bu söylemler etrafında yetişecek olmasıdır. Tarihi gelişmeler ve bilimsel açıdan ele alınmayarak oluşturulacak bir nefret yumağı teoriden öteye geçmeyerek pratikte her iki toplumu daha da zorlayacak bir hale dnyecektir. Bunun en önemli sebebi karar alıcıların bu

36 Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İşlam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, ev. Hüsamettin İna, BigBang Yayınları, Ankara, 2014, s.311.

konuyla ilgili atmakta zorlandıkları güven adımlarıdır. Bu adımların gerekliliği ile ilgili en önemli hususun ise geleceği görmekten geçtiği ajandalarda yer alması gereken hususların başında gelmektedir.

Yakın coğrafyada çatışmanın eksik olmadığı bir ortamı gözlerimizin önüne getirirsek karar alıcıların söylemlerinin ve hatta bu tür sorunsallarda kullanacakları kelimelerin dahi özenle seçilerek diplomasi yolunun daima açık kalması sağlanmalıdır. Yakın coğrafyalardaki toplumlar için bu durum vazgeçilmezdir, kaldı ki aynı coğrafyada uzun yıllar yaşanmışlığı içerisinde barındıran toplumlarda bu durumun Türk-Ermeni ilişkilerindeki gibi düşmanlık boyutunda seyretmesi bireyler arasında psikolojik sınırları da zorlayacaktır.

Seçilen görseller, söylemler, haberler, anma etkinlikleri veya düşmanca yaklaşımlar toplumlar arasındaki yaşanmışlıkların sadece acılardan ibaret olduğu gibi bir gerçeği devamlı gündemde tutacak ve yeni nesiller açısından geleceği düşmanlık içinde kurgulatacaktır. Bu durumun geleceğin karar alıcıları açısından da farklı bir senaryoyu karşımıza çıkarmayacağı ortadadır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Birol ve Murat emrek, *Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu: Tarihsel Açmaz İçin zm nerileri*, SDE Analiz, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Balcı, Ali *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013
- Çevik, Abdülkadir “Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı:2, Aralık-Ocak-şubat, 2012-2013.
- Çevik, Bahar Senem ve Abdülkadir evik, *Psiko-Politik Bir Yaklaşım İle Türk-Ermeni İlişkileri*, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, Uşak, 2011.
- Engindeniz, şahan İdil *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil Mayıs-Ağustos 2014 Raporu (1. Bölüm)*, Hrant Dink Vakfı, İstanbul, 2014
- Ghazaryan, Armine *Psychological Peculiarities of the “Normalizing” Armenian-Turkish Relations*, The Armerican Center for National and International Studies, Yerevan, 2009.
- Göka, Erol ve Murat Beyazyüz, “Türk-Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 2013.
- İbicioğlu, Hasan, İbrahim zmen, Sebahattin Taş, “Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir alışma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.2009, C.14.
- Kapani, Münci *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınev, Ankara, 14 Basım, 2002.
- Kösebalaban, Hasan *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, ev. Hüsamettin İna, BigBang Yayınları, Ankara, 2014.
- Laçiner, Sedat *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2008.
- Oran, Baskın “Son Tabunun Kökenleri: Türkiye Kamuoyunun Ermeni Sorunundaki Tarihsel-Psikolojik Tıkanişı”, *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2006.

Oran, Baskın *Türk Dış Politikası: Cilt II, 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, 2005.

Oran, Baskın *Türk Dış Politikası: Cilt III, 2001-2012*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2013.

Perez, Adela Garzon “Political Psychology as Discipline and Resource”, *Political Psychology*, Vol 22, No. 2, 2001.

Ulu, Cafer “Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Parlamentoda Ermeniler”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Zürcher, Erik Jan *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2011.

SURİYE, HALEP, MUSUL, ZOR VE URFA BÖLGELERİNDE ERMENİLERE YÖNELİK İSKÂN UYGULAMALARI (1915-1917)*

(RESETTLEMENT PRACTICES IN SYRIA, ALEPPO, MOSUL, ZOR AND
URFA TOWARDS ARMENIANS (1915-1917))

Yrd. Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL

Atatürk Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı

e-mail: mevlutyuksel@atauni.edu.tr

Öz: *Bu makalede Sevk ve İskân Kanunu'na tabi tutulan Ermenilerin yeni yerleşim yerleri olan Suriye, Halep, Musul, Zor ve Urfa gibi bölgelere ulaşmaları ve bu kapsamda Osmanlı Devleti tarafından yürürlüğe konulan uygulamalar değerlendirilmiştir. Giriş kısmında iskân bölgelerine ulaşan Ermeni nüfusu hakkında bilgiler verilmektedir. Bu makalede ayrıca Osmanlı Hükümeti tarafından yayımlanan tebligat ve talimatnameler doğrultusunda iskân edilen Ermenilerin, istirahatlerinin teminine, iâşe ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına, can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına yönelik uygulamalar değerlendirilmiştir. Makalede Ermenilerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli ihtiyaçlarını karşılanmaları, kadın ve çocuklarının daha iyi şartlara kavuşturulmaları ve salgın hastalıklardan korunmaları gibi hususlar dâhilinde alınan önlemler ve yürürlüğe konulan uygulamalar incelenmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Ermeniler, iskân, Suriye, Halep, Musul, Zor, Urfa, talimatname.*

Abstract: *This article analyzes the arrival of Armenians who were subjected to the Relocation and Resettlement Law to their new settlement areas such as Syria, Aleppo, Mosul, Zor, Urfa, and practices by the Ottoman State within this context. The introduction part of the article provides information about the Armenian population that arrived to their new places of settlement. Furthermore, the article analyzes practices to*

* Bu çalışma, yazara ait *Vilâyet-i Şarkıyye Ermenilerine Yönelik Sevk ve İskân Uygulamaları (1915-1917)* adlı doktora tezinden üretilmiş olup, 18-19 Nisan 2015 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) tarafından düzenlenen "Emperyalizm ve Ermeni Meselesi" adlı Sempozyumda "Suriye'de Ermenilere Yönelik İskân Uygulaması" başlığıyla sunulan ve yayımlanan bildiri metninin düzenlenmiş, yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

ensure the comfort, to meet the food and accommodation needs, and to ensure the safety of the lives and properties of Armenians who were resettled in accordance with communications and instructions issued by the Ottoman Government. Measures and practices with regard to issues such as meeting of the needs of Armenians necessary for them to maintain their livelihoods, provision of better conditions for women and children, and their protection from infectious diseases are also studied in this article.

Keywords: *Ottoman Empire, Armenians, resettlement, Syria, Aleppo, Mosul, Zor, Urfa*

GİRİŞ: Sevk Edilen ve İskân Bölgelerine Ulaşan Ermeni Nüfusu

Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanışıyla ilgili olarak üzerinde en çok tartışılan konuların başında sevk ve iskân edilen Ermenilerin nüfusu meselesi gelmektedir. Gerek yerli ve gerekse yabancı kaynakları referans alan birçok eserde konu hakkında farklı ve birbirleriyle çelişen rakamlara rastlanmaktadır. Bu durumun ortaya çıkışında I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti tarafından derli toplu bir nüfus istatistik çalışmasının yapılmamış olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü sevk ve iskân edilen Ermeni miktarı ile ilgili resmi kayıtlar, daha çok yerel idarecilerin rapor nitelikli yazılarından müteşekkil ve dağınık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen uygulamaların Osmanlı Devleti'nin denetiminde gerçekleştirildiği hususu göz önüne alındığında bu konudaki en güvenilir verilerin yine Osmanlı kayıtlarından elde edilebileceği gerçeğini ortaya koymuştur.¹

Sevk edilen Ermenilerin miktarı ile ilgili derli toplu ilk bilgiler, sevk ve iskân uygulamaları konusunda önemli bir çalışma yapmış olan Yusuf Halaçoğlu tarafından ortaya konulmuştur. Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler* adlı eserinde Osmanlı kayıtları ışığında sevkîyat öncesinde Rus işgaline düşen Van ve Bitlis vilâyetleri hariç, Vilâyât-ı Şarkıyye'den² sevk edilen toplam Ermeni sayının 212.500 kişi olduğunu kaydetmiştir.³ Fakat ortaya çıkan yeni belgeler ışığında yapılan çalışmalarla farklı rakamlar ortaya çıkmıştır. Mesela Murat Bardakçı'nın yayınladığı Talat Paşa'nın kayıtlarında yine Rus işgaline düşen ve bu yüzden Ermeni sevkîyatının yapılamadığı Van vilayeti hariç Vilâyât-ı Şarkıyye bölgesinden sevk olunan tüm Ermeni miktarının 514.978 olduğu aktarılmıştır.⁴

Osmanlı arşiv kayıtlarında farklı rakamlar içeren belgeler de ortaya çıkmıştır. Örneğin sevkîyatın başlamasından önce hazırlandığı anlaşılan ve tüm

1 Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 2005, s. 247.

2 Vilâyât-ı Şarkıyye, tabiri, ilk kez 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında kullanılmıştır. Söz konusu antlaşmalarla uluslararası bir boyut kazanan Ermeni sorunuyla gündeme gelen bu tabir, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarından itibaren Sivas, Erzurum, Mamûretülaziz (Elazığ), Bitlis, Diyarbekir ve Van vilâyetlerini kapsayan coğrafi bölge için kullanılmıştır. Bu dönemde "*Vilâyât-ı Şarkıyye Bölgesi*" için batı diplomasisinde altı doğu vilâyeti anlamındaki "*Vilâyât-ı Sitte*", büyük Ermenistan hayalleri doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine yürütülen propaganda faaliyetleri kapsamında ise "altı Ermeni vilâyeti" anlamındaki "*The Six Armenian Vilayets*" gibi tabirleri de kullanılmıştır.

3 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK Yayınları Ankara 2001, s. 74-75. Halaçoğlu, tüm mahallerden sevk edilen Ermenilerin toplam nüfusunu ise 438.758 olarak vermiştir. Bkz. aynı eser, s. 76.

4 *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi Sadrazam Talât Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususî Yazışmalar* (Yayına Hazırlayan: Murat Bardakçı), Everest Yayınları, İstanbul 2009, s. 77. Talât Paşa'nın kayıtlarına göre tüm Osmanlı ülkesinden sevk olunan Ermeni nüfusu ise 924.158'dir (Bkz. Aynı eser, s.77).

vilâyetlerdeki Ermeni nüfusu ile sevk edilmesi düşünülen Ermenilerin sancak ve kaza bazında ayrıntılı bilgisini içeren bir belgede sadece Diyarbakir ve Mamûretülaziz (Elazığ) dışında Bitlis, Erzurum ve Sivas vilâyetlerinden sevki kararlaştırılan Ermeni nüfusunun 281.592 kişi olduğu kaydedilmiştir.⁵ Bununla birlikte tüm sevkîyat boyunca Ermenilerin ayrıldıkları ve vardıkları yerlerdeki nüfusları hakkında vilâyetlerden hükümet merkezine gönderilen yazı veya raporlara göre oluşturulan bir tabloda 1916 yılı sonlarına kadar Van vilayeti hariç Vilâyât-ı Şarkıyye'den gönderilen Ermeni nüfusunun 413.084 olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu tabloda sevk edilen ve yerinde bırakılan Ermenilerin vilâyetlere göre dağılımları şu şekildedir:

Vilâyet	Sevk Edilen Ermeni Sayısı	Kalan Ermeni Sayısı
Bitlis	50.000 ⁶	1587 ⁷
Diyarbakir	56.000	200 ⁸
Erzurum	120.000 ⁹	588 ¹⁰
Mamûretülaziz	51.000 ¹¹	4.000 ¹²
Sivas	136.084 ¹³	8.144 ¹⁴
TOPLAM	413.084	14.519

- 5 Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör No (Kls.) 361, Dosya No (Dos.) 1445, Fihrist No (Fih.) 001-006 (7,8). Sevkten önce tüm vilâyetlerdeki Ermeni nüfusunun 987.569 olarak verildiği bu belgede sevkîyat yapılan Ankara, Adana, Hüdâvendigâr, Diyarbakir ve Mamûretülaziz vilâyetleri ile Eskişehir, Karesi, Karahisâr-ı Sâhib, Kayseri ve Niğde sancakları hariç olmak üzere diğer yerlerden sevki düşünülen Ermeni nüfusunun 413.067 kişi olduğu kaydedilmiştir. (Bkz. Aynı Belge).
- 6 Bu rakam, Bitlis valisi Mustafa Bey tarafından 27 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliyye Nezâreti'ne yazılan bir rapordan tahmini olarak çıkarılmıştır. Raporun içeriğinden Bitlis vilâyetindeki toplam Ermeni nüfusunun yaklaşık 109.900 civarında olduğu anlaşılmıştır. Fakat yine bu raporda Muş'un Bulanık kazasındakilerin tamamı ile vilâyetin diğer bazı bölgelerindeki bir kısım Ermenilerin firar ederek Rus ordularına katıldığı veya aşiretlerin taarruzlarına uğradığı da belirtilmiştir [Bkz. Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri (BOA), *Dâhiliyye Nezâreti Şifre Kalemî (DH. ŞFR)*, Dosya No. 477, Belge No: 43 (477/43)]. Bundan yaklaşık bir ay sonra, 29 Temmuz 1915'te Bitlis valiliğinden Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen bir başka raporda ise harbin başlangıcından raporun yazıldığı tarihe kadar isyanlar, çatışmalar ve salgın hastalıklar gibi sebeplerden ötürü vilâyet dâhilinde yaklaşık 50.000 Ermeni'nin öldüğü bilgisi verilmiştir (Bkz. BOA, *DH. ŞFR*, 481/80). Her iki rapordan hareketle Bitlis vilâyetinin muhtelif yerlerinden firar ederek dağlarda çetecilik yapan yaklaşık 10.000 Ermeni'nin ordu birlikleriyle girdikleri müsademeler veya aşiretlerinin taarruzları sonucunda öldüğü, en az 60.000 Ermeni'nin Rus ordusu saflarına katıldığı, yaklaşık 50.000 Ermeni'nin ise sevk edildiği sonucuna ulaşılması mümkündür. Bu yüzden bu tabloya Bitlis vilâyeti dâhilinden sevk edilen Ermeni miktarı 50.000 olarak kaydedilmiştir.
- 7 Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri (BOA), *Dâhiliyye Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti 2. Şube Kalemî (DH. EUM. 2. Şb)*, 74/37 (3 Kasım 1916).
- 8 BOA, *DH. ŞFR*, 486/89 (31 Ağustos 1915). Bu rakamlar Diyarbakir Valisi Reşid Bey tarafından tahmini olarak verilmiştir.
- 9 BOA, *DH. ŞFR*, 481/66 (28 Temmuz 1915). Erzurum Valisi Tahsin Bey, yazdığı bu raporda vilâyetten sevk edilen Ermenilerin toplam sayısının 110.000 ila 120.000 arasında olduğunu kaydetmiş, kesin bir

Suriye, Halep, Musul, Zor ve Urfa Bölgelerinde Ermenilere Yönelik İskân Uygulamaları (1915-1917)

Sevk edilen ve İskân bölgelerine ulaşan Ermeni miktarı hakkında yabancı arşiv belgelerinde de önemli bilgilere rastlanmıştır. Halep'teki Amerikan Konsolosu Jesse J. Jackson, 8 Şubat 1916'da Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya gönderdiği bir raporunda Osmanlı Hükümeti tarafından sevk edilmiş olup, iskân bölgelerine gelen Ermeni nüfusunun toplam 486.000 kişi olduğunu kaydetmiştir.¹⁵ Jackson, bu tarihlerde gönderdiği tüm raporlarda aynı rakamı vermiştir. Bununla birlikte Suriye'deki kamplarda bulunan Ermenilere yardım etmek amacıyla faaliyet gösteren *American Comittee For Armenian and Syrian Relief (ACASR)* adlı misyoner kuruluşunda çalışan Dr. J. K. Marden de 14 Haziran 1917 tarihli bir raporunda Jackson'un rakamını vererek 1916 yılı Şubat ayında kamplarda 486.000 Ermeni'nin yardım aldığı bilgisini vermiştir.¹⁶ Fakat burada şu hususu da belirtmek gerekir ki; yukarıda da bahsedildiği gibi bu raporlardaki 486.000 rakamı 1916 yılı Şubat ayına aittir. Sevk uygulamasının 1917 yılı ortalarına kadar devam ettiği düşünüldüğünde iskân bölgesine ulaşan Ermeni sayısının sonradan artmış olacağı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Nitekim sonraki tarihlerde yazılan raporlarda bunu görmek mümkündür. Mesela yine Dr. Marden, 3 Temmuz 1916 tarihli başka bir raporunda, İstanbul'dan alınan bilgilere istinaden sevke tabi tutulan toplam Ermeni nüfusunun 600.000 ila 800.000 arasında olduğunu kaydetmiştir.¹⁷ Marden'in 600.000 rakamı 2 Ağustos 1916'da Alman-Ermeni Cemaati Başkanı Stiert tarafından hazırlanmış olan el ilanındaki rakamla da örtüşmektedir. Stiert, Ermeniler için yardım talebinde bulunmak amacıyla hazırladığı el ilanında iskân yerlerindeki toplam Ermeni nüfusunun 600.000 olduğunu kaydetmiştir.¹⁸

rakam vermemiştir. Bu yüzden tabloda Tahsin Bey'in verdiği aralığın üst sınırı olan 120.000 rakamı esas alınmıştır.

- 10 Bu rakam, 6 Ocak 1916'da Vali Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir şifre telgraftan alınmış olup, Erzincan sancağında müteferrik surette kalan Ermeni nüfusunu göstermektedir. Şifrede vilâyet merkezinde Katolik Ermenilerden 5 hane kaldığı da kaydedilmiştir. Bkz. BOA, *DH. ŞFR*, 504/54.
- 11 BOA, *DH. ŞFR*, 479/99 (12 Temmuz 1915); BOA, *DH. ŞFR*, 489/84 (18 Eylül 1915). Mamûretülaziz Valisi Sabit Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir rapordan alınan bu rakamlar tahminidir.
- 12 BOA, *DH. ŞFR*, 489/84; BOA, *DH. EUM. 2. Şb*, 68/84 (18 Eylül 1915).
- 13 BOA, *DH. ŞFR*, 491/34; BOA, *DH. EUM. 2.Şb*, 68/84 (28 Eylül 1915).
- 14 Muhtemelen bu rakama başka yerlerden gelenler de dâhildir. BOA, *DH. ŞFR*, 497/35; BOA, *DH. EUM. 2. Şb*, 73/63 (13 Kasım 1915); BOA, *DH. ŞFR*, 503/4 (27 Aralık 1915).
- 15 *National Archives and Records Administration of the United States (NARA), Record Group (RG) 59/867.48/271*; Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, s. 249; *United States Official Documents on The Armenian Genocide*, Vol. I: The Lower Euphrates (Compiled and Introduced by Ara Sarafian), Watertown, Massachusetts 1993, s.112-113.
- 16 *NARA*, RG 84 Box 19. No: 414'den nakleden, Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, s. 249.
- 17 *NARA*, RG 59/867.4016/292; Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, s. 250-251.
- 18 Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, s. 251.

Bununla birlikte Sevk ve İskân Kanunu'na tabi tutulan Ermeni nüfusu hakkında oldukça abartılı rakamlara da rastlanmıştır. Bunlardan birisi Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulandığı zaman bölgede bulunun Alman misyoner Johannes Lepsius tarafından ortaya atılmıştır. Lepsius, Osmanlı Devleti'ndeki tüm Ermeni nüfusunun 1.845.450, sevk edilen toplam Ermeni nüfusunun ise 1.396.350 olduğunu ileri sürmüştür.¹⁹ Diğer taraftan Karl Meyer ve Tessa Hoffman gibi Ermeni veya Ermeni iddialarını destekleyen yazarların da abartılı rakamlar kaydettiği görülmüştür.²⁰ Bunların aksine 1919'da bağımsız bir Ermeni devleti için sosyo-demografik incelemelerde bulunmak üzere Anadolu'ya gelen Amerikalı General James G. Harbord, hazırladığı raporunda Suriye bölgesine sevk edilen ya da sözde katledilen Ermeni sayısının 500.000 ila 1.000.000 arasında olduğunu telaffuz edildiğini fakat genelde 800.000 rakamının verildiğini kaydetmiştir.²¹ Harbord'un verdiği bu sayı Osmanlı kaynaklarından derlenen verilere oldukça yakındır. Aynı tarihlerde Paris Barış Konferansı'na katılan Ermeni Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar Paşa da Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 11 Aralık 1918 tarihli bir raporunda Osmanlı Hükümeti tarafından sevk edilen toplam Ermeni nüfusunun 600.000 ila 700.000 arasında olduğunu belirtmiştir.²² Boghos Nubar Paşa'nın verdiği bu rakamların beklenmedik bir şekilde Osmanlı kayıtlarına yakın olmasının nedeni Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler için talep edilen self-determinasyon hakkı için sağlam bir zemin oluşturma gayretidir. Fakat Ermeniler veya onlara yakın çevreler tarafından sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda yeniden eski bakış açısına dönülerek sevk edilen/sözde katledilen Ermenilerin sayısı yeniden abartılı rakamlarla gösterilmeye başlanmıştır. Ermeni yazar Raymond Kevorkian'ın başlangıcından 1915 yılı sonlarına kadar iskân bölgesine ulaşan Ermeni nüfusunun toplamda 880.000 olduğunu kaydetmesi²³ bunun örneklerinden birini teşkil etmiştir.

19 Lepsius, firar edenlerin 244.400, sevk tabi tutulmayan veya bir şekilde kurtulanların, 204.700 ve hayatta kalanların ise 150.000-200.000 kişi olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Johannes Lepsius, *Deutschland und Armenien 1914-1918 Sammlung Diplomatischer Aktenstücke*, Der Tempelverlag, Potsdam 1919, s. LXV.

20 Karl Meyer, *Armenien und die Schweiz Geschichte der Schweizerischen Armenierhilfe Dienst An Einem Christlichen Volk*, Herausgegeben vom Bund Schweizerischer Armenierfreunde im Blaukreuz, Verlag Bern 1974, s. 104; Tessa Hoffmann, "German Eyewitness Reports of the Genocide of the Armenians 1915-1916", *A Crime of Silence The Armenian Genocide*, The Permanent Peoples' Tribunal Preface by Pierre Vidal-Naquet, Cambridge (USA), 1985, s. 83.

21 James G. Harbord, *Conditions in the Near East Report of the American Military Mission to Armenia*, US Congress Edited Session, Senate, Document No. 266, Government Printing Office, Washington 1920, s. 7.

22 Bilâl N. Şimşir, *The Deportees of Malta and the Armenian Allegations*, Ministry of Foreign Affairs, Ankara 2003, s. 49.

23 Raymond H. Kevorkian, *The Armenian Genocide A Complete History*, I.B. Tauris, New York 2011, s. 630.

Tüm bu farklı rakamlara rağmen sonuç olarak burada şunu ifade etmek gerekir ki, sevk ve iskân edilen Ermenilerin sayısına ilişkin kesin veriler içeren bir bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Ermeni çevreler tarafında ileri sürülen abartılı rakamlar karşısında derli toplu olmasa dahi en doğru ya da buna yakın verilerin yine Osmanlı Devleti'nin kendi kayıtlarından elde edilebileceği mutlak bir gerçektir. Dolayısıyla gerek bu gerçekten ve gerekse yukarıda verilen bilgilerden hareketle; yaklaşık 500.000'i Vilâyât-ı Şarkıyye bölgesinden olmak üzere Osmanlı ülkesinden sevk edilen toplam Ermeni nüfusunun 700.000 ila 800.000 civarında olduğu, bunun yaklaşık 500.000'inin iskân yerlerine vardığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte sevke tabi tutulmasına rağmen iskân bölgesine varamayan Ermenilerin büyük bir kısmının ya sevkten hemen öncesinde ya da sevk esnasında firar ederek başka ülkelere gittikleri, geriye kalanların ise ya salgın hastalıklara yakalanmak veya eşkıya taarruzlarına uğramak suretiyle hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir.²⁴

1. İskân Uygulamaları

1.1. İâşe ve Barınma İhtiyaçlarının Karşlanması

Osmanlı Hükümeti tarafından gerek sevkîyat ve gerekse iskân esnasında Ermenilerin iâşe ve istirahatlerinin sağlanmasına oldukça önem verilmiştir.

²⁴ Osmanlı ülkesinden sevk edilen Ermenilerin miktarı hakkındaki tartışmalarda bazı hususların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bunlardan ilki belki de en önemlisi Ermenilerin sevk esnasında başka bölge veya ülkelere göç etmiş olmasıdır. Kafkasya ve İran, Ermenilerin en çok göç ettiği yerlerin başında gelmektedir. Çeşitli kaynaklarda ve araştırma eserlerinde sevk ve iskân uygulamaları esnasında Kafkasya'ya göç eden Ermenilerin sayısı 110.000 ila 300.000 arasında gösterilmiştir. Bir diğer önemli husus ise salgın hastalıklar ve aşiretlerin taarruzları sonucu çok sayıda Ermeni'nin hayatını kaybetmiş olduğudur. Bu dönemde başta Kafkasya ve İran olmak üzere çeşitli ülkelere göç eden ve çeşitli sebeplerden ötürü hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, s.247-257; Hikmet Özdemir-Kemal Çiçek-Ömer Turan-Ramazan Çalık-Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 5-50; Richard G. Hovannissian, *Republic of Armenia The First Year, 1918-1919*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1974, s. 126-127; Justin McCarthy, "The Population of The Ottoman Armenians", *The Armenians in the Late Ottoman Period*, The Grand National Assembly of Turkey, Ankara 2001, s. 65-85; Bilâl N. Şimşir, *The Deportees of Malta and the Armenian Allegations*, Ministry of Foreign Affairs, Ankara 2003; William Linn Westermann, "The Armenian Problem and the Disruption of Turkey" *What Really Happened at Paris The Story The Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates* (Edited by Edward Mandell House-Charles Seymour, Lerr. D.), Charles Scribner's Sons, New York 1921, s. 176-203; Richard G. Hovannissian, "The Ebb and Flow of the Armenian Minority in the Arab Middle East", *Middle East Journal*, Vol. 28, No. 1, Winter 1974, s. 19-32; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey A Disputed Genocide*, The University of Utah Press, Utah 2005, s. 221-245; MD. Karajian, "A Booklength Research Special: An Inquiry Into the Statistics of the Turkish Genocide of the Armenians 1915-1918", *The Armenian Review*, Vol. 25, Number 4 (Winter 1972), s. 3-44; Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2006, Sayı 16, s. 205-228; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 244-250; Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Askerî Matbaa, İstanbul 1941, s. 252-333.

Bu husus, beliren ihtiyaçlara binaen hükümet tarafından farklı zamanlarda hazırlanan talimatnâmeler vasıtasıyla düzenli bir işleyişe kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu talimatnâmeler genellikle kanun kapsamındaki tüm yerler için genel içerikli olup, bazen sadece bir vilâyetin veya sancağın ihtiyaçları doğrultusunda da hazırlanmıştır. İskân bölgesindeki Ermenilerin iaşesinin temini konusunda önemli maddeler içeren ilk genel talimatname Osmanlı Hükümeti tarafından 10 Haziran 1915'te yayımlanmıştır. “*Ahvâl-i Harbiyye ve Zarûret-i Fevkalade-i Siyâsiyye Dolayısı ile Mahall-i Âhere Nakilleri İcrâ Edilen Ermenilerin İskân ve İâşesiyle Husûsât-ı Sâireleri Hakkında Ta'limât-nâmedir*” başlıklı bu talimatnâmenin iskân bölgesindeki Ermenilerin iâşe ve istirahatlerinin temini hakkındaki maddeleri özetle şu şekildedir:

- *Belirlenen iskân bölgelerine gelen Ermeni ahalinin tam olarak iskânlarına kadar iaşelerinin temini ve hatta ihtiyacı olanlara meskenlerinin inşası, Muhâcirîn Tahsîsâtı'ndan karşılanmak üzere hükûmete ait olacaktır.*
- *Ermenilerin iâşe ve iskânlarına yönelik ihtiyaçlarının vakit kaybedilmeksizin temininden ve istirahatlerinin sağlanmasından, buldukları mahallerinin en büyük mülkiye memurları mesul olmak kaydıyla tüm bu işler Muhâcirîn Komisyonlarına aittir.*
- *İâşe ve iskân hususlarına ait işlerin vaktinde temin ve ifası için yeterli sayıda sevk, iâşe ve iskân memurunun tayini Nezâretten izin alınmak şartıyla mutasarrıflara ve valilere aittir.*
- *İskân edilen her aileye eski iktisadi durumları ve mevcut ihtiyaçları göz önüne alınarak kâfi miktarda arazi verilecektir.*
- *Çiftçi ve sanat erbabından muhtaç olanlara uygun miktarda sermaye veya alet-edevat verilecektir.²⁵*

Görüldüğü üzere yukarıda adı verilen talimatnamenin bu maddeleri doğrultusunda iskân bölgelerine gelen Ermeniler için yeni evlerin inşası hatta köylerin kurulması ayrıca iskânlarından sonra geçimlerini sağlayabilmeleri için geldikleri yerlerdeki ekonomik durumları da göz önüne alınmak suretiyle arazi ve alet-edevat verilmesi hükme bağlanmıştır.

23 Ağustos 1915'te İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti vasıtasıyla “Ermeni yetimlerinin iaşesini de teminat altına almaya çalışan Hükümet²⁶

25 ATASE, BDH, Kıs. 2292, Dos. 32, Fih. 001-04; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sayı 83, Yıl 32, Belge No. 1916.

26 BOA, DH. ŞFR, 66/229.

tarafından 28 Ağustos 1915'te yeni bir genel talimatnâme daha yayınlamıştır. Bu talimatnâmede ise hükümet, “*iskân bölgelerine gelen Ermenilerin barındırılması ile ilgili diğer resmi dairelerden alınacak tüm yazılar, Dâhiliyye Nezâreti'nin bilgisine sunulacak, oradan gelecek tebligat doğrultusunda muamele yapılacaktır...*”²⁷ şeklindeki bir madde ile barınma konusundaki yapılacak işleri denetim altına almıştır.

Ermenilere iâşe temini için yerel yöneticilerin de Dâhiliyye Nezâreti nezdinde önemli teşebbüsleri olmuştur. Mesela 10 Ağustos 1915'te Zor mutasarrıflığından Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıyla iskân edilmek üzere gelen Ermenilere dağıtılması için acilen 100.000 liranın Resulayn'a gönderilmesi istenmiştir.²⁸ Yine Zor mutasarrıflığından 26 Ağustos 1915'te gönderilen bir başka yazıda ise gelen Ermeni göçmenlerin iâşe masrafları için her ay 4.000 liraya ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bu paranın muntazaman gönderilmesi talep edilmiştir. Zor Mutasarrıflığının bu talebi, Dâhiliyye Nezâreti tarafından Maliye Nezâreti'ne bildirildikten sonra buraya her ay 4.000 lira gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu Karar, bir şifreyle Zor mutasarrıflığına da tebliğ edilerek, Muhâcirin İdâresi ile irtibata geçilmesi istenmiştir.²⁹

İskân bölgesindeki yerel idâreciler, Ermenilerin iâşe ve barınma ihtiyaçlarına yönelik durum analizi yapan raporlar hazırlamak suretiyle de talepte bulunmuşlardır. Bu türden rapor hazırlayan idarecilerden biri de Zor mutasarrıfı Ali Suat Bey'dir. 11 Eylül 1915'te Dâhiliyye Nezâreti'ne sunduğu söz konusu raporunda Suat Bey, ilk olarak Ermeni kabilelerinin çoğunlukla parasız geldiğinden, tahsisat yokluğu sebebiyle erkeklere çift, tohumluk ve yemeklik verilemediğinden bahsetmiştir. Suat Bey daha sonra bu durumda gelen Ermenilerden binlercesinin iâşelerini teminle iskânlarının mümkün olamayacağını, bunların zaruretlerinin bir an evvel sona erdirilmesi için her aileye bir ev inşa edilmesi gerektiğini ve gönderilen tahsisatın da yeterli olmadığını belirtmiştir. Suat Bey, raporunun devamında da kış mevsiminin yaklaşıyor olmasının iskân işini zorlaştıracığını, buna rağmen her biri en az beş kişiden müteşekkil toplamda 4.000 aileden oluşan yaklaşık 20.000 Ermeni'nin barınması için kerpiçten birer ev yapılmasına karar verildiğini fakat parasızlık yüzünden bu işe başlanamadığını kaydetmiştir. Raporun son kısmında ise bahse konu Ermeni nüfusunun iâşelerinin temini ve

27 Salahi R. Sonyel, “*Tehcir ve “Kırımlar” Konusunda, Ermeni Propagandası, Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı*”, Belleten, Cilt XLI, Sayı 161 (Ocak 1977), s. 141-142.

28 BOA, DH. ŞFR, 483/60.

29 Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Atatürk Araştırma Merkezi (AAM) Yayınları, Ankara 2009, s. 108; Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri (BOA), *Dâhiliyye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Müdüriyeti Kalemî (DH. İ. UM)*, 4-1/9.

barınabilecekleri söz konusu evlerin inşası için Muhâcirîn Tahsisâtı'ndan iki veya üç seferde olmak kaydıyla nakit 15.000 liranın gönderilmesini istemiştir.³⁰

Mülkî ve askerî idarecilerin bu yaklaşımları karşısında tüm sevk ve iskân uygulamalarının icra makamı olan Dâhiliyye Nezâreti nezdinde hükümet de bu konuda oldukça hassas bir politika izlemiştir. 1 Eylül 1915'te iskân bölgelerine gönderilen bir şifre telgraf hükümetin bu hassasiyetini ortaya koymaktadır. Söz konusu telgrafta sevk edilen Ermenilerin yiyecek sıkıntısı çekmemeleri için kafilelere dağıtılmak üzere toplanma merkezlerinde ve istasyonlarda mümkün olduğunca çok ekmeğin ve hububatın saklanması emredilmiştir. Bu yazıda ayrıca yine Ermenilerin iâşeleri için Suriye vilâyetine 100.000, Halep vilâyetine ise 300.000 liralık havaleler gönderildiği de belirtilmiştir.³¹ Bu esnada Suriye vilâyeti de benzeri bir talepte bulunmuş olacak ki aynı gün buraya gönderilen bir şifre telgrafta da Ermenilerin iâşelerinin temini için tahsisat istenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.³² Bununla birlikte İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nden Halep vilâyetine gönderilen 5 Eylül 1915 tarihli bir şifre telgrafta ise Muhâcirîn Tahsisâtı'ndan 5.000 liranın gönderildiği, istasyonlarda toplanan Ermenilerin iâşeleri hususunda ihtimam gösterilmesi ve gönderilen paraların sadece bunun için harcanmasının bildirilmesi³³ de hükümetin bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.³⁴ Hükümet bu hassasiyet doğrultusundaki çalışmalarına devamla mahalli idârecilerin gözetim ve denetimi altında olmak kaydıyla Resulayn, Telarmen, Nusaybin ve Kirkil gibi yerlerde buralardan geçecek kafilelerin yemek ve su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birer iâşe merkezi de açmıştır.³⁵

Osmanlı Hükümeti, iskân bölgesine gelen Ermenilerin iâşeleri hususunda önemli meddeler içeren son ve en geniş talimatnâmeyi ise 8 Ekim 1915'te yayımlanmıştır. İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdürü Şükrü Bey tarafından hazırlanarak Dâhiliyye Nezâreti tarafından iskân bölgesindeki vilâyetlere ve sancaklara gönderilen 54 maddelik bu talimatnâmenin³⁶ iskân edilecek

30 BOA, DH. ŞFR, 488/103.

31 BOA, DH. ŞFR, 55-A/17.

32 BOA, DH. ŞFR, 55-A/14.

33 BOA, DH. ŞFR, 55-A/77.

34 Hükümetin Ermeni kafilelerinin iâşesi konusundaki hassasiyetini gösteren yazışma örneklerini çoğaltmak mümkündür. Örneğin bkz. BOA, DH. ŞFR, 55-A/135; BOA, DH. ŞFR, 55-A/240.

35 Cemal Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s. 72; ATASE, BDH, Kıs. 2451, Dos. 219, Fih. 005-02.

36 "Muâmele-i Umumiye-i Sevkiye Hakkında Talimatnâmedir" başlıklı bu talimatnamenin tam metni için bkz. Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri (BOA), Dâhiliyye Nezâreti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Evrak Odası Kalemî (DH. EUM. VRK), 15/71.

Ermenilerin iaşelerinin ve barınma ihtiyaçlarının teminine yönelik yapılacakları içeren maddeleri özetle şu şekildedir:

Madde 3: *Halep, Katma, Müslimiye, Suruç, Resulayn gibi toplanma merkezi olan yerlerle Rakka, Harran, Deyr-i Zor gibi iskân bölgeleri olan yerlerde ve belirlenen güzergâhta menzil³⁷ şeklinde tesis edilen Deyrülhafır, Meskene, Ebûhureyre, Hammam, Sabha, Maden Şeriası ve Tibni merkezlerinde yeterli sayıda sevk, iâşe ve ambar memurları bulundurulacaktır.*

Madde 5: *Livâ, kaza ve nahiye merkezlerindeki sevk ve iâşe işlerinden doğrudan doğruya mutasarrıflar, kaymakamlar ve nahiye müdürleri sorumlu olacaklardır. Diğer memurlar da bu hususta kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle mükellef olacaklardır.*

Madde 13: *Kara yoluyla sevk edilecek her kafilenin en az 4 günlük yiyeceğini birlikte götürmeleri sağlanacak ve kafilenin iki günlük erzakı için de ayrıca nakil vasıtaları hazırlanarak birlikte gönderilecektir. Bu erzak ancak olağanüstü bir ihtiyaç halinde dağıtılacaktır. İki menzil arasındaki su ihtiyacının temini meselesi de göz ardı edilmeyecektir.*

Madde 14: *Sevkiyatın genel idare merkezi olan Halep'te bir merkezi ambar tesis edilecek, toplanan unlar buraya depo edilerek göçmenlerin ihtiyaçları karşılanacaktır. Genel bir ihtiyaç durumu hâsıl olduğunda ya umumi unlardan veyahut hususi surette tesis edilen fırınlardan un tedarikiyle ihtiyaçlar karşılanacaktır. Ekmek veya diğer unlu mamuller dağıtılacak unla yapılacaktır. Bu ambar Katma, Müslimiye, Deyrülhafır ve diğer menzil ambarlarının ihtiyaçlarını da karşılayacaktır.*

Madde 15: *Her menzilde ve merkezde teşkil edilen ambarların ihtiyaçlarının temini buraların tâbi olduğu livâyâ aittir. Mutasarrıflar, masrafları Muhacirîn Tahsisâtı'ndan karşılanmak üzere her türlü vesaite müracaatla bu ambarların ihtiyaçlarını karşılamaya ve göçmenlerin sevkleri esnadaki iâşelerini temin etmeye mecburdurlar. Bu hususta civardaki livalar da gerekli kolaylığı sağlamaya ve yardımlarda bulunmaya memurdur. Mutasarrıfların bizzat giderek ya da özel memurlar göndermek suretiyle ambarların tesisini ve doldurulmasını temin etmeleri elzemdir.*

Madde 16: *Deyrülhafır, Meskene, Ebûhureyre, Hammam, Rakka, Sabha, Maden Şeriası, Tibni ambarlarına işbu merkezlerin tabi olduğu*

³⁷ Kervanların ve posta sürücülerinin yolculukları esnasında dinlendikleri, vasıta (at) değiştirdikleri yahut geceyi geçirmek için konakladıkları bina veya han benzeri yerlere, yapılara verilen isimdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, Milli Eğitim Basımevi (MEB), İstanbul 198. s. 479.

mutasarrıflıklarca derhal un doldurulmasına başlanmalıdır. Birecik ve Antep'ten şahturlar³⁸ ve sair vesait ile un temin edilmelidir.

Madde 17: *Güzergâhlarla sevk merkezi olup, un ve bulgur gönderilecek kazalara derhal kâfi miktarda tahsisat ve nakit gönderilerek ve özel emirler verilerek su ve köylerdeki ve aşâir elindeki el değirmenlerinde mümkün merteye öğütme işi yapılacak ve tüm bu işler takip edilecektir.*

Madde 18: *Un temini ve nakil vasıtalarının tedariki için iltizâm³⁹ ve taahhüd usulünden istifade edilebilir. Bunun uygulanabilirliği derhal etraflıca düşünülerek gereği genel müdürün izniyle mahalli idareciler ve onlara bağlı memurlar tarafından icra edilecektir.*

Madde 19: *Bedeli tesviye edilerek veya satılarak teslim edilmek şartıyla mevcut aşâr malından istifade edilebilir. Bu usul tahkik edilerek icap ediyorsa ya Halep'te genel müdür vasıtasıyla ya da doğrudan doğruya ilgili makamla muhabere edilerek temin edilmelidir.*

Madde 20: *Göçmenlere verilecek unun ekmek haline getirilebilmesi için sevkîyat merkezi olan mahallerde ve menzil yerlerinde yine göçmenleri yevmiye ile çalıştırmak suretiyle derhal fırınlar tesis edilecektir. Bunun imkânı olmadığı halde Halep, Deyr-i Zor, Urfa, Maraş ve Antep'ten saçlar tedarik edilerek her merkeze en az yüz adet saç gönderilecektir. Ayrıca tuz ihtiyacı da dikkate alınmalıdır.*

Madde 21: *Halep gibi şehirlere uğrayan göçmenlere saç tedariki hususunda ilgili memurlar tarafından tebligat gönderilecektir.*

Madde 22: *Her merkez veya ambar mahalline gelen göçmenlere nüfus başına günlük yarım kıyye⁴⁰ ekmek veyahut un verilecektir. Bu miktar, on iki yaşından küçük çocuklar için yüz dirhem⁴¹ olacaktır. Her ambar, gideceği ilk menzile kadar göçmenlerin günlük nafakasını temin etmeye mecburdur.*

38 Teknesi gayet ince tahtadan yapılmış ve üzeri tamamen ziftle kaplanmış, sivri nehir kayığıdır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3, Milli Eğitim Basımevi (MEB), İstanbul 1983, s. 305.

39 Devlete ait mallardan bazılarının vergi gelirlerini tahsilinin kefil gösterilmek ve bedeli, belirlenen taksitlerle ödenmek üzere alınması usulüdür. Bu taahhütte bulunan ve vergi toplama işini yapan kişiye de mültezim denir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, s. 57.

40 Okka veya ükiyye şeklinde de adlandırılır. Eskiden kullanılan ağırlık ölçüsü birimi olup 1.283 grama karşılık gelir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 1118.

41 Okkanın 1/400'üne (3,2075 gram) karşılık gelen bir ağırlık ölçüsü birimidir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, s. 188.

Madde 23: Her merkez ve mevkiye biri sevk memuru, diğeri iâşe memuru olmak üzere en az 2 memur ve 10 muhafız bulundurulacaktır. Muhafızlar iki menzil arasında inzibatın teminine ve göçmenlerin muhafazasına memurdurlar.

Madde 30: Halep vilâyetinin güney kazalarında 10.000 kişinin daha barındırılması ve iskân edilmeleri kararlaştırıldığından oralarda da gerekli tertibat icrası Halep vilâyetine aittir.

Madde 34: Şimdilik haneler çadırdan ve mümkünse baraka ve kubbeden ibaret ve bilhassa kış mevsiminde soğuktan korunmaya elverişli olacaktır. Bu yüzden yer seçiminde soğuktan ve rüzgârdan korunaklı yerler seçilecektir.

Madde 35: Göçmenlerden hali ve vakti iyi olanlara sevklerinden evvel tebliğ edilmek suretiyle nakil vasıtalarını, erzaklarını ve barınmaları için gereken çadır veya benzeri ihtiyaçlarını kendilerinin temin etmeleri sağlanacaktır.

Madde 36: Mutasarrıflar şimdiden çadır tedariki çaresine bakmalıdırlar.

Madde 38: Başlangıçta çocuk ve kadınların barınmasına müsait mahallerin inşası düşünülmelidir.

Madde 39: Her aileye kâfi miktarda arazi verilecek, civar köylerden yevmiye karşılığında hayvan tedarik edilerek şimdiden ekim işlerine başlanmalıdır.

Madde 41: Fakir göçmenlere un dağıtılması veyahut yevmiye verilmesi suretiyle iâşeleri hükûmete aittir.

Madde 42: Göçmenlerin iskân edilecekleri yerlerde bilâhare nezâretten gelecek özel talimatlar dâhilinde nahiyeler teşkili için gerekli hazırlıklara şimdiden başlanmalıdır.

Madde 47: Halep'te toplanacak göçmenlerden fakir olanların iâşesi şehrin genel ihtiyaçlarının karşılandığı esnada sağlanacaktır. Hali ve vakti yerinde olanlar kendi iâşelerini kendileri temin edeceklerdir.

Madde 51: Sevk, iâşe ve diğer işlere ait masraflar usulü dairesince Muhacirîn Tahsisâtı'ndan tesviye edilir.

Madde 54: Genel Müdürün sevkîyat hususunda, iâşe ve iskân işlerine dair vereceği emirler ve tebliğler acilen yerine getirilecektir.⁴²

42 BOA, DH. EUM. VRK, 15/71.

Görüldüğü gibi hükümet, iskân yerlerine geldikleri andan itibaren sorumluluğu büyük oranda mahalli idarecilere tevdi etmek suretiyle Ermenilerin iâşe ve barınma ihtiyaçlarına yönelik gereken her türlü tedbiri uygulamaya koymuştur.

İskân mahallerinin 4. Ordu Kumandanlığının mıntıkası dâhilinde olması hasebiyle Ermenilerin iâşesi konusunda ordu kumandanı Cemal Paşa da önemli faaliyetlerde bulunulmuştur.⁴³ Cemal Paşa, 2 Eylül 1915'te Dâhilliye Nezâreti'ne gönderdiği şifrede kuzeyden gelen Ermeni kabilelerin Suriye'ye iskânları ile bunların iâşelerinin ve ihtiyaç duydukları çadırların temini için para gönderilmesini istemiştir.⁴⁴ Cemal Paşa'nın bu şifresine İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nden gönderilen 7 Eylül 1915 tarihli cevabî yazıda ise Ermenilerin ihtiyaçlarının ve iâşelerinin temini için Suriye valiliğine şimdilik 10.000 lira gönderildiği bildirilmiştir.⁴⁵ 4. Ordu mıntikasına gönderilen Ermenilerin iâşesinin Pozantı-Halep menzil hattından geçtikleri esnada askeriye tarafından temin edilmesi hususunda Dâhilliye Nezâreti'nden 4. Ordu Kumandanlığına resmi bir emir de gönderilmiştir.⁴⁶

Gerek mahalli ve gerekse askerî yöneticiler eliyle Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin iâşe ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sarf edilen olağanüstü çabalar ve özverili faaliyetler, bu dönemde bölgede bulunan yabancı memurlar ve diplomatlar tarafından da teyit edilmiştir. Mesela

43 BOA, DH. ŞFR, 494/135. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Cemal Paşa, iskân bölgesindeki Ermenilere yönelik oldukça önemli yardımlarda bulunmuştur. Cemal Paşa, hatıralarında 4. Ordu'ya ait menzil ambarlarından Ermeni göçmenlere ekmek verilmesi ve menzil doktorlarının hasta olan Ermenileri tedavi etmesi yönünde emirlerinin olduğunu kaydetmiştir. Toplamda 150.000 Ermeni nüfusunu iskân ettiğini de belirten Cemal Paşa, Ermenilerin dul kadınları, yetim çocukları ve erkekleri için yaptığı yardımları, anlatmaktan çekindiğini, bunları uzun uzadıya anlattığı takdirde yapılan işlerin manevi değerinin azalacağını da ifade etmiştir. Cemal Paşa, ayrıca bütün Ermeni göçmenlerin Mezopotamya'ya gönderilmesi hâlinde orada sefaletle düşeceklerinden emin olması hasebiyle bunların birçoğunu Suriye ve Beyrut vilayetlerine yerleştirdiğini de yazmıştır. Bkz. Cemal Paşa (Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı), *Hatıralar*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 421-422. Cemal Paşa'nın Ermeniler için yaptığı yardımlara bu dönemde bölgede bulunan Alman Komutan Kress von Kressenstein hatıralarında şu ifadelerle yer vermiştir: "...Ermenilerin tehcirine ait talimatın tatbikatı esnasında mecburiyetten ileri gelen sonsuz elem ve ıstırapların azaltılması için Cemal Paşa ve karargâhının sarfetmiş oldukları candan gayretleri burada belirterek belgelemek mecburiyetindeyim..." Bkz. Von Kress (Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein), *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, (Almanca'dan Çev. Tahir Balaban), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 151. Bununla birlikte Cemal Paşa, 1916 ve 1917 yıllarında kendi sorumluluk bölgesindeki Rum Ortodoks cemaatinin iâşe ihtiyaçlarının karşılanması için 400.000 frank ile 300.000 kile buğday, Ermeni cemaatine ise 80.000 frank ile 100.000 kile buğday dağıtmıştır. Cemal Paşa'nın bu yardımlarından dolayı Ermeni Patriği, Osmanlı Hükümeti'ne teşekkür yazısı göndermiştir. Sezer, *Ermenilerin Sevki ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 82-83.

44 BOA, DH. ŞFR, 486/18.

45 BOA, DH. ŞFR, 55-A/118.

46 BOA, DH. ŞFR, 57/317.

Vacuum Oil Company of Newyork adlı bir Amerikan şirketine bağlı olarak çalışan Auguste Bernau, Halep Amerikan konsolosu J. B. Jackson'a sunduğu 10 Eylül 1916 tarihli bir raporunda Rakka'daki Ermenilere devlet görevlileri tarafından un dağıtıldığını, yerli ahalinin de yiyecek ve içecek vermek suretiyle yardımlarda bulunduğunu kaydetmiştir.⁴⁷ Aynı şekilde Halep Amerikan Konsolos Naibi Greg Young da Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya gönderdiği 20 Eylül 1915 tarihli raporunda; Ağustos ayında Cemal Paşa'ya giderek başta Kızılhaç olmak üzere bazı yardım kuruluşlarının kamplardaki Ermenilere para vermek istediğini söylediğinin fakat ondan Ermenilerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Osmanlı Devleti'nin gereken her şeyi yaptığını belirterek teklifini geri çevirdiğini kaydetmiştir.⁴⁸ Yine Halep Amerikan konsolosu Jackson, 4 Mart 1918'de Washington Eyalet Sekreterliği'ne gönderdiği bir raporunda Zor Mutasarrıfı Ali Suat Bey'in iâşelerini elde edebilmeleri için Ermenilere tarım arazileri verdiğini, barınmaları için evler inşa ettiğini, yiyecek dağıttığını, giyim ihtiyaçlarını karşıladığını ve tıbbi yardımlarda bulunduğunu yazmıştır.⁴⁹ Bilhassa Ermenilerin barınma ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Osmanlı devlet adamlarının sarf ettikleri çabaları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Şam Konsolosu Ranzi de teyit etmiştir. Ranzi, 28 Kasım 1916'da Dışişleri Bakanı Burian'a gönderdiği raporunda Osmanlı Hükümet yetkilileri tarafından Suriye'nin şehirlerine yerleştirilen Ermenilere Şam'da büyük evler tahsis edildiğini kaydetmiştir.⁵⁰

Gerek mahalli ve gerekse askerî yöneticiler eliyle Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin iâşe ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sarf edilen olağanüstü çabalar ve özverili faaliyetler, bu dönemde bölgede bulunan yabancı memurlar ve diplomatlar tarafından da teyit edilmiştir.

Bu konuda uygulamalar esnasında bölgede bulunan misyonerlerin raporlarında da önemli bilgilere rastlanmıştır. Mesela Alman misyoner Rohner, Zor'da bulunduğu esnada buradaki Ermenilere Hükümet tarafından kişi başına her gün çorba ve yanında 150 gram ekmeğe verildiğine tanık

47 NARA, RG 59/867.4016/302; *United States Official Documents on The Armenian Genocide, I*, s. 133.

48 NARA, RG 59/867.4016/212; Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, s. 274.

49 "...He (Ali Suat Bey) had worked diligently in scattering the Armenians on farm lands, building homes for them, providing food, clothing and medical attendance, and had in every way treated them with great consideration..." NARA, RG 59/867.4016/373; *United States Official Documents on The Armenian Genocide, I*, s. 148.

50 *Österreich-Armenien 1872-1936 Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke Herausgegeben und Eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian, Band VII (1916-1917)*, Ohandjanian Eigenverlan Wien 1995, s. 5018-5021 (HA, PA, Ohandjanian No. 1152; HA PA XII 463 no 4/P).

olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Yine bir Alman misyoneri olan Dr. Armin T. Wegner de bu gerçeği bir kaydında bunu kabul ve ifade etmiştir.⁵²

Osmanlı Devleti, iskân uygulamaları kapsamında Ermenilere giysi teminine de son derece önem vermiştir. 18 Ocak 1917’de Dâhiliye Nezâreti’nden Halep vilâyetine gönderilen bir şifre telgraf bunun örneklerindedir. Söz konusu telgrafta vilâyet dâhilindeki Ermeni göçmenler ile Müslüman muhâcirlerden elbise tedarik edemeyenlere dağıtılmak üzere don, gömlek ve hırka yaptırılması gerektiğinden bahsedilmiş, bunların üretilmesi için gerekli malzemenin İstanbul’da pahalı olduğu, bu yüzden Halep’teki yerli mallardan işe yarar bez ve kumaş alınabilmesinin mümkün olup olmayacağı sorulmuştur. Telgrafta ayrıca alınabilecek kumaşların renk cins ve fiyatlarının da bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Halep valiliği, giyecek yapımına uygun malzemelerin fiyatlarıyla birlikte araştırılması ve birer örnek sunulması görevini 20 Ocak 1917 tarihli şifreyle İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdürlüğü’ne tevdi etmiştir. Muhâcirîn Müdürlüğü tarafından yapılan araştırmalar sonucunda göçmenlere ve mültecilere verilmek üzere yerli mallardan üretilmiş don, gömlek ve pamuklu hırka yapımına uygun malzemelerden birer örnek, fiyat bilgileriyle birlikte 27 Ocak 1917 tarihli bir şifreyle Dâhiliye Nezâreti’ne sunulmak üzere Halep valiliğine gönderilmiştir.⁵³

Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti, iskânları esnasında Ermenilerin iâşelerini ve barınma ihtiyaçlarını temin için her türlü çalışmayı yapmış, savaşın sebep olduğu yokluğa rağmen, ciddi miktarlarda paralar sarf etmiştir.⁵⁴

2. Kadın ve Çocuklara Yönelik Uygulamalar

Osmanlı Hükümeti’nin iskân uygulamaları dâhilinde üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de Ermeni kadınları ve çocukları meselesi olmuştur. Hükümet, bu konudaki uygulamaları da tebligatlar veya talimatnamelerle düzenlemiştir. İskân bölgesindeki vilâyetlere ve sancaklara bu bağlamdaki ilk

51 Hilmar Kaiser, *At the Crossroads of Der Zor Death, Survival and Humanitarian Resistance in Aleppo, 1915-1917*, Gomidas Institute, Princeton and London 2002, s. 65.

52 Hofmann, “German Eyewitness Reports of the Genocide of the Armenians, 1915-16”, s. 65-66.

53 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt: VII, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 151, 523.

54 Ermenilerin iâşe, barınma ve benzeri ihtiyaçlarının temini için Osmanlı Hükümeti tarafından çeşitli zamanlarda vilâyetlere ve mutasarrıflıklara tahsis edilen ödenekler hakkındaki yazışmalar için bkz. BOA, DH. ŞFR, 74/234; BOA, DH. ŞFR, 77/138; BOA, DH. ŞFR, 80/80; BOA, DH. ŞFR, 80/86; BOA, DH. ŞFR, 80/88; BOA, DH. ŞFR, 80/79; BOA, DH. ŞFR, 80/73; BOA, DH. ŞFR, 85/204; BOA, DH. ŞFR, 85/209; BOA, DH. ŞFR, 85/213; BOA, DH. ŞFR, 85/208; BOA, DH. ŞFR, 85/221; Bakar, *Ermeni Tehciri*, s. 110-115.

tebligat, Dâhiliyye Nezâreti'ne bağlı İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nden 10 Temmuz 1915'te Halep ve Musul vilâyetleri ile Urfa ve Zor sancaklarına gönderilmiştir.⁵⁵ Tebligatla sevkleri esnasında velisiz kalmış muhtell (sahipsiz/başıboş) çocukların, bakım ve terbiyelerinin yürütülmesi amacıyla gayrimüslim olmayan köy ve kasabalardaki güvenilir Müslüman ailelerin yanlarına yerleştirilmesi emredilmiştir. Şifrede ayrıca bu çocukların işlerinin temini için yanlarına yerleştirdikleri ailelere aylık 30 kuruş maaş bağlanması da emredilmiştir.⁵⁶ 28 Temmuz 1915 tarihli bir şifre telgrafla Zor'a gelen Ermeni kadın ve çocuklarının işleri hususunda ne yapılması gerektiğinin sorulması üzerine⁵⁷ benzer bir tebligat da Halep vilâyetine gönderilmiştir. Dâhiliyye Nezâreti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti'nden yazılan 9 Ağustos 1915 tarihli bu tebligatta ise erkekleri olmayan Ermeni aile ve kadınlarının büyük şehirlere dağıtılmasının uygun olmayacağı belirtilmiş fakat kimsesiz kalan küçük kız ve erkek çocuklarının İslâm köylerine verilebileceği bildirilmiştir.⁵⁸ Bütün yazışmalardan da de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, ilk aşamada iskân bölgelerine gelen Ermeni çocuklarının güvenliklerini akabinde de eğitimlerini sağlamayı hedeflemiştir.

Hükümetin bu yaklaşımı karşısında Ermeni kadınları ile çocuklarının korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bölgedeki mahalli idârecilerin de aynı şekilde hareket etmişlerdir. Mesela Zor Mutasarrıfı Ali Suat Bey, Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderdiği 10 Ağustos 1915 tarihli bir şifrede; Resulayn'da bulunan kadınlara, hastalara, yaşlılara ve düşkünlere dağıtılması için Muhâcirîn Nizamnâmesi haricinde olmak üzere örtülü ödenekten acilen 100 liranın gönderilmesini istemiştir.⁵⁹ Suat Bey'in örtülü ödenekten para talebinde bulunması bölgedeki idârecilerin Ermeni kadın, çocuk, hasta ve ihtiyarlarına karşı gösterdikleri insanî muamelelerin boyutunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İdârecilerin bu faaliyetleri karşısında hükümet, iskân bölgesindeki vilâyetlere ve mutasarrıflıklara Ermeni kadın ve çocuklarının çeşitli haklarını güvence altına almaya yönelik emirleri içeren tebliğ veya talimatnâmeler göndermeye devam etmiştir. Bunlardan önemli olanlardan birisi, yine İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nden 16 Ağustos'ta gönderilmiştir. Söz konusu tebligatla Müslüman ailelerin yanına yerleştirilen kimsesiz Ermeni çocukların şahsi mülkleri ve kendilerine intikal eden miraslarının güvence altına alınması

55 Bu tebligat ayrıca Ermeni sevkıyatı yapılan Adana, Diyarbekir, Erzurum, Bitlis, Van, Trabzon, Sivas, Hüdavendigâr ve Edirne vilâyetleri ile İzmit, Canik, Kayseri ve Maraş sancaklarına da gönderilmiştir.

56 BOA, DH. ŞFR, 54/411.

57 BOA, DH. ŞFR, 481/76.

58 BOA, DH. ŞFR, 54-A/325.

59 BOA, DH. ŞFR, 483/60.

emredilmiştir.⁶⁰ Yine aynı yerden gönderilen 28 Ağustos 1915 tarihli bir başka talimatnâmeyle de Ermeni kadınlarına karşı yapılabilecek herhangi bir kötü muamelenin şiddetle cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır.⁶¹ Bunlarla birlikte İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey tarafından hazırlanarak vilâyetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen 8 Ekim 1915 tarihli talimatnâmede de Ermeni kadın ve çocuklarıyla ilgili önemli maddelere yer verilmiştir. Talimatnâmenin 9. ve 13. maddeleri bu doğrultuda olup “...*Hasta, Hamile ve yeni doğan çocukların tüm ihtiyaçları karşılanacaktır... Her kafilede mevcut çocuk ve kadının adedine göre en az 150 merkep, ester veya deve verilerek nöbetleşe olarak kadınlar, çocuklar ve hasta düşenler bindirilecektir...*” şeklindeki ifadeleri içermektedir. Söz konusu talimatnamenin 38. maddesinde ise “*iskân işinde çocuk ve kadınların barınmasına müsait mahallerin inşası düşünülmelidir*” şeklinde bir hükme yer verilmiş⁶² olması barınma konusunun da göz ardı edilmediğini göstermektedir.

Bu talimât nâmelerin öngördüğü hususlardan başka Ermeni kadın ve çocuklarına yönelik uygulamalar kapsamında Halep’te bulunan İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdürü Şükrü Bey de başında bulunduğu kurum adına önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 12 Temmuz 1915’te Dâhiliyye Nezâreti’ne gönderdiği bir raporunda Şükrü Bey, iskân yerlerine gönderilmesi gereken dul ve lohusa olan Ermeni kadınlarının sevkten muaf tutuldukları şeklinde bir karar alındığını ve uygulamaya konulduğunu bildirmiştir.⁶³ Şükrü Bey, bundan hemen sonra gönderdiği 15 Ekim 1915 tarihli başka bir raporunda ise bölgeye gelenler ile önceden buralarda yaşayan Ermeni kadın ve çocuklarının başka yerlere gönderilmeyip, buldukları mahallerde iskân edildikleri bilgisini vermiştir.⁶⁴

Şükrü Bey’in kadın ve çocuklara yönelik faaliyetleri Yeni yerleşim bölgelerine gelen Ermenilerin miktarına paralel olarak artmıştır. Yapılan işlerle ilgili incelemelerde bulunmak üzere Urfa’ya giden Şükrü Bey, burada bulunduğu esnada Dâhiliyye Nezâreti’ne sunduğu bir raporda kimsesiz Ermeni çocuklarına yönelik önemli çalışmalar yapmıştır. Yaptığı çalışmalar hakkında bilgiler içeren bir de rapor hazırlayarak Dâhiliyye Nezâreti’ne göndermiştir.

60 BOA, DH. ŞFR, 54-A/382.

61 Madde 22: *Gerek sevkleri ve gerekse iskânları esnasında Ermenilerden rüşvet veya hediye alan, tehditle kadınlara kötü muamelelerden bulunan veya bulunmak isteyen askeri ve sivil memurlar derhal görevden alınarak cezalandırılmak üzere Divân-ı Harplere gönderileceklerdir.* Bkz. Sonyel, “Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı” s. 142.

62 BOA, DH. EUM. VRK, 15/71.

63 BOA, DH. ŞFR, 493/31.

64 BOA, DH. ŞFR, 493/83.

29 Ekim 1915 tarihli bu raporunda Şükrü Bey; Urfa'daki Ermeni olayları⁶⁵ esnasında ebeveyni vefat etmiş veya kaybolmuş 1.000 kadar Ermeni çocuk olduğunu, bunların derhal sevk ve tevzilerinin mümkün olmadığını bu yüzden şimdilik darüleytam/yetimhane şeklinde tesis edilecek bir yerde alıkonulmalarının zaruri olduğunu belirtmiştir. Raporun devamında ise bu çocukların hizmetlerine de genç Ermeni kadın ve kızlarının verildiğini kaydetmiştir.⁶⁶

Hükümet tarafından iskân bölgesindeki kimsesiz Ermeni kadınlarının korunması için de bir takım uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Daha önce sorulması üzerine Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti tarafından 24 Kasım 1915 tarihinde Zor mutasarrıfı Ali Suat Bey'e; *"kocaları vefat eden Ermeni kadınlarının kendi rızalarıyla buldukları yerlerdeki ahaliden kişilerle evlenebilecekleri bunda hiçbir mahsur olmadığı"* şeklinde ifadeleri içeren bir tebligatın gönderilmesi⁶⁷ bunun örneklerindedir. Bu uygulamayla sahipsiz Ermeni kadınları, külfeti daha az olan bir yöntemle koruma altına alınmaya çalışılmıştır.

İskân-ı Aşair Müdüriyeti ve bölgedeki yöneticiler tarafından gerçekleştirilen tüm bu, uygulamalar Dâhiliyye Nezâreti tarafından bilgi talebi içerikli gönderilen şifre telgraflarla sürekli ve yakından takip edilmiştir. Örneğin İskân-ı Aşair ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nden 27 Aralık 1915'te Halep, Musul, Suriye, Urfa ve Zor gibi yerlere gönderilen genel şifre bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. Şifreyle yerel idarecilerden kimsesiz Ermeni çocuklarının talim ve terbiyesi için neler yapıldığı sorulmuş, Müslüman ailelerin yanlarına yerleştirilenlerin sayıları hakkında bilgi istenmiştir.⁶⁸

İskân bölgesindeki Ermeni çocuklarının eğitimlerine yönelik bölgedeki 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından da önemli çalışmalar yapılmış,

65 Sevk ve iskân uygulamaları esnasında Urfa'nın Germüş kazasında Ermeniler tarafından büyük bir isyan gerçekleştirilmiştir. 18 Ağustos 1915'te Germüş dağındaki firarilerin kasaba merkezine inerek başlattıkları bu isyan, polis ve jandarma birliklerine açılan ateşler sonucunda daha da şiddetlenerek iki gün kadar devam etmiştir. Alınan güvenlik önlemleri sonrasında bastırılan olaylar sonucunda 1 polis ve 2 jandarma şehit olmuş, 42 Ermeni de güvenlik güçleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir. BOA, *DH. ŞFR*, 484/85; BOA, *DH. ŞFR*, 484/107. Germüş kazasında başlatılan isyan, Urfa-Telabyaz-Siverek yoluna da sıçramış, bu hat üzerinde görev yapan amele taburuna mensup Ermeniler, Türk subaylarına ve Müslüman işçilere taarruz etmişlerdir. 28 Ağustos 1915'te meydana gelen bu olaylarda ise İbrahim Hilmi adındaki bir subay, 4 jandarma ve bir de köy muhtarı Ermenilerce şehit edilmiştir. Ermeni çeteleri 29 Eylül 1915'te ise Urfa'da Müslüman mahallerine taarruz etmek suretiyle 10 Müslüman kadını şehit etmişlerdir. Bkz. *Belgelerle Ermeni Sorunu*, (Haz. İhsan Sakarya), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 240-241.

66 BOA, *DH. ŞFR*, 495/32; İbrahim Ethem Atnur, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2005, s. 54.

67 BOA, *DH. ŞFR*, 58/114.

68 BOA, *DH. ŞFR*, 59/111.

kalabilecekleri ve terbiye edilecekleri müesseseler kurulmuştur.⁶⁹ 12 Şubat 1916'da 4. Ordu Karargâhından Dâhiliyye Nâzırı Talât Paşa'ya gönderilen Cemal Paşa imzalı bir yazıda bu konuyla ilgili 8. Kolordu Kumandanlığından Ordu Kumandanlığına gönderilen bir yazı aynen aktarılarak bölgedeki yabancılara fırsat vermemek amacıyla sahipsiz Ermeni çocukları için hastaneler, yetimhaneler ve mektepler inşası yönünde taleplerde bulunulmuştur. Yazıda ayrıca yine adı geçen Kolordu Kumandanlığının görüşleri doğrultusunda Ermeni çocuklarının faydalı kişiler olarak yetiştirilmesi amacıyla yapılacak olan tüm çalışmalarla inşa edilecek binalar için özel bir heyet ve yeteri kadar para gönderilmesi istenmiştir.⁷⁰

Bölgeye gelen Ermeni kabilelerinin artmasıyla birlikte meydana gelen yoğunluk, bölgedeki yerel idârecilerin, yetimhane inşası konusunda hükümet nezdindeki teşebbüslerini arttırmasına neden olmuştur.

Bölgeye gelen Ermeni kabilelerinin artmasıyla birlikte meydana gelen yoğunluk, bölgedeki yerel idârecilerin, yetimhane inşası konusunda hükümet nezdindeki teşebbüslerini arttırmasına neden olmuştur. Eldeki mevcut belgelere göre bu doğrultudaki ilk teşebbüsün 26 Şubat 1916'da Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen bir şifre telgrafla Zor mutasarrıflığı tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu telgrafta Ermeni yetimleri için bir darüleytam yapılacağından

bahsedilmiş, bunun için bir miktar tahsisat talebinde bulunulmuştur.⁷¹ Söz konusu yoğunluğun zaman zaman izdiham boyutuna ulaşması hükümeti de bir takım çözüm arayışlarına sevk etmiştir. Bunlar yine talimatnâmeler şeklinde yöneticilere iletilmiştir. Ermeni çocuk ve kadınlara yönelik uygulama hususlarını içeren 30 Nisan 1916 tarihli talimatneme de bu zaruri durum sonucunda hazırlanmıştır. Dâhiliyye Nezâreti İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından sevk ve iskân uygulamalarının yürütüldüğü tüm vilâyetlere ve sancaklara gönderilen söz konusu talimatnâme şu şekildedir:

1- Erkekleri sevk edilen veya askerde bulunan kadın ve çocuklardan oluşan kimsesiz Ermeniler, iâşeleri Muhâcirin Tahsisâtı'ndan karşılanmak üzere gayrimüslim veya Ermeni bulunmayan köylere ve kasabalara iskân edileceklerdir.

2- Genç ve dul Ermeni kadınları istekleri doğrultusunda evlendirileceklerdir.

69 Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 I. Dünya Savaşı"* (Çev: Kemal Turan), Kayhan Yayınları, İstanbul 1990, s. 23.

70 BOA, *DH. ŞFR*, 509/15.

71 BOA, *DH. ŞFR*, 510/97.

- 3- 12 yaşından küçük Ermeni çocuklar, devletin yetim veya öksüzhanelerine yerleştirileceklerdir.
- 4- Yetimhanelerin yetersiz kalması durumunda Ermeni çocuklar, Müslüman ahaliden güvenilir kişiler yanına yerleştirileceklerdir.
- 5- Bunları talim ve terbiye üzere yanlarına kabul eden Müslüman ailelere Ermeni çocuklarının işlerine harcanmak üzere aylık 30 kuruş verilecektir.⁷²

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, iskân bölgesindeki Ermeni kadın ve çocuklarının korunması, işlerinin temini ve talim-terbiyelerinin aksamaması gibi konulara büyük bir önem vermiş, imkânların yetersiz kaldığı zamanlarda dahi bu gibi işlerin aksaklığa uğramaması için gayret sarf etmiştir.

Diğer taraftan Ermeni çocuklarının barınma ve korunmasına yönelik en önemli faaliyet 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından gerçekleştirilmiş, bölgenin en önemli kurumlarından biri olan Ayin Tura Manastırı'nda bir yetimhane tesis edilmiştir.⁷³ Cemal Paşa'nın isteği üzerine bölgede incelemelerde bulunmak ve gönüllü olarak eğitim vermek üzere bölgeye gelen Halide Edip Adıvar, 1916 Haziran ayında ziyaret ettiği Ayin/Ayn Tura Yetimhanesinin Türk, Ermeni ve Kürt çocuklarından müteşekkil 400 yetim çocuğu barındıran ve onlara iyi bir eğitim verdiğini kaydetmiştir.⁷⁴ Adıvar'ın bu kayıtlarına rağmen Cemal Paşa'nın Ermeni çocukları için inşa ettirdiği Ayin/Ayn Tura yetimhanesi bir kısım çevrelerce Ermenilerin asimilasyonuna amacıyla yürütülen politikaların ürünü olarak değerlendirilmiştir. Mesela American Board mensubu olarak bölgede görev yapan misyoner James L. Barton, rakamlarda da abartıya giderek; Ayin Tura Yetimhanesi'ndeki 4.000 Ermeni çocuğunun Türkler tarafından asimile edilerek Türkleştirilmeye çalışıldığını iddia etmiştir.⁷⁵ Fakat onun bu iddiası gerçekten tamamen uzak olmakla birlikte Halide Edip Adıvar'ın verdiği yetimhanede din dersi de vermediği ve Ermeni çocuklarını zorla Müslüman yapmak gibi bir amacın güdümediği şeklindeki bilgiler,⁷⁶ Cemal Paşa'nın bu yetimhaneyi yapmasındaki amacını ispatlamıştır. Bununla birlikte yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre 19 Temmuz 1916'da Meskene'de,⁷⁷ Şam'da ve Cemal Paşa

72 BOA, DH. ŞFR, 63/142.

73 Atnur, *Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, s. 59.

74 Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev* (Haz. Mehmet Kalpaklı-Gülbün Türkgeldi) Özgür Yayınları, İstanbul 1996, s. 252-253.

75 James L. Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930) An Interpretation*, The Macmillan Company, New York 1930, s. 74.

76 Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, s. 253.

77 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, VII, s. 145.

tarafından birisi Dr. Altunyan adlı bir Ermeni'nin kızı, diğeri de bir Alman hemşire idâresinde olmak üzere üç yetimhane daha tesis edilmiştir.⁷⁸ Açılan bu yeni yetimhanelerdeki Ermeni çocuklarının iâşeleri ise hükümet tarafından karşılanmıştır. Bu husus, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyetinden Halep vilâyetine gönderilen 12 Ağustos 1916 tarihli bir şifrede de bildirilmiştir.⁷⁹

Tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere iskân bölgelerindeki Ermeni kadın ve çocukları Osmanlı Devleti'nin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan birisi olmuştur. Söz konusu unsurların, can güvenlikleri, iâşeleri, barınmaları ve diğeri ihtiyaçları, yürürlüğe konulan talimatname veya tebliğler doğrultusunda düzenli bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

3. İstihdam Uygulamaları

Osmanlı Hükümeti, iskân uygulamaları kapsamında yeni yerleşim bölgelerine gelen Ermenileri çeşitli işlerde istihdam etmek suretiyle hem geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmuş ve hem de kendi personel ihtiyacını karşılamıştır. Ermenilerin istihdamıyla ilgili mevcut ilk belge, 12 Ekim 1915'te Dâhiliyye Nezâreti'nden Zor mutasarrıflığına gönderilen bir şifre telgrafıdır. Burada liva dâhilinde yapılan inşaat işlerinin kısa sürede tamamlanması için yevmiye karşılığında Ermeni erkeklerinden istifade edilebileceği bildirilmiştir.⁸⁰ Bu uygulamalar yalnızca erkekleri kapsayacak şekilde düşünülmemiştir. 19 Mart 1916 tarihinde Zor mutasarrıflığından Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen ve bir kısım Ermeni kadınların sanayi mektebinde halıcılık işinde istihdam edileceklerinin bildirildiği,⁸¹ bir yazıdan anlaşılacağı üzere bu uygulamalara kadınlar da dâhil edilmiştir. Yine Dâhiliyye Nezâreti'nden Zor mutasarrıflığına gönderilen 13 Haziran 1916 tarihli başka bir başka yazıda ise çalışabilecek durumda/yaşta olan kadın ve

78 Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 152. Ermeni yetimlerinin iâşe ve barınmaları konusunda Halep Amerikan Konsolosluğunun da aktif rol oynadığı bilinmektedir. Konsolos Jackson'un raporlarından elde edilen bilgilere göre konsolosluğun mali desteği ile İsviçreli misyoner Beatrice Rohner Maraş'tan gelerek Halep'te iki yetimhane kurmuştur. Bu yetimhanelerde 1.000 kadar çocuk ve 50 kadın barınmış, hatta burada erkekler de görevlendirilmiştir. Annesi İrlandalı bir misyoner, babası ise Halepli bir doktor olan Norah Altunyan adlı Ermeni kadın, yine konsolosluğun desteği ile Halep'te başka bir yetimhane kurmuş, 600 Ermeni çocuğunun bakımını üstlenmiştir. Bkz. Kemal Çiçek, "Halep Amerikan Konsolosu J. B. Jackson ve Ermeni Tehcirindeki Yeri", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Editörler: Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu), IQ Yayınları, İstanbul 2007, s. 221.

79 BOA, DH. ŞFR, 63/229.

80 Sezer, *Ermenilerin Sevki ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 102; BOA, DH. ŞFR, 55/236.

81 BOA, DH. ŞFR, 513/95.

erkeklerin tarım işlerinde veya başka alanlarda yevmiye karşılığında çalıştırılabilecekleri bildirilmiştir.⁸²

Ermenilerin istihdamına yönelik uygulamalar, daha ziyade iskân bölgelerinin kendi sorumluluk alanında olması münasebetiyle 4. Ordu Kumandanlığı tarafından yürütülmüştür. Hatta Dâhiliyye Nezâreti'nden 10 Eylül 1916'da Zor mutasarrıflığına gönderilen bir yazıda menzil hizmetinde çalıştırılacak Ermeni göçmenlerin 4. Ordu Kumandanlığına müracaat etmeleri gerektiğinin belirtilmesi⁸³ bu görevin hükümet tarafından 4. Ordu Kumandanlığına verildiğini göstermektedir. Bununla birlikte Ordu Kumandanı Cemal Paşa ise hatıralarında; kendi emriyle Beyrut'ta açılan askerî atölyelerde yaklaşık 3.000 Ermeni kadın ve kızının çalıştırıldığını, bunlara yevmiye ile ordu ambarlarından günlük birer adet ekmekek verildiğini, bu masrafların ise hükümet tarafından karşılandığını kaydetmiştir.⁸⁴

Yine Cemal Paşa, bu bağlamda yürüttüğü faaliyetler hakkında hatıralarında şu ifadeler yer vermiştir: “... Şam'da, Kudüs'te, Beyrut'ta, Lübnan'da ve Halep'te kısacası bütün Suriye şehirlerinde her cinsten ne kadar sanat erbabı varsa bunların hepsini himaye ettim ve kendilerini kıtalara veya şehirlere göndermektense Halep'te, Şam'da Kudüs'te ve Birüssebi'de kurduğum birçok ordu fabrikalarında ve tezgâhlarında istihdam ederek hem ordunun bütün ihtiyaçlarını bunlar vasıtasıyla sağladım, hem de sanat erbabını korudum. Bunlara gündelik (yevmiye) dahi vermiş olduğumu söylersem Suriye sanat erbabının ne kadar ayrıcalıklı muameleler görmüş olduğunu anlaşılmiş olur...”⁸⁵

Ücret karşılığında istihdam edilerek iyi bir duruma kavuşan Ermeniler hakkında bölgedeki yabancı konsolos raporlarında da önemli bilgiler mevcuttur. Şöyle ki, Halep Amerikan Konsolosu J. B. Jackson, 4 Mart 1918'de Halep'ten Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir raporunda; 1915 yılı sonlarında 6.500 sahipsiz Ermeni kadın ile 3.000 genç kız ve 650 Ermeni erkeğinin fabrikalarda işçi olarak çalıştığını kaydetmiştir.⁸⁶ Diğer taraftan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Şam Konsolosu Karl Ranzi de 15 Şubat 1916'da Dışişleri Bakanı Burian'a gönderdiği bir raporunda Suriye'ye gelen Ermenilerin yaşam koşullarının iyi seviyede olduğundan bahisle olumlu

82 Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskâmı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 102; BOA, DH. ŞFR, 64/292.

83 Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskâmı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 102; BOA, DH. ŞFR, 67/220.

84 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 353.

85 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 367.

86 NARA, RG 59/867.4016/373; *United States Official Documents on the Armenian Genocide, I*, s. 152.

bir gelişme olarak buraya gelen Ermenilerin büyük bir kısmının Mısır demiryolu inşasında iş bulduklarını belirtmiştir.⁸⁷ Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Pallavicini ise 10 Mart 1916'da Burian'a gönderdiği raporunda aynı hususlara işaret ederek yeni iskân yerlerine gelen Ermenilerin iyi durumda olduklarını, Cemal Paşa tarafından birçok Ermeni'ye iş imkânı sağlandığını kaydetmiştir.⁸⁸

Ermeniler yalnızca askeri işlerde değil, bazı resmi ve özel kurumlarda da istihdam edilmişlerdir. Halep valiliğinin Dâhiliyye Nezâreti'ne sunduğu 14 Haziran 1917 tarihli bir raporda, istihdam edilen Ermenilerin nerelerde çalıştıklarına dair önemli sayısal verilere yer verilmiştir. Söz konusu rapora göre askerî fabrikalarda 6.400, imalâthanelerde 6.200 ve Bağdat demiryolu hattında ise 200 Ermeni'ye iş verilmiştir. Raporda ayrıca 556 Ermeni'nin özel kurumlarda 200 Ermeni'nin de mahalle aralarındaki ev, köşk veya benzeri yerlerde çalıştıkları kaydedilmiştir. Bununla birlikte sanayi ve öğretmen okulları ile belediye ve bayındırlık hizmetlerinde çalışan Ermenilerin olduğu da rapordaki bilgiler arasında yer almıştır.⁸⁹

Cemal Paşa, sayıları yaklaşık 15.000-20.000 civarında olduğu iddia edilen⁹⁰ ve bilhassa askerî imalathanelerde çalışan Ermeni dul kadın ve sahipsiz genç kızlarının sağlıklı ve düzenli yaşam koşullarına sahip olabilmeleri hususuna da büyük önem vermiş, bununla ilgili olarak bir de talimatnâme yayımlamıştır. 16 Kasım 1917 tarihli bu talimatnâme şu şekildedir:

“Emrinizdeki imalathânelerde bulunan kadın göçmenlerin hayat şartlarının düzeltilmesiyle ilgili hususlar aşağıdadır:

- 1- *Bugünden itibaren bu kadınlara ekteki listede verilen bilgilere göre ödeme yapılacaktır.*
- 2- *Ekmeklerin menzilce takdir edilecek miktardaki erzakı yetkililerce belirlenecek fiyat üzerinden Halep Menzil Müfettişliği tarafından sağlanacaktır.*

87 Ohandjanian, *Österreich-Armenien*, Vol. VII (1916-1917), s. 5018-5021 (HA, PA, Ohandjanian No. 1152; HA PA XII 463 no 4/P).

88 Ohandjanian, *Österreich-Armenien*, Vol. VII (1916-1917), s. 5076-5080 (HA, PA, Ohandjanian No. 1163; HA PA XII 463 no. 21 /P-B).

89 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt: VIII, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 130, 431.

90 Ramazan Çalık, “Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 19, Yıl: 1999, s. 240.

- 3- Kadınların tamamı değişimli ve ücretsiz olarak her on beş günde bir rahatça yıkanabilmelerinden Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği memur ve sorumludur. Sabun ve sair ihtiyaçları için harçayacakları paralar her ay benden istenecektir. Hamama gönderildikleri günlerde dahi bu kadınların yevmiyeleri kesilmeyecek, ne kadar ise o miktar verilecektir.
- 4- Bu kadınlar için temiz ve düzenli yatacak yerlerin temininden yine Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği sorumludur.
- 5- Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği başhekimi göçmenlerin sıhhatlerinin korunmasından ve bunlara hiçbir bulaşıcı hastalığın sirayet etmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasından sorumludur. Bunlara tıpkı askerlere verildiği gibi ordu tarafından ücretsiz ilaç verilecektir. Doktor bunları her gün muayene etmekle görevlidir.
- 6- Bu emir gereğince yapılacak muameleler için gereken masraflar ordu kumandanlığına aittir.”⁹¹

Cemal Paşa'nın bu emri sonrasında Halep Mıntıka Menzil Müfettişliği tarafından 6. Kolordu İdâre Riyaseti'ne ekinde ordu emrinde istihdam edilen Ermeni kadın işçilerinin yaptıkları işlerle bu işler karşılığında kendilerine ödenecek yevmiyelerin yazıldığı çizelge bulunan bir yazı gönderilmiştir. Çizelge şu şekildedir:⁹²

91 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, VIII, s. 137, 438; Hikmet Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler 4. Ordu'nun İnsani Yardımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 204; Ahmet Tetik, “4'üncü Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 30, Ankara 2008, s. 107-108.

92 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), VIII, s. 138, 439; Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 204-205; Tetik, “4'üncü Ordu Bölgesinde Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları”, s. 108-109.

Para	Kuruş	Adet veya Kilo	Vazifeleri
20	1	1 çift	İplikten makine ile çorap yapımı ve elle dikilmesi
10	1	1 kilo	İp eğirmek için yün hallaciyeye ücreti
30	-	1 kilo	Yorgan yapmak için yün hallaciyeye ücreti
-	3	1 kilo	Yün tarama ücreti
20	1	1 kilo	İplik için pamuk hallaciyeye ücreti
30	-	1 kilo	Yorgan ve pamuklu elbise için pamuk hallaciyeye ücreti
30	-	1 kilo	Mutabiye yapımı için kıl hallaciyeye ücreti
-	25	1 kilo	Ayaklı çıkırcık ile direzin ⁹³ yün için ip imali
-	20	1 kilo	Motorlu çıkırcık ile direzin yün için ip imali
-	15	1 kilo	Kirmenli ⁹⁴ anklima yün ipliği imali
-	12	1 kilo	Çuvallık için direzin ve anklima olmak üzere iki çeşit yün ipliğin ortalama ücreti
-	7	1 kilo	Çarhlı kıl ipliği imali
-	9	1 kilo	Kirmenli kıl ipliği imali
-	6	1 adet	At torbası imali ve terzi ücreti
-	5	1 adet	Eşek torbası imali ve terzi ücreti
-	2	1 adet	Gübre torbası imali ve terzi ücreti
20	2	1 adet	Kolan imal ücreti
-	2	1 adet	Yular sapı imal ücreti
20	-	1 kilo	Yün yıkama ücreti
10	-	1 kilo	Keçi kıl yıkama ücreti
—	—	—	Dört Ayaklı Tezgâhlar ile İki Ayaklı Tezgâhlar
85	-	1 arşın	İki ayaklı için (85 para)
20	2		Dört ayaklı için (100 para)

Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti, kendileri için belirlenen yeni yerleşim yerlerine gelen Ermenilere iş imkânı sağlamak suretiyle onların geçimlerini sürdürmelerini yardım etmiştir. Bu sayede hem Ermenilerin geçim sıkıntıları giderilmeye çalışılmış, hem de bilhassa askeri alandaki üretimin sürekliliğini sağlanarak ordunun ihtiyaçları sağlanmıştır.

4. Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler

Sevk ve iskân uygulamaları esnasında Ermenilerin başına musallat olan en büyük facia, bütün insanlık tarihi boyunca savaş ve göç hareketlerinin

93 Dokumacılıkta tezgâha uzunlamasına gerilen ip. *Ötüken Türkçe Sözlük*, Cilt: 2 (1-5), (Haz. Yaşar Çağbayır), Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 1237.

94 Elde yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç. *Türkçe Sözlük*, 3, s. 1330; *Ötüken Türkçe Sözlük*, 2, s. 2685.

yaşandığı zamanlarda ortaya çıkarak can kayıplarına sebep olan salgın hastalıklar olmuştur.⁹⁵ Henüz iskân yerlerine varmadan salgın hastalıklarla karşılaşmış olan Ermenilerin, iskân bölgelerine geldiklerinde karşılaştıkları ilk salgın hastalık dizanteridir. Gelen Ermeni nüfusunun artmasına bağlı olarak başta Halep olmak üzere bölgede Tifüs salgını da başlamıştır.⁹⁶

Devam eden savaşın ağır koşulları altında zamanla daha da şiddetlenen salgın hastalıklara karşı alınması gereken ilk önlemler, Urfa Mutasarrıfı Haydar Bey'in 10 ve 11 Ağustos 1915'te Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazılarla gündeme gelmiştir. Haydar Bey, ilk yazısında; bu tarihlerde Urfa'da toplu halde 40.000 Ermeni'nin mevcut olduğunu, kazada herhangi bir hastalığın vuku bulması halinde önünün alınamayacağından buradaki Ermenilerin derhal Halep'e sevk edileceklerini bildirmiştir.⁹⁷ Haydar Bey, 11 Ağustos 1915'te gönderdiği diğer yazısında ise salgın hastalıklar dolayısıyla her gün 30-40 kişinin hayatını kaybettiğinden bahsetmiş, her ne suretle olursa olsun Urfa'ya Ermeni gönderilmemesi veya yapılacak sevkiyatın Halep-Suriye cihetlerine yapılması talebinde bulunmuştur.⁹⁸ Fakat Halep ve Suriye valilikleri, Haydar Bey'in bu talebini kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Haydar Bey, 14 Ağustos 1915'te Dâhiliye Nezâreti'ne yeni bir yazı göndererek, hastalıklardan dolayı Urfa'da günde 50-60 kişinin öldüğünü bu yüzden buraya Ermeni sevkiyatı yapılmaması ve buradakilerin de nereye gönderileceklerinin bir an önce belirlenmesini istenmiştir.⁹⁹ Benzer içerikteki bir yazı da 14 Eylül'de Zor Mutasarrıflığından gönderilmiştir.¹⁰⁰ Diğer taraftan Dâhiliye Nezâreti'ne bu tür bir şifre telgraf da 16 Ekim 1915'te 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından gönderilmiştir. Cemal Paşa telgrafında Halep'teki Ermeniler arasında zuhur edecek bir hastalığın orduyu zor durumda bırakacağından bahsetmiş, bu yüzden bunların bir an evvel iskân yerlerine gönderilmeleri için gereğinin yapılması talebinde bulunmuştur.¹⁰¹ Bunun üzerine 17 Ekim 1915'te Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti'nden Talât Paşa imzasıyla Suriye vilâyetine bir tebligat gönderilmiştir. Söz konusu tebligatta Talât Paşa; Hama'da bulunan yaklaşık 20.000 Ermeni arasında zuhur eden lekeli humma, tifo, dizanteri gibi hastalıklardan günde 70-80 kişinin öldüğüne dair haberler alındığını belirtmiş, bu nedenle Halep'te bulunan Muhâcirîn

95 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, s. 245.

96 Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, s. 247, 249; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik "X ncu Cilt"*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 302.

97 BOA, DH. ŞFR, 483/41.

98 BOA, DH. ŞFR, 483/73.

99 BOA, DH. ŞFR, 483/136.

100 BOA, DH. ŞFR, 488/135.

101 BOA, DH. ŞFR, 493/119.

Müdürü Şükrü Bey ile haberleşmek suretiyle buradaki Ermenilerin bir an evvel iskân yerlerine gönderilmelerini emretmiştir.¹⁰² Görüldüğü üzere Ermenilerin salgın hastalıklardan korunması bağlamında düşünülen ve uygulamaya konulmak istenen ilk tedbirler, onların buldukları yerlerden uzaklaştırılması ve bir an önce iskân yerlerine gönderilmeleri şeklinde tezahür etmiştir.

Salgın hastalıkların 1915 yılı Eylül ayından itibaren şiddetlenerek bütün iskân bölgelerini etkisi altına almaya başlamasıyla karşı daha etkili yeni önlemlerin alınması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda en etkili önlemler, 1915 yılı sonlarına doğru 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, tarafından yayınlanan bir talimatnâmeyle Halep vilâyetinde alınmıştır. Hastalık tehdidinin önlenmesini öngören önemli maddelerden oluşan ve “*sıhhî sıkıyönetim*” ilânı olarak da adlandırılan 5 Kasım 1915 tarihli bu talimatnâme şu şekildedir:

- 1- *Uzun zamandan beri toplu halde Halep vilâyeti dâhilinde bulunan bütün erkek ve kadın Ermeni göçmenleri, 5 gün içerisinde kendileri için belirlenen yerlere sevk edileceklerdir. Bu emirle henüz tamamlanmamış durumdaki Fransız Hastanesi'ndeki muhâcirler sevk olunarak hastanenin tahliyesine başlanacaktır. Lekeli humma ve tifo gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanan Ermeniler, tedavi edilmek üzere adı geçen hastaneye yerleştirileceklerdir. Bu emrin icrasına Dâhiliyye Nezâreti Muhâcirin Müdürü Şükrü Bey memurdur.*
- 2- *Bulaşıcı hastalıklardan korunmak için Halep şehri halkına dağıtılmak üzere gerekli tedbirleri içeren beyanname yarın sabaha kadar Halep Sıhhiye Müdürü tarafından bana gösterilecektir. Beyannamenin dağıtımına tarafımdan izin verildikten sonra Türkçe ve Arapça olarak 10.000 adet bastırılacaktır. Bu beyannameler en geç Cumartesi gününe kadar vilâyetteki bütün evlere dağıtılacak ve şehirde herkesin geçtiği yollara ve sokak aralarına yapıştırılacaktır. Beyannamenin içeriği camilerdeki hatipler, vaazlar, kiliselerdeki papazlar ve sinagoglardaki hahamlar tarafından halka açıklanacaktır. Beyannamenin zamanında basımı, dağıtımı ve ruhani heyete tebliğinden belediye riyaseti ve zabitan, vaazlarla tebliğinden ise Vilâyet Evkâf Müdüriyeti mesuldür.*
- 3- *Sonraki emre kadar bütün mektepler kapatılacaktır.*
- 4- *Halep ahalisinden kadın veya erkek herhangi bir kişi tifoya veya lekeli hummaya yakalanırsa tedavi için derhal hastaneye gönderilecektir. Bütün tabipler kendilerince malum olan hastaların yaşadıkları ikâmet yerlerini*

102 BOA, DH. ŞFR, 57/71.

derhal vilâyet Sıhhiye Müdüriyeti'ne bildirmek mecburiyetindedirler. Bu hususa aykırı hareket eden doktorlar şiddetle cezalandırılacaklardır. Bu konu Halep Sıhhiye Müdüriyeti tarafından bilhassa tüm doktorlara bir gün içerisinde imza karşılığında tebliğ edilecektir. 6. Kolordu Kumandanlığı başhekimi tarafından da tüm askeri tabiplere tebligat yapılacaktır.

- 5- *Tifo ve lekeli hummaya yakalananlar için ücretsiz olarak tedavi edilmek üzere henüz tamamlanmamış Fransız Hastanesi hazırlanacaktır. Bir başhekim tayin edilinceye kadar buranın sorumlusu Doktor Yüzbaşı Hüsnü Bey olacaktır. Bu hastanenin ihtiyacı olan doktor ve memurların bir listesi Cumartesi gününe kadar Yüzbaşı Hüsnü Bey tarafından şahsıma iletilecektir.*

Tifo ve lekeli hummaya yakalanan halk aşağıdaki hastanelere karşısında belirtilen ücret mukabilinde kabul edileceklerdir:

Doktor Altunyan Hastanesi'ne günlük 3 Mecidiye, Askerî Hastane'ye günlük 1 Mecidiye, Belediye Hastanesi'ne günlük 10 Kuruş verilecek. Bu paralara hastane kirası, tedavi ve iâşe masrafları da dâhildir.

- 6- *İkinci bir emre kadar Halep şehrinin genel sıhhi durumunu koruması yönünde faaliyette bulunmak üzere Mösyö Veyland görevlendirilmiştir. Karl Veyland, benim emrim altında olup, bütün makamlarla doğrudan temas edebilme yetkisine sahiptir. Veyland ayrıca tüm tedbir ve teklifleri tarafımdan emredilmiş gibi yerine getirmekle yetkilendirilmiş olmakla birlikte kendisine yardım etmek üzere istediği kişilere görev tevdiinde bulanabilir. Halep valiliği başlangıçta Mösyö Veyland'a 500 lira verecektir. Veyland vazifesini yerine getirdikten sonra kendisine verilen paradan harcadıklarına ait evrakları valiliğe takdim edecektir. Tüm sıhhiye işlerinde Möyö Veyland ile Ordu Sıhhiye Müşavir Vekili Doktor Neşet Ömer Bey birlikte görev yapacaklardır. Neşet Ömer Bey gelinceye kadar onun görevi Halep Sıhhiye Müdürü tarafından yerine getirilecektir. Bu vazifeleri yerine getirmesi esnasında bütün resmi makamlar, Mösyö Karl Veyland'a yardımcı olacaklardır. Mösyö Karl Veyland'ın vazifeleri şunlardır:*

- *Şehrin temizliği ve dezenfekte işlerini tanzim etmek,*
- *Beyannamede belirtilen hususların halk tarafından yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek ve bu hususta gerekirse cebri tedbirlere başvurmak,*
- *Şehir hastaneleri arasındaki hasta naklini düzenlemek...*

7- Halep vilâyetinin temizlenmesi ve dezenfekte işinin düzenlenmesi için şehir çeşitli bölgelere ayrılacaktır. Bu bölgelerin her birine 6. Kolordu Kumandanlığı tarafından bir bölge komutanı ile bir doktor tayin edilecektir. Bundan başka her bölgeye bir temizlik müfrezesiyle bir dezenfeksiyon makinası da bölge doktorunun emrine verilecektir. Her doktor kendi bölgesindeki hanelerde gizlice yatan hastaların olup olmadığını öğrenerek bulduğu hastaları muayene edecektir. Bu kapsamda bölge sınırları dâhilinde bulunan evler muayene edilecek, bu muayene esnasında tüm kurallara uyulacak, herkes tebliğ edilen tedbirleri eksiksiz yerine getirecek ve bölgelerindeki doktorlara kendilerini göstereceklerdir.

Temizlik müfrezelerinin tanzimi, bunların mekkâre ve arabalarla teçhizi ile dezenfeksiyon hakkındaki çalışmalar Mösyö Veyland tarafından verilen tekliflerle yapılacaktır. Belediye riyaseti mümkün olduğu kadar çok miktarda temizlik ve dezenfeksiyon malzemesi sağlayacaktır. Bu hazırlıklara hemen yarın başlanacaktır. İkinci bir emre kadar Belediye riyaseti tarafından hazırlanan malzeme miktarı her gün tarafıma bildirecektir.

8- Temizlik ve dezenfeksiyon işlerini idâre etmek ve gereken hususları halka öğretmek üzere Mösyö Veyland tarafından müfettişler görevlendirilecektir. Bu müfettişler, kollarında beyaz zemin üzerinde kırmızı hilal işareti olan bir bant taşıyacaklardır. Yine her müfettişe vazifesini yerine getirmesine yardımcı olmak üzere iki polis memuru görevlendirilecektir.

9- Hasta nakliyatında kullanılmak üzere gerektiği kadar yaylı arabadan oluşan bir araba kolu teşkil edilecektir. Bu arabalar başka bir hizmette kullanılamayacak ve sık sık dezenfekte edilecektir. Doktorlar veya polisler hastaneye nakledilecek hastaların oturduğu yerleri doğru bir şekilde araba kolu kumandanına bildireceklerdir.

10-Hastanelerde bulaşıcı hastalıklardan ölenler, gerek mevcut olan ve gerekse yeni kurulacak mezarlıklara sıhhi koşullara uygun olarak defnedileceklerdir. Şayet lüzum ve ihtiyaç duyulursa tarafımdan izin alındıktan sonra henüz tamamlanmamış olan Fransız hastanesi yakınında açılacak yeni mezarlığa da cenazelerin uygun bir şekilde defnedilmesi sağlanacaktır. Ailesi bulunmayan cenazelerin defni sırasında bağlı olduğu din ve mezhebe uygun olarak herhangi bir abartıya müsaade edilmeksizin merasimle defnedilmesine izin verilecektir. Halep valiliği bu emirlerin

103 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), VIII, s. 20-23, 326-328; Özdemir, Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler, s. 127-130.

aynen uygulanmasıyla alakadar olan memurların ciddiyetle çalışmalarına nezaret edecek, bu hususlara dair şiddetli emirler verilecektir... ”¹⁰³

Görüldüğü üzere 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından bulaşıcı hastalıklara karşı oldukça önemli tedbirler alınarak tehlikeye karşı ordu, halk ve idârecilerin müştereken faaliyette bulunmaları teşvik edilmiştir. Bunun yanında karantina uygulaması dâhilinde¹⁰⁴ istasyonlar, tuvaletler, hamamlar ve hastaneler ile ordu birlikleri ve Ermeni kafilelerinin topluca seyahat ettikleri tren vagonları günlük hijyen ve temizlik uygulamalarına dahil edilmiştir.¹⁰⁵

Ermeni kamplarında 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından askeri doktorlar da görevlendirilmiştir. Mesela Mamure’deki Ermeni kampları ve çadırlarda yaşayanlar ordu doktorlarından Dr. Rafael tarafından sürekli takip edilmiş, gerekli karantina veya tecrit işlemleri vakit kaybetmeksizin yapılmıştır.¹⁰⁶ Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki; iskân bölgesindeki hastalıklara karşı mücadelede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti¹⁰⁷ de önemli çalışmalar yapmıştır. Bilhassa kolera, çiçek, dizanteri, sıtma ve tifüs gibi hastalıklara karşı korunmak için gerekli aşılardan ve diğer tıbbi ilaçlar, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.¹⁰⁸

4. Ordu Kumandanlığı Dâhiliyye Nezâreti vasıtasıyla Ermenilerin henüz iskân bölgelerine gitmeden bulaşıcı hastalıklarla karşılaşmasını engellemek amacıyla güzergâh değişimi şeklinde tedbirlerin alınmasını da sağlamıştır.¹⁰⁹ Şöyle ki Ordu Kumandanlığının girişimleri sonucunda Dâhiliyye Nezâreti’nden Zor mutasarrıflığına gönderilen 3 Şubat 1916 tarihli bir tebligatla, Resulayn’a gelip, buradan Musul’a gönderilecek Ermeni kafilelerinin hastalık taşıma riskinden dolayı, bu tarihten itibaren Resulayn-Musul hattı yerine başka bir yoldan gönderilmeleri emredilmiştir. Bu tebligatta ayrıca yapılacak değişikliğin salgın hastalıkların asker arasında yayılmasını ve

104 Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 172.

105 Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 130-139.

106 Tetik, “4’üncü Ordu Komutanlığının Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları”, s. 96.

107 Bugünkü Kızılay kurumunun Osmanlı Devleti’ndeki adıdır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin tarihi ve Kızılay adını alması hakkında detaylı bilgi için bkz. *Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a, I-II* (Hazırlayanlar: Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin), Kızılay Yayınları, Ankara 2000.

108 *Kızılay Arşivi (KA)*,16/142; 315/152; .345/51; 345/51-1 ve *KA*, nr.107/12’ den nakleden; Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 115.

109 Hükümet tarafından salgın hastalıklara karşı alınan önlemler dâhilinde Ermenilerin ikâmet yerleri dahi değiştirilmiştir. Mesela 12 Ekim 1915’te Urfa Mutasarrıflığı’ndan Dâhiliyye Nezâreti’ne gönderilen bir şifrede Hısn-ı Mansur (Adıyaman) jandarmaları tarafından korunan bir kasabadaki Ermeni kafileleri arasında şiddetli salgın hastalıklar zuhur ettiği için kasabanın yarım saat mesafe uzaklığında başka bir yere taşınacağına karar verildiği bildirilmiştir. Bkz. BOA, *DH. ŞFR*, 493/53.

böylelikle askeri sevkiyatın sekteye uğramasını önlemek gerekçesiyle 4. Ordu Kumandanlığı tarafından talep edildiği de belirtilmiştir.¹¹⁰ Diğer taraftan 10 Nisan 1916'da İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'nden Urfa mutasarrıflığına gönderilen bir başka tebligatta ise iskân bölgelerine gönderilmek üzere Urfa'ya gelen/gelecek olan Ermenilerin salgın vakalarının daha az olduğu yerlere sevklarının istenmesi¹¹¹ alınan tedbirler bağlamında sadece güzergâhların değil, iskân mahallerinin de değiştirildiğini göstermektedir.

4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, zührevi hastalıkların yarattığı tehdidin azaltılmasına yönelik de önemli tedbirler almış, bu amaçla 22 Ekim 1917'de Ermenilerin en çok bulunduğu Halep vilâyeti için bir de talimatnâme yayımlamıştır. Bu talimatnâme şu şekildedir:

“Halep’te ve Şam’da zuhur eden bulaşıcı ve öldürücü surette devam eden zührevi hastalıklar ordunun ve halkın hayatını tehdit etmektedir. Bu yüzden derhal aşağıdaki tedbirler alınacaktır:

- 1- Halep ve Şam’da 100 yataklı birer Zührevi Hastalıklar Hastanesi kurulacaktır.
- 2- Bu hastaneler için gerekli binalar Halep ve Suriye vilâyetlerinin valileri tarafından seçilecektir. 100 yataklı Halep hastanesi için gerekli tüm eşya ve malzemeler, 6. Kolordu Asker Alma Başkanlığı, Şam’daki hastane için gerekli olan malzeme ise Ordu Lojistik Destek Müfettişliği tarafından verilecektir.
- 3- Halep’te ve Şam’da kurulacak olan zührevi hastalıklar hastanelerinin iâşe, levâzım ve ilâçları, bu hastanenin Halep’teki veya Şam’daki askeri hastanelerden birine bağlanmak suretiyle sağlanacaktır.
- 4- Bu hastanelerdeki görevli ve hizmetlilerin maaşları, valilikçe hastanelerin genel gelirinden ödenecektir. Bu gelirlerin mevcut ihtiyacı karşılamadığı zamanlarda geri kalan meblağ tarafımdan tevdi edilecektir.

110 BOA, DH, ŞFR, 60/219. Ermeniler arasında görülen hastalıkların cepheye sevk edilen askerlere sirayet etmesini önlemek amacıyla da bir takım tedbirler alınmıştır. Mesela Mamure hattı güzergâhında iki tifo ve dizanteri vakası üzerine Halep Menzil Müfettişliği, Ermeni göçmenlerin askerlerle temasının yasaklanması konusunda hükümet tabibi tarafından uyarılmıştır. Öte yandan Resulayn Menzil Müfettişliği Hastanesi Baştabibinin, Halep Menzil Müfettişliği Baştabipliğine gönderdiği bir yazıda; lekeli humma, dizanteri, tifo gibi hastalıkların askeri nakliyat güzergâhı üzerinde bulunan bölgeden geçeneri tehdit edici düzeye ulaştığını belirterek asker arasında hastalığa rastlanmadığını ancak şimendifer kumpanyası çalışanlarının daha dikkatli olmaları konusunda uyarılmalarını istemiştir. Tetik, “4’üncü Bölgesinde Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları”, s. 96.

111 BOA, DH, ŞFR, 62/238.

5- *Halep'te ve Şam'da bundan sonra zührevi hastalıklarla ilgili yeni tüzüğün içerdiği hükümlerin aynen ve eksiksiz uygulanmasından vilâyetlerin emniyet müdürlükleri sorumludur...*¹¹²

Cemal Paşa'nın bu talimatnâmesi kapsamında yürütülenlerin haricinde bölgedeki salgın hastalıkları önlemek amacıyla daha başka tedbirler de alınmıştır. Mesela Filistin yakınlarında bulunan Afule adlı bir köy, tifüs salgınından dolayı boşaltılarak yakılmıştır.¹¹³ Diğer taraftan Vadi-i Sanan'da kolera vakalarına karşı bir tecrithâne tesis edilmiş, trenlerle gelen siviller burada muayene edilmişlerdir. Bu tecrithâne karantina uygulaması dahi yapılmış, hastalık riski taşıyanlar üç gün gözetim altında tutulmuşlardır.¹¹⁴

4.1. Hastaneler ve Hastaların Tedavisi

Osmanlı Hükümeti tarafından iskân Ermenilerin tedavilerinin yapılması ve aksatılmaması için iskân mahallerine sıhhiye müfettişleri görevlendirilmiştir. 3 Ağustos 1915'te Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'nden Halep vilâyeti ile Urfa ve Zor sancaklarına gönderilen bir tebligattan anlaşıldığına göre, Ermenilerin tedavilerinin daha iyi yapılması gayesiyle tüm mahallerde sıhhiye müfettişleri görevlendirilmiştir.¹¹⁵ Bununla birlikte hastaların tedavisi hususunda yerel yöneticilerin de oldukça hassasiyet sahibi oldukları ve sağlık personeli görevlendirilmesi yönünde hükümetten taleplerde yapılan yazışmalardan anlaşılmıştır. 24 Temmuz 1915'te Halep valiliğinden gönderilen bir yazıda mutasarrıflıkların isteği üzerine Ermeni hastalarını tedavi etmek amacıyla Eczacı İskender ile Halep belediye doktorunun, Zor ve Resulayn sancaklarına gönderilmesi hususunda yapılması gerekenin sorulmasına¹¹⁶ Dâhiliye Nezâreti'nden verilen olumlu yanıt¹¹⁷ bunun örneklerindedir.

Sevk ve iskân uygulamaları kapsamında vilâyetlere ve sancaklara gönderilen talimatnâmelerde de hastaların tedavisiyle ilgili önemli hükümler yer almıştır.

112 ATASE, BDH, Kls. 3244, Dos. 09, Fih. 001-02; Kls. 3244, Dos. 09, Fih. 001-03; Kls. 3244, Dos. 09, Fih. 002-02; Kls. 3244, Dos. 09, Fih. 002-03; Kls. 3244, Dos. 09, Fih. 002-07; Kls. 3244, Dos. 09, Fih.002-07a; Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 119; Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, VIII, s. 136; Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 141-142.

113 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. ncü Cilt, 1. nci Kısım Sina Filistin Cephesi (Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebelerinin Sonuna Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s. 680.

114 Tetik, "4'üncü Ordu Bölgesinde Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları", s. 100.

115 BOA, DH. ŞFR, 54-A/226.

116 BOA, DH. ŞFR, 480/146.

117 BOA, DH. ŞFR, 54-A/153.

Bu doğrultudaki ilk genel hüküm, 28 Ağustos 1915 tarihinde yayınlanan talimatnamenin 9. maddesinde “...*Ermenilerin sağlık durumlarını kontrol ve hasta olanları tedavi etmek için her gün bir doktor görevlendirilecektir. Hasta, Hamile ve yeni doğan çocukların tüm ihtiyaçları karşılanacaktır. Tüm bu işlerden ise yetkili memurlar mesul olacaklardır...*”¹¹⁸ şeklinde yer almıştır. Yine tamamen iskân bölgeleri için İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Şükrü Bey’in hazırladığı 8 Ekim 1915 tarihli talimatnamede de bu hususlara yer verilmiştir. Talimatnamenin 25 maddesinde her üç menzilde bir istirahat mahallerinin tesis edileceği buralara da sıhhiye memurlarının tayin edileceği buna ilaveten yeteri kadar tıbbi malzeme temin edileceği, hastaların tedavi ve istirahatlerinin sağlanacağı gibi hükümlere yer verilmiştir.¹¹⁹

Hastaların tedavisi konusunda 4. Ordu Kumandanlığı tarafından da önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Cemal Paşa'nın gayretleriyle Cemile Mahallesi'nde yapıyı yarım kalmış Fransız Hastanesi, Halep asker kıışlasının yapımında çalışan 500 kişilik amele taburu tarafından bir haftada tamamlanmış, 850 yataklı hastane şekline sokulmuştur.¹²⁰ Bundan başka yine Şam'da 2.000, Halep'te ise 1.000 yataklı cerrahi hastaneleri için yetersiz olan operatör sayısı yükseltilmiştir.¹²¹ Yine Resulayn-Musul hattı üzerinde etkili olan tifüs hastalığının tehdidini azaltmak amacıyla 30 arabadan müteşekkil bir hasta nakil birliği oluşturulmuş, sonrasında ise Nusaybin ve Cizre ile birlikte Resulayn'da 50 yataklı Tel-ermen, Kirkil ve Hunyat'ta 25 yataklı, Musul'da ise 250 yataklı birer hastane açılmıştır.¹²² Bunların yanında Halep'te, artan ihtiyacı karşılamak amacıyla bir cami ve bir kilise de hastaneye dönüştürülmüştür.¹²³ 3 Ocak 1916 tarihli bir rapordan anlaşıldığına göre; tüm bu hastanelerin açılmasından sonra bulaşıcı hastalıklarda azalma görülmüş,¹²⁴ başlangıçta günlük 250 olan vaka sayısı ayda 10'a kadar inmiştir.¹²⁵

Hastaların tedavisi hususunda 4. Ordu Kumandanlığı tarafından 8 Ocak 1915 tarihinde başka bir emirname daha yayımlanmıştır. Bu emirnameyle de Fransız Hastanesi'nde kurulan sivil tecrithânen ve Halep'teki hastanelerden

118 Sonyel, “Ermeni Propagandası, Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı” s. 141-142.

119 BOA, *DH. EUM. VRK*, 15/71.

120 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, TTK Yayınları Ankara 1999, s. 20-21.

121 Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 108.

122 *ATASE, BDH*, Kls. 2451, Dos. 219, Fih. 005-03; Kls.2451, Dos. 219, Fih. 005-04; Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 116.

123 Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 177.

124 *ATASE, BDH*, Kls.2451, Dos.219, Fih.005-05; Sezer, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 117.

125 Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 172.

başka 28 Şubat'a kadar 1.000 yataklı başka bir hastane daha hazırlanması ve Halep'teki Vatan Hastanesi'nin kapasitesinin 2.000 yatağa çıkarılması emredilmiştir. Suriye'de de benzeri çalışmalar yapılarak 1916 yılı ortalarına kadar Şam'da bulunan Merkez Askerî Hastane'nin desteklenmesi için Mezze'de bir mahalle boşaltılarak bulaşıcı hastalıklar için 1.000 yataklı bir hastane şeklinde teşhiz edilmiştir.¹²⁶

Tüm bu çalışmalarla birlikte 4. Ordu Kumandanlığı tarafından Halep vilâyetinde bir tecrithâne de açılmıştır. 19 Ekim 1916'da 6. Kolordu Komutanlığı tarafından yayınlanan bir genelgeyle bu tecrithânenin tüm ihtiyaçları ordu tarafından karşılanmıştır.¹²⁷ Hastane açma veya sağlık merkezi teşkil etme yönündeki çabalar sonraki süreçte de devam etmiştir. Dr. Neşet Ömer Bey tarafından 25 Mayıs 1917'de Beyrut'ta bir Hıfzıssıhha merkezi açılmış, 1917 yılı Ekim ayında Cemal Paşa tarafından Halep vilâyeti için yayınlanan bir talimatnâmede Halep'te ve Şam'da 100 yataklı birer zührevi hastalıklar hastanesi kurulması hükme bağlanmıştır.¹²⁸ Cemal Paşa'nın bu yöndeki faaliyetleri bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Bulaşıcı hastalıklara yakalanan Ermeniler hastanelerdeki tedavilerinin ardından nekâhethâne¹²⁹ adı verilen yerlere alınarak istirahat ettirilmişlerdir. Çalışma düzenleri 6. Kolordu Kumandanlığı Asker Alma Başkanlığı Baştabibi Yarbay İhsan Zeki Bey tarafından 28 Temmuz 1915 tarihinde yayınlanan emirnameyle belirlenen nekâhethâneler,¹³⁰ bulaşıcı hastalıkların tedavisi açısından oldukça önemli kurumlar olmuşlardır. 4. Ordu Kumandanlığına bağlı 6. Kolordu Kurmay Başkanlığı'nca "*nekâhethâne emri*" adlı bir talimatname yayımlanmasından sonra bu kurumların önemi daha da artmıştır. 11 Aralık 1915 tarihli bu talimatnameyle hastaların hastanelerden sonra mutlaka nekâhethânelere gönderilmeleri, bulunulan bölgede nekâhethâne olmaması halinde ise mevcut hastanelerde açılacak "*nekâhethâne koğuşları*"na alınarak tedavilerinin devam ettirilmesi emredilmiştir.¹³¹ Bununla birlikte 4. Ordu Komutanlığı

126 Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 179.

127 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, VII, s. 147. 4. Ordu Kumandanlığının sıhî uygulamalar kapsamında yürüttüğü çalışmalara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından da önemli katkılar sağlanmıştır. Cemal Paşa, hasta çadırlarının teminine imkân olmadığından, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce her biri 25 yataklı 300 hasta çadırı ve 10 adet seyyar sterilizasyon-dezenfeksiyon aleti ile 20 portatif ameliyat masasının her ne suretle olursa olsun çok geçmeden orduya gönderilmesini istemiştir. Bunların yanında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 12 Haziran 1917 tarihinde 4. Ordu için çeşitli sağlık araç-gereçleri de temin etmiştir. *KA*, nr.23/268 ve *KA*, nr.177/40; nr.177/41'den nakleden Sezer, *Ermenilerin Sevki ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, s. 108.

128 Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler*, s. 141.

129 Şifa yurdu adıyla da bilinen nekâhethâneler, hastaların tedavi sonrası dinlenerek eski kuvvetlerini kazanmak için istirahate alındıkları yerlerdir. Bkz. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, VIII, s. 112.

130 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, VIII, s. 112.

131 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, VIII, s. 31.

tarafından nekâhethâne bulunmayan yerlerde nekâhethâne tesisi için de çalışmalar yapılmıştır. Yine 6. Kolordu Kurmay Başkanlığı tarafından 6 Ocak 1916'da yayımlanan bir emirde bununla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Söz konusu hükümler şu şekildedir:

- *Şu anda Adana, Nasıra ve Kudüs'te birer nekâhethâne mevcuttur. Şam ve Halep'te de birer nekâhethâne açılacaktır.*
- *Halep ve Şam nekâhethâneleri 250 yataklı olacaktır.*

Osmanlı Devleti tarafından yayımlanan talimatnâmler ve gönderilen özel tebligatlar ile iskân bölgesine gelen tüm Ermenilerin can ve mal güvenliklerini korunması amacıyla gereken her türlü tedbir alınmıştır.

- *Yapılacak olan nekâhethâneler için olabildiğince birbirine yakın ve büyük binalar seçilerek boşaltılacaktır. Bu binalar, vali ve mevki kumandanlarının ortak kararı ile seçilecektir.*

- *Hastalık sonucunda zayıf düşenler sadece kendi bölgelerindeki nekâhethânelere gönderileceklerdir...¹³²*

Verilen tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti tarafından iskân bölgesine gelen

Ermenilerin sağlıklarıyla ilgili önemli tedbirler alınmış, bilhassa 4. Ordu Kumandanlığınca tüm göçmen Ermenilerin bulaşıcı hastalıklardan korunmaları ve tedavileri için gereken tüm tedbirler alınmıştır.

5. Ermenilerin Can ve Mal Güvenliklerinin Sağlanması

Osmanlı Devleti tarafından yayımlanan talimatnâmler ve gönderilen özel tebligatlar ile iskân bölgesine gelen tüm Ermenilerin can ve mal güvenliklerini korunması amacıyla gereken her türlü tedbir alınmıştır. Bununla ilgili ilk talimatnâme, Dâhiliyye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden 23 Mayıs 1915'te Musul vilâyeti ile Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına gönderilmiştir. Söz konusu bu talimatnâmeyle iskân mahallerine gelen Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve işlerinin temini gibi işlerin sorumluluğu güzergâhlarındaki memurlara verilmiştir.¹³³ Aynı doğrultuda bir talimatnâme de 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından yayımlanmıştır. 4 Temmuz 1915'te genel bir ordu emri şeklinde yayımlanan ve bir nüshası da Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderilen bu talimatnâme şu şekildedir:

132 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), VIII, s. 101.

133 BOA, DH. ŞFR, 53/91.

“Gayet mahrem ve zata mahsustur.

Bitaraf hükümet ve matbuatının dahi Ermeni işleriyle meşgul olmaya başladığı görülmektedir. Hatta Hıristiyan millet olmak itibarıyla Almanların bile işittikleri yanlış haberler üzerine endişeye kapıldıklarını, bazı kişilerin kelime ve imalarından hissediyorum. Ermenilerin sevk ve iskânları esnasında bunlara karşı vuku bulacak tecavüzlerin memleketin menfaatine zarar vereceği aşikârdır. Bu cereyanın etkisini azaltmak için aşağıdaki tedbirlerin alınmasını arz ve teklif ederim:

Dördüncü Ordu mıntıkaları dâhilinden sevk olunan Ermenilerin mal, can ve namuslarının tamamen muhafazasını temin için tarafımdan lazım gelenlere en kati emirler verilmiştir. Diğer mıntika ve buldukları vilayetlerde de meseleye lüzumu kadar ehemmiyet vermek ve sevk olunan Ermenilerin güvenliklerinin muhafazası ve her türlü tecavüzden korunmalarını temin için bilhassa hükümet tarafından şiddetli emirler ita buyurulmasını istirham eylerim...¹³⁴ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Cemal Paşa, iskân bölgesine gelen Ermenilerin can, mal ve namuslarının güvence altına alınması hususuna son derece büyük bir önem vermiş, bunun için gereken tüm tedbirleri almıştır.¹³⁵

Bu hususa Dâhiliye Nezâreti tarafından sevk ve iskân uygulamaları kapsamındaki vilâyetlere ve sancaklara gönderilen 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede de yer verilmiştir. Söz konusu talimatnamenin ilgili hususu içeren 8. maddesi ise şu şekildedir: “Kendisi için belirlenen yere iskân edilen bir kimsenin bağlı bulunduğu komisyonun yazılı izni olmaksızın ve mahalli polis veya asayiş görevlilerinden özel bir vesika almadan başka yerlere gitmesi yasaktır...¹³⁶ 28 Ağustos 1915’te Dâhiliye Nezâreti tarafından kanun kapsamındaki tüm vilâyet ve sancaklara gönderilen talimâtnamede yer alan; “...Gerek seyahat esnasında ve gerekse iskân bölgelerine ulaşmalarından sonra Ermenilerin can ve mallarına kastedenler, kadınlara karşı olumsuz fiiliyatta bulunanlar olursa derhal bulunarak tafsilatlı raporlarla birlikte Divân-ı Harplere sevk edileceklerdir...¹³⁷ şeklindeki

134 ATASE, BDH, Kls. 361, Dos. 1445, Fih. 003.

135 Cemal Paşa, hatıralarında bu hususa dair şunları kaydetmiştir: “... Nakil ve tehcir sırasında meydana gelen olayların sebebine gelince: Bunu yukarıda da açıkladığım. Kürt ve Türk unsuruyla Ermeni unsuru arasında 60-70 seneden beri devam edegelen düşmanlık hissine bağlamak zorunludur... 1915 yılındaki sevkîyatlar esnasında yapıldığını duyduğum cinayetler cidden nefret uyandıracak şeylerdir. Fakat Ermenilerin Türkler ve Kürtler aleyhinde yaptıkları cinayetler, alçaklıklar ve fecaatler de bunlardan aşağı değildir... Herhalde ben iddia ediyorum ki, kendi ordumun mıntkasından Ermenilerin geçmesi sırasında bazı tek tük olaylar dışında göçmenlere saldırılmasına asla müsaade etmedim...” Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 423-424.

136 ATASE, BDH, Kls. 2292, Dos. 32, Fih. 001-04.

137 Sonyel, “Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı” (28 Ağustos 1915 Tarihli Talimatnâme Madde 21 ve 22.) s. 142.

ifadeler de hükümetin bu konudaki hassasiyetinin göstergesidir. Yine 29 Ağustos 1915'te Dâhiliyye Nezâreti tarafından sevk ve iskân uygulamaları dâhilindeki mahaller¹³⁸ ile Halep vilâyetine ve Zor mutasarrıflığına gönderilen genel talimatnâmede de Ermeni kabilelerinin can, mal ve namuslarına karşı girişilebilecek tecavüzlerden korunmaları için her türlü tedbirin alınması emredilmiştir.¹³⁹

Hükümet tarafından Ermenilerin toplu halde buldukları zamanlarda da herhangi bir taarruza karşı korunmaları yönünde önemli tedbirler alınmıştır. Mesela 5 Eylül 1915'te Dâhiliyye Nezâreti'nden Halep vilâyetine gönderilen bir tebligatla yeni yerleşim bölgelerine gönderilmek üzere istasyonlarda toplu halde bulunan Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanarak herhangi bir taarruza maruz kalmamaları için gereken tüm tedbirlerin alınması emredilmiştir.¹⁴⁰

Dâhiliyye Nezâreti tarafından yayınlanan ve iskân uygulamalarına ilişkin önemli hususlar içeren 8 Ekim 1915 tarihli genel talimatnamenin "...Her merkez ve mevkiye biri sevk memuru ve diğeri iâşe memuru olmak üzere en az 2 memur ve 10 muhafız bulunacaktır. Muhafızlar iki menzil arasındaki asayişin teminine ve göçmenlerin can ve mal güvenliklerinin muhafazasına memurdur..." şeklindeki 23. maddesi¹⁴¹ de iskân bölgesindeki Ermenilerin can ve mal güvenliğine hükümet tarafından verilen önemin bir diğer kanıtlarındandır. Buldukları yerlerden sevk edilerek iskân bölgelerine kadar jandarma birliklerinin gözetim ve denetimi altında getirilen Ermenilerin can ve mal güvenlikleri iskân bölgesi sınırlarında da güvence altına alınmıştır. Bu doğrultuda sınır mahallerine gönderilen çok sayıda tebligat ve telgraf mevcuttur. Bunlardan birisi de 13 Ekim 1915'te Dâhiliyye Nezâreti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Musul vilâyetine gönderilmiştir. Tebligatla Erzurum-Diyarbakir hattından Musul'a gönderilen Ermeni kabilelerinin Musul jandarma birlikleri tarafından vilayet hududunda teslim alınmaları emredilmiştir.¹⁴² Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere Ermeni kabilelerinin can ve mal güvenlikleri sürekli bir teminat altına alınmıştır. Diğer taraftan toplanma merkezlerinden kendileri için belirlenen mahallere gönderilen Ermenilerin can, mal ve namus güvenliğinden ise Halep valiliği sorumlu tutulmuştur. 13 Kasım 1915'te Halep vilayetinden Dâhiliyye Nezâreti'ne gönderilen bir şifre

138 Bu talimatnâme Hüdâvendigâr, Ankara, Konya, İzmit, Adana, Sivas, Mamûretülaziz, Diyarbakir ve Erzurum vilâyeti ile birlikte İzmit, Maraş, Kütahya, Karesi, Niğde, Karahisâr-ı Sâhib ve Kayseri mutasarrıflıklarına da gönderilmiştir.

139 BOA, DH. ŞFR, 55/292.

140 BOA, DH. ŞFR, 55-A/77.

141 BOA, DH. EUM. VRK, 15/71.

142 BOA, DH. ŞFR, 56/387.

telgrafla Ermenilerin yeni yerleşim yerlerine gönderilmesi esnasında can ve mal güvenliklerini temin amacıyla alınacak tedbirler için Halep valiliğine müracaat edilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁴³

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, iskân bölgelerine gelen Ermenilerin can, mal ve namus güvenliklerini sağlamak amacıyla gereken her türlü tedbiri almış, yerel idareciler de dâhil bu hususta oldukça hassas bir tutum sergilemiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak şunları belirtmek gerekir ki; I. Dünya Savaşı esnasında meydana gelen terör eylemlerine karşılık Osmanlı Devleti tarafından bir tedbir mahiyetinde çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu dâhilinde Suriye, Halep, Musul, Zor ve Urfa bölgelerine gönderilen Ermenilere gayet medeni bir şekilde muamele edilmiştir. İskân edilecekleri yeni yerlere geldikleri andan itibaren ilk olarak iâşe ve istirahatleri temin edilmiş, barınma ihtiyaçlarının karşılanması için tüm imkânlar seferber edilmiştir. Bu bağlamda Ermeniler için yeni evler yapılmış, hatta yeni köyler kurulmuştur. Bununla birlikte geldikleri yerlerdeki ekonomik durumları dikkate alınarak Ermenilere iskânlarından sonra geçimlerini sağlamaları için arazi, alet ve edevat verilmiştir. Kendi mıntıkası olması hasebiyle Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu tarafından da Ermenilerin işlerinin temini ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması önemli çalışmalar yapılmıştır. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, gelen kabilelere çadır, giyecek ve gıda yardımlarında bulunmuş, çeşitli işlerde istihdam etmek suretiyle Ermenilerin sonraki süreçte geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmuştur.

Osmanlı Hükümeti'nin iskân uygulamaları dâhilinde üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de Ermeni kadınları ve çocukları meselesi olmuştur. Hükümet, bu konuda oldukça hassas bir politika izleyerek Ermeni kadın ve çocuklarının her türlü ihtiyaçlarını temin ederek can, mal ve namuslarını koruma altına almıştır. Söz konusu hassasiyetin gereği olarak Ermeni çocuklarını koruma altına alarak onların sekteye uğrayan eğitimlerine devam etmelerini sağlamak amacıyla iskân bölgelerindeki uygun mahallerde darüleytamlar/yetimhaneler tesis etmiştir. Yine 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın bu konuda oldukça büyük ve önemli katkıları olmuştur.

Osmanlı Hükümeti'nin iskân bölgesindeki Ermenilere yönelik faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bilhassa onların salgın hastalıklara karşı

143 BOA, *DH. ŞFR*, 497/43.

korunması ve hastalananların tedavi edilmesi hususunda da önemli tedbirler almıştır. Başta Halep olmak üzere tüm iskân bölgesinde mevcut hastanelerin kapasiteleri yükseltilmiş ve koşulları daha iyi hale getirilmiştir. Hiç hastane olmayan yerlerde ise yeni hastaneler, nekâhethâne ve tecrithâneler tesis edilmiştir. Ayrıca hasta Ermenilerin tedavilerinin eksiksiz bir şekilde yapılması gayesiyle tüm mahallerde sıhhiye müfettişleri görevlendirmiştir.

Osmanlı Devleti, Ermenilerin can ve mal güvenliklerini korumak amacıyla ilgili tüm makamları devreye sokarak gereken her türlü tedbiri de almıştır. İskân bölgelerin gönderilen talimatnâmeler doğrultusunda Ermenilerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasından bölgenin idâri yetkilileri sorumlu tutulmak suretiyle konuya dair gerekli dikkat ve hassasiyetin oluşması sağlanmıştır. Tüm bunlara ilaveten burada şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki; İskân-ı Aşair Müdüriyeti ve bölgedeki yöneticiler tarafından gerçekleştirilen tüm bu, uygulamalar Dâhiliyye Nezâreti tarafından bilgi talebi içerikli gönderilen şifrelerle sürekli ve yakından takip edilmiştir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti tarafından I. Dünya Savaşı'nın ağır koşullarına rağmen her biri yüklü maliyetler gerektiren tüm bu uygulamalar için devletin tüm imkânlarını seferber edilmiş ve hiçbir masraftan kaçınılmamıştır. Buna rağmen geniş kapsamlı bir tedbir mahiyetine çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu dâhilindeki tüm bu uygulamalar, başta Ermenistan ve Ermeni diasporası olmak üzere Türkiye ve Türkler aleyhine politikalar üreten diğer bir kısım çevreler tarafından sözde soykırım olarak lanse edilmeye çalışılmaktadır. Oysaki yukarıda Sevk ve İskân Kanunu dâhilindeki uygulamalara ilişkin verilen bilgiler, objektif bir açıdan değerlendirildiğinde bu tür iddiaların tamamen propaganda amacıyla ve siyaset malzemesi olarak ortaya atıldığı, sözde soykırım iddialarının ise tamamen asılsız olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt: VII, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt: VIII, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Askerî Tarih belgeleri Dergisi (ATBD), Sayı 83, Yıl 32.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA).

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE).

National Archives and Records Administration of the United States (NARA).

Österreich-Armenien 1872-1936 Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke Herausgegeben und Eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian, Band VII (1916-1917), Ohandjanian Eigenverlan Wien 1995.

United States Official Documents on The Armenian Genocide, Vol, I: The Lower Euphrates (Compiled and Introduced by Ara Sarafian), Watertown, Massachusetts 1993.

Telif Eserler (Hatıralar, Kitaplar ve Makaleler)

Adıvar, Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev* (Haz. Mehmet Kalpaklı-Gülbün Türk geldi) Özgür Yayınları, İstanbul 1996.

Atnur, İbrahim Ethem, *Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2005.

Bakar, Bülent, *Ermeni Tehciri*, Atataürk Araştırma Merkezi (AAM) Yayınları, Ankara 2009.

Barton, James L., *Story of Near East Relief (1915-1930) An Interpretation*, The Macmillan Company, New York 1930.

Belgelerle Ermeni Sorunu, (Haz. İhsan Sakarya), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IV. ncü Cilt, 1. nci Kısım Sina Filistin Cephesi (Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebelerinin Sonuna Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.

Cemal Paşa (Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı), *Hatıralar*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

Çalık, Ramazan, “Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 19, Yıl: 1999, s. 223-254.

Çalık, Ramazan-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2006, Sayı 16, s. 205-228.

Çiçek, Kemal, “Halep Amerikan Konsolosu J. B. Jackson ve Ermeni Tehcirindeki Yeri”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Editörler: Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu), IQ Yayınları, İstanbul 2007, s. 204-223.

—————, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 2005.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, (Yay. Haz. Aydın Sami Güneýçal), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

Erden, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbi’nde Suriye Hatıraları*, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, TTK Yayınları Ankara 2001.

Harbord, James G., *Conditions in the Near East Report of the American Military Mission to Armenia*, US Congress Edited Session, Senate, Document No. 266, Government Printing Office, Washington 1920.

Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a, I-II (Hazırlayanlar: Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin), Kızılay Yayınları, Ankara 2000.

Hoffmann, Tessa, “German Eyewitness Reports of the Genocide of the Armenians 1915-1916”, *A Crime of Silennce The Armenian Genocide*, The Permanent Peoples’ Tribunal Preface by Pierre Vidal-Naquet, Cambridge (USA), 1985, s. 61-92.

Hovannisian, Richard G., "The Ebb and Flow of the Armenian Minority in the Arab Middle East", *Middle East Journal*, Vol. 28, No. 1, Winter 1974, s. 19-32.

_____, *Republic of Armenia The First Year, 1918-1919*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1974.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, TTK Yayınları Ankara 1999.

Kaiser, Hilmar, *At the Crossroads of Der Zor Death, Survival and Humanitarian Resistance in Aleppo, 1915-1917*, Gomidas Institute, Princeton and London 2002.

Karajian, MD., "A Booklength Research Special: An Inquiry Into the Statistics of the Turkish Genocide of the Armenians 1915-1918", *The Armenian Review*, Vol. 25, Number 4 (Winter 1972), s. 3-44.

Kevorkian, Raymond H., *The Armenian Genocide A Complete History*, I.B. Tauris, New York 2011.

Lepsius, Johannes, *Deutschland und Armenien 1914-1918 Sammlung Diplomatischer Aktenstücke*, Der Tempelverlag, Potsdam 1919.

Lewy, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey A Disputed Genocide*, The University of Utah Press, Utah 2005.

Mccarthy, Justin, "The Population of The Ottoman Armenians", *The Armenians in the Late Ottoman Period*, The Grand National Assembly of Turkey, Ankara 2001, s. 65-85.

Meyer, Karl, *Armenien und die Schweiz Geschichte der Schweizerischen Armenierhilfe Dienst An Einem Christlichen Volk*, Herausgegeben vom Bund Schweizerischer Armenierfreunde im Blaukreuz, Verlag Bern 1974.

Ötüken *Türkçe Sözlük*, Cilt: 2 (1-5), (Haz. Yaşar Çağbayır), Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Özdemir, Hikmet, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler 4. Ordu'nun İnsani Yardımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Yayınları, Ankara 2005.

- Özdemir, Hikmet-Kemal Çiçek-Ömer Turan-Ramazan Çalık-Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2-3, Milli Eğitim Basımevi (MEB), İstanbul 1983.
- Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü "1914-1918 I. Dünya Savaşı"* (Çev: Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990.
- Sağlam, Tevfik, *Büyük Harpte 3. Ordu'da Sıhhi Hizmet*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Askerî Matbaa, İstanbul 1941.
- Sezer, Cemal, *Ermenilerin Sevk ve İskânı Hakkında Yapılan Uygulama ve Yardımlar (1915-1917)*, (YDT), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- Sonyel, Salahi R., "Tehcir ve "Kırımlar" Konusunda, Ermeni Propagandası, Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", *Bellekten*, Cilt XLI, Sayı 161 (Ocak 1977), s. 137-156.
- Şimşir, Bilâl N., *The Deportees of Malta and the Armenian Allegations, Ministry of Foreign Affairs*, Ankara 2003.
- Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi Sadrazam Talât Paşa'nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususî Yazışmalar* (Yayına Hazırlayan: Murat Bardakçı), Everest Yayınları, İstanbul 2009.
- Tetik, Ahmet, "4'üncü Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları", *Ermeni Araştırmaları* Sayı: 30, Ankara 2008, s. 85-112.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik* "X ncu Cilt", Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.
- Von Kress (Friedrich Freiherr Kress von Kressentein), *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, (Almanca'dan Çev. Tahir Balaban), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Westermann, William Linn, "The Armenian Problem and the Disruption of Turkey" *What Really Happened at Paris The Story The Peace Conference, 1918-1919 by American Delegates* (Edited by Edward Mandell House-Charles Seymour, Lerr. D.), Charles Scribner's Sons, New York 1921, s. 176-203.

ERMENİ EDEBİYATINDA MİLLİYETÇİ EĞİLİMLER: PARUYR SEVAK ÖRNEĞİ*

(NATIONALIST TENDENCIES IN ARMENIAN LITERATURE:
PARUYR SEVAK EXAMPLE)

Hande DOLUNAY

Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi
hndakts@hotmail.com.tr

Öz: *Bu çalışmada ilk etapta özellikle Sovyetler Birliği döneminde gözlemlenen, Ermeni edebiyatındaki milliyetçi eğilimler irdelenecek ve Ermeni edebiyatında yaşanan güdümlülük sorunu gündeme getirilecektir. Bu bağlamda, Ermeni edebiyatı milliyetçilik bağlamında ve Paruyr Sevak özelinde irdelenecek, Sevak'ın eserlerini hangi motivasyonla, nasıl ürettiği bunun yanısıra milliyetçilik anlayışının hangi zemine oturduğu araştırılacaktır. Ardından şairin milliyetçi söylemlerini dile getirdiği eserleri arasında kamuoyunda yankıları ve izleri devam eden şiirleri arasından spesifik örnekler seçilerek incelenecektir. Bunu yaparken amacımız, kamuoyuna sunulan eserlerin hangi motivasyonla yazıldığını ve okurda nasıl bir algı yaratıldığını sergilemek olacaktır.*

Anahtar sözcükler: *Ermeni edebiyatı, milliyetçi eğilimler, güdümlülük, Paruyr Sevak.*

Abstract: *In this work, the nationalist tendencies, which especially were observed in the Armenian literature during the Soviet Union period, will be discussed at the first step and the problem of being controlled in the Armenian literature will be brought forward. In this context, The Armenian literature will be discussed in the context of nationalism and specific to Paruyr Sevak, and it will be researched that Sevak created his works with which motivation and how, and in addition to it, his nationalism comprehension was formed on which basis. Then, the specific examples will be selected and examined among the poems which their echoes and traces are still maintained in the public among the poet's works that he voiced his nationalist expressions. As we do it, our purpose is to show with which motivation the works that were presented to the public were created, and which perception was created in the public.*

Keywords: *Armenian literature, nationalist tendencies, being controlled, Paruyr Sevak.*

* Bu Makale, "Ermeni Edebiyatında Milliyetçilik: Paruyr Sevak Örneği" (2015) Başlıklı Yüksek Lisans Tezinin Üçüncü Bölümünden Üretilmiştir.

GİRİŞ

Sovyet Dönemi Ermeni Edebiyatında Milliyetçi Eğilimler

18. yüzyılda Romantizm akımının gelişmesine paralel olarak milliyetçilik kavramı olarak edebiyat eserlerinde tanımlanmaya başlamıştır. Bu sayede, geniş toplum kesimlerince anlaşılması ve içselleştirilmesi daha kolay hale gelen milliyetçilik 19. ve 20. yüzyıllarda başta dünya siyaseti olmak üzere pek çok sosyal alanda etkisini göstermiştir. Çok uluslu imparatorluklarda kimi zaman etnik kimliklerin bağımsızlık isteklerine aracı olan milliyetçilik, kimi zamanda Hitler Almanyası'nda olduğu gibikimliklerin farklılaşmasını önlemek için baskı aracı olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılın başlarında dünyada devam eden milliyetçi akımlar Ermeni edebiyatında da kendini göstermişti. Ermeni edebiyatında milliyetçi düşünceleri işleyen eserler ortaya çıkarken bu eserlerin çoğunda başka ulusları karalama yoluna gidildiği tespit edilmiştir.

Şüphesiz ki milliyetçilik akımlarından en olumsuz etkilenen siyasi yapılar başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere çok uluslu imparatorluklardı. Bünyesinde Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Yahudi, Slav gibi etnik kimlikleri barındıran Osmanlı Devleti öncelikle Balkanlar'da olmak üzere pek çok farklı yerde milliyetçi isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmış ve toprak kaybetmişti. Bu olayların ardılı isyanlar Anadolu'ya da sıçradı. Devletin tepkisiz kalması düşünülemezdi: Büyüklü küçüklü pek çok Ermeni olayı ve isyanı da 1915 yılında Sevk ve

İskan Kanunu çerçevesinde göçle sonuçlandı ve belgeler ışığında bugünden geriye baktığımızda devletin kontrolünde yapılan iç göçün, kontrolsüz dış göçe dönüştüğünü görebiliyoruz. Gerçek şu ki, araştırmacılar, o günlerde Osmanlı devletinin dış göçlere nasıl baktığını incelemeyeceği için, dış göçler bağlamında bir tepki verilip verilmediği konusunda bilgi sahibi değiliz. Ama mevcut veriler, söz konusu durumun, pek çok Ermeninin yurt dışına gitmesine neden olduğunu belgeliyor: Ermenilerin yeni yurtlarındaki sosyal, siyasal ve hukuki koşullar ise, Ermeni milliyetçiliğinin yeniden biçimlenmesi için ortam hazırladı. Bu yeni dönemde ikinci ve üçüncü kuşak Ermenilerin milliyetçi ideolojiye, şiddeti giderek artan radikal bir tutumla ve yeni umutlarla yöneldikleri gözlemlendi.

19. yüzyılın başlarında dünyada devam eden milliyetçi akımlar Ermeni edebiyatında da kendini göstermişti. Ermeni edebiyatında milliyetçi düşünceleri işleyen eserler ortaya çıkarken bu eserlerin çoğunda başka ulusları karalama yoluna gidildiği tespit edilmiştir. Birsen Karaca, *Ermeni Edebiyatı*

Seçkisi adlı kitabında söz konusu olguyla ilgili tespitini şöyle ifade eder: “*Ermeni edebiyatının tarihi gelişiminin hemen her döneminde edebiyatçı ve araştırmacıların çalışmalarında sanat kaygısının Ermeni halkının siyasi bir kimlik kazanabilmesi yönündeki amaçlarının arka planına atarak bir başka ulusu karalama yolunu seçtikleri gözlemlenir.*”¹ Bu durum, yani Jacob Grimm’in (1785-1863) formüle ettiği şekliyle “*milli ruhun edebiyatta yaratıcı gücü* olarak tezahür etmesi Ermeniler arasında dikkat çekici bir biçimde kendini gösterir. Bu gücün toplumu milliyetçi ideoloji bakımından politize etmesi kaçınılmazdır. Anahide Ter Minassian da 1989 yılında Fransızca olarak yayımlanan *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912* adlı eserinde “*İleride militan ya da profesyonel devrimci olacak kişilerin psikolojik ve ideolojik formasyonunda milli edebiyatın oynadığı rolü vurgulamak gerekir,*”² diyor ve düşüncesini desteklemek için Ermeni edebiyatından Raffi’yi *Çılgın* adlı eseriyle ön plana çıkartıyordu.

Ermenilerin yaşadığı coğrafya, tarihte çoğu zaman büyük güçlerin himayesi altında kalmıştır. Tarihi gerçekleri dayanak alırsak, Ermeniler yaşadıkları toprakların stratejik konumunu değerlendirerek politika geliştirmeyi, yeni ve daha büyük bir güç gelinceye kadar egemenliği altında oldukları devlete karşı verdikleri tepkilerle güven kazanmayı başarmışlardır diyebiliriz. Bu güçler sırasıyla Doğu Roma ve Persler, sonrasında Selçuklu-Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı’dır. I.Dünya Savaşı sonrasında kurulan Ermenistan Cumhuriyeti (1918-1920) ise kısa süre sonra Sovyet Rusya hakimiyetine girmiştir. Sovyet yönetiminde Ermeni şair ve yazarların bir kısmı zamanla Sovyet düşüncesinin etkisinde kalarak yazın hayatına devam ederken, (Vahan Totovents, Yeğişe Çarents, Hovhannes Şiraz, Paruyr Sevak, Raffi vd. gibi şair ve yazarların) bir kısmı da milliyetçi düşünceleri sebebiyle devletin baskısıyla karşılaşmıştır. Pek çok ulusun ve fedaratif devletin birleşiminden oluşan Sovyet Rusya’da başat kültür Rus kültürü ve diliydi. Buna rağmen diğer kültürlerin de gelişimine milliyetçilik ya da devrim öncesi döneme ilişkin çağrışımlarda bulunulmadığı sürece müsaade ediliyordu. Amerikalı Ermeni Bardakçıyan bu baskı dönemiyle ilgili olarak şu tespiti yapıyor: “*<...> geçmişle ilgili yazan bir yazar, eski olanın propagandasını yaptığı için dışlanıyor; ona Devrim düşmanı damgası vuruluyor; ‘sınıf düşmanı’, ‘halk düşmanı’, ‘milliyetçi’, ‘bireyci’, ‘burjuva’, vs. gibi sıfatlara layık görülüyordu.<...>*”³

1 Birsen Karaca, *Ermeni Edebiyatı Seçkisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, S. 14-15.

2 Anahide Ter-Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik Ve Sosyalizm 1887-1912*, Çev.Mete Tunçay, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, S. 31.

3 Kevork B.Bardakçıyan, *Modern Ermeni Edebiyatı*, Çev. Fatma Ünal, Maral Aktokmakyanyan, Aras Yayınları, İstanbul, 2013, S. 243.

Ermeni Edebiyatında Gdmllk Sorunu

Geçmişten gelen ve edebiyat dünyasında güdümlü edebiyat ya da angaje edebiyat terimleriyle ifade edilen olgu giderek artan bir yükseliş trendi göstererek 20. yüzyıla da sirayet etti, SSCB ve Hitler Almanya'sında ise altın çağını yaşadı.

Bu olguyu coşturan kültür ortamını hazırlayan düşünsel ve ideolojik altyapı yeni değildi, bir önceki yüzyılda yeni bir konseptle yeniden doğmuştu ve yeni adını bulmuştu: 19. yüzyılın etkin ideolojisi olan milliyetçilik, Fichte'nin de imlediği gibi kültür ve politikanın birlikte yol almasına neden olmuştur. Bu yüzyılda milliyetçilik ideolojisinin hem siyaset alanında hem de edebiyat ve diğer sanat dallarında, özellikle de devletleşememiş milletlerde birleştirici gc kaynağı olarak kullanıldığı gözlemlendi. Toplumsal bir ivmeye ihtiyaç duyan milliyetçiliği halkla buluşturacak olan ise verdiği eserlerle entelijensiya olmuştur. Böylece bu yolla edebiyat, halkı milliyetçi bir birey haline getirme amacına hizmet ediyordu.

Bu olgu Ermeni edebiyatında da gözlemlendi (ve hl da gözlemleniyor): Ermeni edebiyat adamlarının, geçmişten bugüne sürekli olarak arz eden bir ısrarla kalemlerini halkta milliyetçi duygular uyandırmak ve/veya halkın milliyetçi duygularını beslemek için kullandıklarını takip edebiliyoruz.

“Güdümlü” kelimesi “belirli bir plan veya yönde yürütülen bir amacı, bir eğilimi yansıtan”⁴ demektir. Bu tanımdan yola çıkarak *güdümlü edebiyatı* şu Şekilde ifade edebiliriz: Toplumsal, siyasi, dini kökenli ideolojileri anlatmak, bazen de benimsetmek için edebiyatın bir araç olarak kullanıldığı halidir.

Yazarların içinde bulunduğu koşullar, dönemler ve sosyal yaşam tarzlarından etkilendiği bilinen bir durumdur. Nitekim, Sovyet coğrafyasında gerçekleşen Bolşevik Devrimi orada var olabilmek için bazı yazarların güdümlü edebiyat sınıfına giren eserler vermesine neden olmuştur. Moran, bu dönemle ilgili şu bilgileri aktarır:

Devrimden sonra Sovyetler'de Komünist Partisi, sanat alanında tek bir görüşün kabul edilmesini Şart koşamamış ve biçimcilik gibi, fütürizm gibi akımları hoşgörü ile karşılamıştı. Ne var ki durum değişmiş ve Stalin döneminde, Parti sanat anlayışını kendi denetimine almak

4 Türk Dil Kurumu Resm İnternet Sayfası, “Güdümlü”
http://www.tdk.gov.tr/Index.php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.52a73be0112dc2.28207119 (09.12.2013).

*gereğini duymuştu. Stalin'in adamı Jdanov'un başı çektiği bu girişimin sonucu toplumcu gerçekçilik diye adlandırılan bir sanat anlayışı saptanmış oldu.*⁵

Yıldız Ecevit (1946-) ise “Çağdaş İsviçre-Alman Edebiyatına, Genel Bir Bakış” adlı makalesinde İsviçre’de Hitler döneminde oluşan güdümlü edebiyatın milli bilinç oluşturmak için “manevi ülke savunması” adlı kampanyanın nasıl kullanıldığını bize şu şekilde açıklar:

*Bu kampanyanın stratejisinin özünü, ulusal bilincin güçlendirilmesi ve ülkenin tüm kaynaklarının bu yönde seferber edilmesi oluşturur. Edebiyatın da bu amaçla güdümlü bir yapı gösterdiği, ulusalcı olmayan, birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirici öğeler taşımayan edebiyat ürünlerinin dışlandığı görülür. Edebiyatı doktriner kalıplara oturtmaya çalışan, yalnız içerikte değil, biçimde de tüm yeniliklere karşı olan “manevi ülke savunması” yılları, edebiyat alanında son derece kısır geçmiş, arkaik oluşumlara yol açmıştır.*⁶

J.M. Bernstein, Adorno’nun (1903-1969) *Kültür Endüstrisi* adlı kitabında yaptığı sunuşta, “<...> Saf sanat eserlerinin ‘özerkliği’, dışsal amaçlardan bağımsızlığı, belirli bir tüketicinin (kilise, devlet, hami) talebi üzerine değil, ‘özel’ olarak üretilmiş olmalarından kaynaklanır,”⁷ der. Bu bağlamda, güdümlü edebiyatın bir talep ve amaç üzerine üretildiği aşikârdır. Güdümlü edebiyatta bir ideoloji ve bir gruba bağımlılık sezilir.

Ermeni edebiyatında güdümlülük sorunu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı’nda, konunun uzmanları tarafından uzun zamandan beri dile getirilmektedir. Elde edilen verilere göre, Ermeni edebiyatında, odağında Türkiye karşıtlığı olan bir ideoloji geliştirilmeye başlanmış, II. Dünya Savaşından sonra ise bu ideoloji evrilmiş ve suçlamaya dönüşmüştür. Ermeniler tarih boyunca yaşadıkları sorunları, siyasi ve ideolojik amaçları doğrultusunda, edebiyatı kullanarak taraflı bir şekilde yansıtmışlardır. Doğanay Eryılmaz, “Fransız, Ermeni ve Türk Literatüründe Anı Türü” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında Ğevond Alişan’ın (1820-1901) *Ermeni Anayurdu Anıları* adlı eserinin Ermeni milliyetçiliğini ön plana çıkarttığının tespitini

5 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları Ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, S. 52- 53.

6 Yıldız Ecevit, “Çağdaş İsviçre- Alman Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı.1-2,Cilt.34,1990, <http://Dergiler.Ankara.Edu.Tr/Dergiler/26/1249/14283.Pdf>. S.83, (10 Aralık 2013).

7 Theodor W. Adorno, *Kültür Endüstrisi “Kültür Yönetimi”*, Çev. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, S.21.

yapar.⁸ Daha sonraki dönemlerde ise 1915 olayları, Ermeni güdümlü edebiyatında en yoğun işlenen konu olmuştur. Örnekeleyelim: Ermeni asıllı ünlü Fransız şakıacı Charles Aznavour, 1924'te Paris'te doğar. Babası Gürcistan, annesi ise Anadolu Ermenisidir. *Geçmiş Zaman Olur Ki* adlı eserinde Aznavour okurunu bazı yanılsamalara düşürür. Örneğin ailesinin “tehcire” uğradığını ifade eder:

Hayal kuruyorum, ve diyorum ki, şu güneşi hiç görmeyebilirdim. Uzun yürüyüşünde, İstanbul ile Şam arasındaki o kahrolası çöl yolculuğunda ıstırap çekerek, terleyerek, zorlanarak hayatta kalmaya çalışan babamın sivilaşmış sperminde kısıtlı kalabilirdim.<...> Aydınlar, papazlar; insanlar; hatta bebekler feci yöntemlerle öldürülüyor; kadınların ırzına geçiliyordu... Zavallı annem düşük yapıp beni çölün kumlarına bırakabilirdi; ben bu dünyadan göçerken, o da, bacakları kan içinde ölüme doğru yavaş ve çetin yürüyüşüne devam edebilirdi. 'Jön Türk' hükümeti bu dünyadan hepsinin silindiğini görmeyi umut ediyordu- yok edildiğini temizlediğini.⁹

Aznavour'un anlatısının gerçeklikle uyuşması olanaksız, çünkü Osmanlı Devleti'nin imparatorluğun resmi sınırları dışında kalan bir bölgede Sevk ve İskan Kanununu yürürlüğe sokması ve uygulanması söz konusu olamazdı. Aznavour kalıp önyargıları ve düşünceleri kullanarak bilgileri saptırma eğilimindedir. Zira Aznavour'un anne ve babası, Osmanlı uyruğunu taşıyan kişiler olmamalarının yanı sıra, Sevk ve İskan Kanunu çıktığında Osmanlı sınırları dışında yaşıyorlardı, Rusya'da yaşanan siyasi olayların etkisiyle gemiyle kaçarak İstanbul'da konaklamış ve Avrupa'ya geçmişlerdi.¹⁰

Konu ile ilgili olarak dikkatimizi çeken bir diğer isim de Ermeni asıllı Amerikalı yazar William Saroyan oldu. William Saroyan, ailesinin 1905 yılında Amerika'ya göçünün ardından, 1908 yılında Amerikan'ın California eyaletinin Fresno şehrinde dünyaya gelmiştir.¹¹ Willam Saroyan'ın biyografilerinde Saroyan ailesinin hangi motivasyonlarla Amerika'ya göç ettiği bilgisi yok. Buna karşın William Saroyan'ın *Ödlekler Cesurdur* adlı kitabının Önsöz yazarı olan Aziz Gökdemir, bu gerçeği görünmez kılarak şu ifadeyi kullanır: “<...>

8 Doğanay Eryılmaz, “Fransız, Ermeni Ve Türk Literatüründe Anı Türü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Birsen Karaca, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ermeni Dili Ve Kültürü Anabilim Dalı, Ankara, 2011, 2.Bölüm, S.85.

9 Charles Aznavour, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Çev. Emre Aral Altuntaş, Aras Yayınları, İstanbul, 2005, S. 10.

10 Bkz. Doğanay Eryılmaz, “Ermeni Literatüründe Anıların Niteliği Ve Yazılış Amaçları”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, Ankara, 2011, S. 200.

11 William Saroyan, *Ödlekler Cesurdur*, Çev. Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayınları, İstanbul, 2010, S. 7.

Fakat ilk öykülerinden beri var olan bu temayı sık sık gülmeceye dökebilmesi, şematik sınıflamalara rağbet etmeyip evrensel portreler çizebilmesi onu sürgün edebiyatında apayrı bir yere oturtuyor.” Bu cümlede, William Saroyan doğduğu ülkenin ve içinde büyüdüğü kültürün sürgünü olarak sunulmuştur. Oysa hakkında yazılan birçok makalede Saroyan’ın Amerikalı olduğu belirtilir. Feza Kürkçüoğlu’nun *Birgün Gazetesi*’nde Saroyan’ın ağzından şöyle bir veri sunar: “ <...> *Bir Amerikalıyım ama Bitlisli olduğumu hiçbir zaman unutmadım*”¹² Yine *Taraf Gazetesi*’nde Markar Esayan *Doğduğu Yerde Bir Sürgün: William Saroyan* başlıklı yazısında Saroyan’ın “Ermeni asıllı ünlü Amerikalı yazar”¹³ olduğunu belirtir.

Bu durumda, Gökdemir, William Saroyan hakkında bugüne kadar yazılmış olan Ermenice ansiklopedilerdeki, bilimsel çalışmalarındaki “Amerikalı yazar”¹⁴ tanımlamasını da görmezden gelerek kamuoyunu yanıltacak bir bilgi sunmaktadır.

Bunlara ilave olarak bir başka gerçeklikten daha bahsetmek gerekiyor: Ahmet Akter’in verdiği bilgiye göre, Ermenilerin Amerika’da çıkarttıkları *Goçnak* dergisi Ermeni göçlerini üç döneme ayırıyor: 1) 1848-1875 öğrenci dönemi 2)1875-1896 ticaret dönemi 3) 1896-1904 işçi dönemi. Akter, ilave olarak bazı yazarların ilk iki dönemi birleştirdiği bilgisini de verir.¹⁵ Nedim İpek de yaptığı çalışmada Amerika’ya göç eden Ermenileri üç gruba ayırır: a) 1840 yılından itibaren misyonerlik faaliyetleri ile Amerika’ya göç, b) 1890 yılından itibaren tüccar göçü, c) İsyanlar sonucu Anadolu’yu terk edenlerin göçü.¹⁶ Buradan çıkan sonuç, Ermeniler Amerika’ya 1834 yılından itibaren belli aralıklarla ve farklı sebeplerle göç etmiştir. Bu sebepler arasında misyonerlik faaliyetleri, eğitim, ekonomik nedenler ve politik unsurlar da vardır.

Bu bilgiler biryana, genel tarih bilgilerimizle de Amerika’ya bu yıllarda yapılan göçün merkezine Ermenileri oturtamayız. Çünkü, “Yeni Dünya” I.Dünya

12 Feza Kürkçüoğlu, “William Saroyan Yüz Yaşında”, *Birgün Gazetesi*, 31.08.2008, <http://Www.Arasyayincilik.Com/Press.Php?I=546>, (15 Ocak 2014).

13 Markar Esayan, “Doğduğu Yerde Bir Sürgün: William Saroyan”, *Taraf Gazetesi*, 01.09.2008, <http://Www.Arasyayincilik.Com/Press.Php?I=21>, (15 Ocak 2014).

14 Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, “Սարոյան Վիլյամ, Վիլյամ Սարոյան Ամերիկյան Գրող:”, Հայկական Սահ Գիտությունների Ակադեմիա, Հասոռք.10, Երևան, 1974, Էջ.241.

15 Ahmet Akter, “Tehcir Öncesi Vilayati-Sitteden Amerika’ya Ermeni Göçü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İnkılâpları Enstitüsü, İzmir, 2006, 2. Bölüm, S. 26.

16 Nedim İpek, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama Ve Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı.6, 1995, http://Dergiler.Ankara.Edu.Tr/Detail.Php?Id=19&Sayi_Id=1152, S.260-261,(13.04.2014).

Savaşından çok önce, yalnızca Anadolu'dan değil, Uzak Doğudan, Avrupa'dan, kısaca dünyanın her tarafından gelen göçmenlerin cazibe merkezidir. Örneğin, New York'un kuruluş öyküsüyle bu bilgiyi ön plana çıkartabiliriz. 1840'lı yıllardaki "Altına Hücum" olarak tanımlanan göç akımını incelediğimizde ya da "Amerikan Rüyası" tanımlamasının etimolojisini araştırdığımızda da Amerika'ya duyulan göç özleminin boyutları ve niteliği konusunda fikir edinebiliriz. Birsen Karaca Almanya'da sunduğu "Göç Olgusu ve Edebiyat" başlıklı bildirisinde konuyla ilgili olarak şu bilgileri sunar: "1849 yılında ise 'Altına Hücum' olarak anılan göç hareketinin ilk dalgası başlıyor: Dünyanın dört bir yanından insanlar altın bulmak hayaliyle California'ya akın ediyorlar."¹⁷ Bu bilgiler dayanarak da Amerika'ya yapılan göçlerin Sevk ve İskan Kanunu kapsamında yapılan Ermeni göçüyle sınırlandırılmayacağı değerlendirmesini yapabiliriz.

Güdümlü edebiyat ürünleri ortaya koymak veya bir düşüncüyü benimsetmeye çalışmak insanların belleğine müdahalelerde bulunarak bilgi kodlamasına yol açmaktadır.

Elimizdeki verilere ve uzmanları tarafından yapılan değerlendirmelere göre, milliyetçi Ermeniler açısından Sevk ve İskan Kanunu kapsamında veya başka nedenlerle yapılmış olan göçler, bütünlüklerinin korunmasına karşı bir tehditmiş gibi algılanmaktadır. Bu grubun iddiası ise, bozulduğunu ilan ettikleri bütünlüklerini tekrar oluşturmaktır. Bu anlamda yakın tarihte yaşanan olaylar, edebiyat ve görsel sanat verilerinin yardımıyla söz

konusu düşüncelerin ve ideolojilerin kullanımına açılmıştır. Kodlanmış bilgiler, bireylere bahsi geçen araçlarla aktarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, edebiyat veya sanat ürünlerinin herhangi bir ideoloji ve düşüncenin üzerinde temellendirilmesi taraflı bir tutum sergilenmesine neden olmuştur. Güdümlü edebiyat ürünleri ortaya koymak veya bir düşüncüyü benimsetmeye çalışmak insanların belleğine müdahalelerde bulunarak bilgi kodlamasına yol açmaktadır. Bu aynı zamanda bireyleri yanıltmaya ve taraf sağlamaya yönelik olduğundan okur açısından da olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Birsen Karaca, konuyla ilgili olarak, "Bu durumda sanat ve tarih metinlerinde yeniden kurgulanan gerçeklerin etrafında örülen yorumlar aracılığıyla yaratılan imgelerin birey ve toplum ilişkilerini nasıl yönlendirdiği önem kazanıyor ve etik değerler gündeme geliyor."¹⁸ diyor. Bu düşünceden yola çıkarak güdümlü edebiyatın, edebiyatı etik değerinden uzaklaştırabileceği ve daha da ileri giderek bireylerin düşüncelerini bilinçli olarak düşmanlık

17 Birsen Karaca, "Göç Olgusu Ve Edebiyat", Kıtatek "Göç Ve Göçmenlik" Sempozyumu, 2005, S.30.

18 Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi//Toplumsal Bellek Ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul, 2006, S. 59.

duygularıyla doldurarak değiştirebileceği yönünde çok ciddi bir tehdit algısının varlığından bahsedebiliriz.

Bu noktada, Ermeni edebiyatında ortaya çıkan durumu resmetmek için, eserlerini çok sayıda etnik milliyetçilik unsurlarla bezeyen bir yazar ve şair olan Paruyr Sevak'ın yaşam öyküsünü ve eserlerinden bazılarını yakın planda incelemek yerinde olacaktır:

Sevak (gerçek adı Paruyr Rafaeli Ğazaryan'dır.)¹⁹, 1924 yılında bugün Ermeni sınırları içinde yer alan Ağrı Bölgesi'nde bulunan ve günümüzdeki adı Çanakçı (Dzangakat) olan köyde doğmuştur.²⁰ Ermeni şair/yazar eserlerinde milliyetçi ideolojiyi benimseyen ve yaymaya çalışan bir tutum sergilediği için dikkatimizi çekiyor. Sevak'ın etnik milliyetçi tutumu SSCB yöneticileri tarafından hoş karşılanmamıştır: Onun milliyetçi sesi bastırılmaya çalışılmış ve eserleri sansüre uğramıştır. Bu nedenle Ermeni halkının genel kanısı Paruyr Sevak'ın 17 Haziran 1971 yılında trafik kazasında hayatını kaybetmesi, milliyetçi eğilimleri nedeniyle KGB tarafından öldürüldüğü yönündedir. Nitekim şairin analizini yapacağımız eserlerinde Ermeni ırkının üstünlüğünü vurgulayan ve de aynı bakış açısıyla eserler veren diğer şairler gibi Ermeni dilini övmesi, Ağrı Dağı'nı simgesel anlamda yüceltmesi ve (yalnızca Türklerle sınırlı olmayan) Ermeni ve Ermenilik dışında kalan her şeyi ötekileştirmesi, düşman imgesi yaratmak için mutlak kötü olarak Türkü seçmesi ve Ermeni edebiyatındaki değişmez geleneği devam ettirerek 1915 yılını sembolleştirmesi açıkça görülür.

Paruyr Sevak'ın şiirleri üzerinde yaptığımız tarama sonucunda, aşağıda inceleyeceğimiz eserlerinde yansıyan milliyetçiliğe özgü karakteristik özelliklerin görülmesine olanak veren unsurları “Ermenilik bilinci”, “etnik aidiyet”, “Ermenistan imgesi”, “vatan imgesi”, “anadili”, “kan metaforu”, “soykırım motifi”, “Ağrı Dağı sembolü”, “düşman motifi”, “ötekileştirme” olarak tespit ettik.

İlk etapta, yeni nesillerin Sevak'ın mirasına ne derecede sahip çıktığını görmek için, “Քիչ ենք բայց հայ ենք” ([Kiç enk bayts hay enk]/ “Azız ama Ermeniyiz”) başlıklı şiirinin sosyal paylaşım sitelerindeki kullanımını takip etmek yeterli olacaktır: Söz konusu şiirden alıntı yapılarak kullanılan “Քիչ ենք բայց հայ ենք” ([Kiç enk bayts hay enk]/ “Azız ama Ermeniyiz”) ve “Մենք քիչ ենք, սակայն մեզ հայ են ասում.” ([Menk kiç enk, sakayn mez hay en asum]/ “Azız ama bize Ermeni derler”) dizelerinin kullanıldığı sitelerin niceliği şairin milliyetçi görüşlerinin günümüzde de Ermeni toplumu üzerinde

19 Sevak, Şair Ruben Sevak'ın (Dr.Ruben Çilingiryan) Kullandığı Mahlastan Esinlenerek Sevak Adını Almıştır.

20 “Paruyr Sevak (1924-1971)”, 20.7.2012, <http://www.littlearmenia.com/html/poetry/poet.asp?Id=4>

ne kadar etkili olduğu konusunda bir fikir veriyor. E.C.Ulupınar, “Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netrografik Bir Araştırma: Facebook’ta Ermeni Gruplar” başlıklı makalesinde Sevak’ın yukarıda anılan dizelerinden esinlenilerek adlandırılmış olan “Çok azız, fakat bize Ermeni diyorlar” adlı bir grubun 4230 üyesi olduğunu tespit ettiğini söylüyor.²¹ Bu sonuç, Paruyr Sevak’ın toplum belleğinin inşasında hala çok etkin bir rol oynadığı değerlendirilmesi yapmamıza dayanak oluşturuyor.

Sevak tarafından 19-25 Ocak 1961 tarihleri arasında Erivan’da yazılmış olan “Քիչ ենք բայց հայ ենք” ([Kiç enk bayts hay enk]/“Azız ama Ermeniyiz”) şiiri Ermenilik bilincini ön plana çıkarması açısından önemlidir. Toplam 62 mısradan oluşan şiirin ruhuna hakim olan duygu, Ermenilik bilincini beslemek. Sevak, bu eserinde vatanı olarak tanımladığı bölgenin coğrafi güzelliklerine, kültürel değerlerine, tarihi geçmişine ve halkının yeteneklerine vurgu yaparken okurlarına Ermeni olmanın gururunu hissettirmek için birinci, on altıncı, kırk üçüncü ve altmışıncı dizelerde (toplam dört kere) “Azız ama bize Ermeni derler” dizesini tekrarlıyor. Şairin amacı, var olmanın “önkoşulu”²² olan biz duygusuna vurgu yaparak bireylerin milli bilincini yükseltmektir. Aşağıdaki alıntı şairin bu hedefini görmemize olanak veriyor:

< ... >

Biz kimseyi tercih etmeyiz kendimize,

Fakat hepimiz biliyoruz -

Bize Ermeni derler.

Ve neden bundan gurur duymayalım...

Varız.

Var olmalıyız

Ve üstelik çoğalmalıyız! (Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler)²³

Sevak’ın şiirinde “biz” Ermenidir. “Biz” şairin vatan gördüğü topraklarla, Ermeni tarihiyle bütünleşmiş ve yeteneklerle donatılmıştır, başkalarına “güzelliği, selameti, asaleti ve iyiliği” öğretmek gibi üstün vasıflara sahiptir.

21 Ercan Cihan Ulupınar, “Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netrografik Bir Araştırma: Facebook’ta Ermeni Gruplar”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, 2010, S. 227.

22 Ebru Burcu, “Ömer Seyfettin’den ‘Millî Benliğe Dönüş’ Çağrısı: Primo Türk Çocuğu”, *Bilig*, Sayı 30, Yaz/ 2014, Yaz/ 2004, S. 142.

23 Paruyr Sevak, “Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler”, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/03/22/%D6%84%D5%Ab%D5%B9-%D5%A5%D5%B6%D6%84-%D5%A2%D5%A1%D5%B5%D6%81-%D5%B0%D5%A1%D5%B5-%D5%A5%D5%B6%D6%84/>

*Azız ama bize Ermeni derler.
Biz kimseyi tercih etmeyiz kendimize,
Kısaca, itiraf edelim!
Bizim, yalnızca bizim, Ağrı Dağı'mız var,
Ve burada, yücelerdeki Sevan'da,
Gökyüzü kendi yansısını çıkartır.
Gerçek şu ki Davit burada savaştı.
Gerçek şu ki Narek burada yazıldı.
Gerçek şu ki biliriz kayadan kilise,
Taştan balık, kilden kuş yapmayı
Öğretmek ve öğrenmek için,
Güzelliği,
Selameti,
Asaleti,
İyiliği... (**Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler**)²⁴*

Yukarıda verdiğimiz alıntı (“Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler”) Sevak’ın etnik aidiyet algısını da incelememize olanak veren bir şiirdir. Bu eserde vatan imgesi, Smith’in de belirttiği gibi etnik aidiyet açısından önemi bir toprak parçasında ikamet etmek veya onun sahibi olmaktan daha çok, ona sevgi ve bağlılık duymaktır:²⁵ Türkiye sınırları içinde bulunan (ve Ermenilerin Batı Ermenistan olarak adlandırdığı) büyük bir bölge ve Ağrı Dağı, Sevak’ın da dahil olduğu Ermeni milliyetçileri için kutsal bir mekân ve “vatan” toprağıdır.

Sevak, şiirinde resmettiği mekânla Ermenilere ait olduğunu varsaydığı tarihi geçmiş arasında bir bağ kuruyor. Eserde kullanılan üslup, şairin yarattığı vatan imgesi aracılığı ile tanımladığı milliyetçi ideolojiyi radikal bir bağlılıkla savunuyor. Şair, “*Bizim, yalnızca bizim, Ağrı Dağı'mız var,*” derken bir taraftan, başka bir devletin (şiirin yazıldığı dönemde ve bugün Türkiye’nin) sınırları içinde yer alan Ağrı Dağı’nı açıkça sahipleniyor, diğer taraftan, yüceliğin sembolü olarak sunduğu Ağrı Dağı aracılığı ile Ermeni halkını (tek ulustan ibaret olan) seçilmiş kutsalların listesine dahil ediyor ve tüm dünya halklarını ötekileştiriyor.

24 Paruyr Sevak, “Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler”, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/03/22/%D6%84%D5%Ab%D5%B9-D5%A5%D5%B6%D6%84-%D5%A2%D5%A1%D5%B5%D6%81-%D5%B0%D5%A1%D5%B5-%D5%A5%D5%B6%D6%84/>

25 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, S.25.

Sevak'ın, 11 Aralık 1950 yılında yayımlanan ve 38 dizeden oluşan “Հայաստան” (“Ermenistan”) şiirinde sunulan bilgilerden şairin betimlediği coğrafyanın SSCB sınırları içerisindeki Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olduğunu anlıyoruz. Şiirde anlatılan Ermenistan geçmişiyle ve bugünüyle diğerlerinden yüce ve ayrıcalıklı, sağlam bir geçmişe sahip olduğu kadar da genç ve dinamik, savaşçı kimliği ve bereketli toprakları olan bir yerdir. Sevak, Ermenistan'ın simgesi olabilecek meyveleri (kayısı, üzüm, şeftali), mekânları (Zvartnots Katedrali, Sevan, Erivan, Artaşat), kişiyi (Komitas) ve efsaneyi (Sasun'un asilerini) anarken, Ermeniliğin ve vatan kavramının birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu vurgulamıştır.

“Şirin adım!

Soylu adım!

Çilekeşim!

Yiğidim!

Sen eskilerin arasındaki ak saçlı,

Yenilerin arasındaki genç ve toy,

Sen asma şıvgını,

Acıları su, kendisi kum,

Sen kavağın gür yaprağı,

Nehrin üzerine serilmiş iğde,

Sen, viran olmuş bir hisar ve bir kale,

Parşömen bir kitabın sayfası

Sen yıkılmış mabet Zvartnots,²⁶

Komitas'ın Kayısı Ağacı²⁷

Sen derin vadideki su değirmeni,

Sen sabanın çeke çeke söylediği tatlı şarkı,

Parlayan pulluğun gümüşi demiri,

Sen ok, mızrak, kargısın yontulmamış!

Sen baba ocağının bacasındaki duman,

Sen yazısız roman! Sasunlu delişişek!..

<...>

26 652 Yılında Katolik İii. Nerses Tarafından İnşa Edilmiş Tapınak. Ermenistan'ın Armavir Bölgesi'nin Eçmiadzin Şehrinde Bulunmaktadır.

27 Kayısı Ağacı, Vartapet Komitas'a (1869-1935) Ait Bir Şarkıdır.

*Sen meyve ambarı!
Altın üzüm şarabının mahzeni,
Sen tüylü şeftali, sen köpük gibi beyaz ekmek,
Artaşat'ın karagöz üzümü,
Sen Sevan'ın alev alev dalgası,
Erivan'ın sütunu, dayanağı!
Sen sığınak, ses edilen deniz feneri
< ... > (Ermenistan)²⁸*

Vatan, bir milleti bir arada tutan en kutsal mekândır. Aynı zamanda vatan, milleti oluşturacak unsurların kaynağıdır. Ancak vatan imgesi Anthony Smith'in de dile getirdiği gibi etnik milliyetçiliğin özelliği olan *özel bir yurtla bağ* kurma işlevini de üstlenebiliyor. Böyle durumlarda vatan imgesi aracılığı ile bireyde bir yere aitlik hissi uyandırılarak kutsal mekân ve birey arasında bağ kurulabiliyor. Enver Özkalp'ın görüşüne göre ise, bir toplumdaki söz edebilmenin şartlarından birisi de ortak bir toprak parçasına sahip olmaktır.²⁹ Böylece aitlik hissi bireyden topluma, toplumdaki da ortak bir toprak parçasına ait olmaya geçer. Bu durumda vatan, birey üzerinden gerçekleşen bir kavram ve bireyin de üzerinde olan bir unsur olarak zuhur eder ve bireyin de üzerinde olan vatan o topluluğa ait en güzel yere ve koşulsuzca kabul edilen kutsal bir mekâna dönüşür. Sevak ise “Üç Sesli Ayin”in dizelerinde vatani şöyle tanımlar:

*< ... >
vatan şudur, aramayanlar.
vatan şudur, bulanlar
başlangıç, doğum ve edebiyet,
Demek ki o kaybolmuyor da.
< ... >
vatan kaybolmamıştır,
< ... > (Üç Sesli Ayin)³⁰*

Sevak'ın “Ermenistan” başlığını anlatan şiirlerinde çizdiği resimlerdeki Ermenistan vatandır ama onun vatan imgesi yarattığı başka şiirleri de vardır,

28 Paruyr Sevak, “Ermenistan”, 14.6.2015, <http://Votanavorner.E-Monsite.Com/Pages/Paruyr-Sevak.Html>

29 Bkz. Murat Saban, “Uluslararası Siyasal Sistem Bağlamında Etnik Milliyetçilik Temelli Şiddet Hareketleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hamza Uygun, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde, 2009, I. Bölüm, S. 14.

30 Paruyr Sevak “Üç Sesli Ayin” 14.6.2015, <https://Paruyrsevak.Wordpress.Com/2012/03/18/%D5%A5%D5%Bc%D5%A1%D5%B1%D5%A1%D5%B5%D5%B6-%D5%Ba%D5%A1%D5%Bf%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3/>

Türkçe karşılığı “Üç Sesli Şarkı” olan «Երգ երաձայն» ([Yerg yeradzayn]) gibi.

“Üç Sesli Şarkı” 3 Ocak 1960 tarihinde Tiflis’te yazılmıştır. Üç ana bölümden ve yüz beş dizeden oluşan şiirin içeriği üç ayrı ses tarafından aktarılmıştır. Sevak diğer şiirlerde güçlü bir vatan imgesi çizerken bu sefer vatan sevgisi karşısında ezilen milliyetçi bir birey imgesi yaratır. Şair eser boyunca vatan sevgisini anons etmek için “Ah benim vatanım!..” dizesini altı kez tekrarlıyor.

Ermenilere göre de Mesrop Maşots’un Ermeni alfabesini buluşu Ermeniliklerini korumaları açısından çok önemlidir. Çünkü Ermeni alfabesi ve Ermeni dili geçmişte olduğu gibi bugün de Ermenileri birleştiren ve milli farkındalık yaratan bir unsur olmuştur.

İLK SES

Ah benim vatanım!..

Hayatım boyunca dilini öğrenmeye çalıştım

Ama öğrenemedim hatasız konuşmayı.

Hatasız konuşmayı Seni senle,

Dilim dolaşıyor hiç geçmeyen heyecandan.

< ...> (Üç Sesli Şarkı)³¹

Dil, milleti birleştiren en önemli varlıklardan biridir. Dil, toplulukları birbirinden ayıran veyahut ötekileştiren bir unsur olarak da karşımıza çıkar. Böylece dil *ortak kültürü*

diğerlerinden farklı kulan bir unsur olmaktadır. Mehmet Kaplan dil için, “*sıkı sıkıya milli varlığa ve topluma bağlıdır*”³² yorumunu yaparken, dilin milletlerle birlikte var olduğunu vurgulamış vedilinağını zamandatoplumların kendini ifade edebilme gücü olduğunu belirtmiştir. Nitekim Ermenilere göre de Mesrop Maşots’un Ermeni alfabesini buluşu Ermeniliklerini korumaları açısından çok önemlidir. Çünkü Ermeni alfabesi ve Ermeni dili geçmişte olduğu gibi bugün de Ermenileri birleştiren ve milli farkındalık yaratan bir unsur olmuştur. Buradan yola çıkarak milliyetçiliği ideoloji olarak benimsemiş, savunmuş ve benimsetmeye çalışmış birisi olarak Paruyr Sevak için dil kutsaldır değerlendirmesini yapabiliriz, bu düşüncüyü temellendirmek için, şairin anadili konu olarak işlediği bir şiirini incelemek yerinde olacaktır. Bu amaçla örnek olarak şairin 29 Ocak 1961 tarihinde Erivan’da yazdığı 73 dizelik “Մայրենի լեզուն” [Mayreni lezu] (“Ana Dili”) şiirini seçtik.

31 Paruyr Sevak “Üç Sesli Şarkı” 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/28/%D5%A5%D6%80%D5%A3-%D5%A5%D5%Bc%D5%A1%D5%B1%D5%A1%D5%B5%D5%B6/>

32 “Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Türk Dili-I Ders Notları”, [http://Atauzem.Atauni.Edu.Tr/Dosya/Ortak/Materyal/T%C3%Bcrk%20dili%20i-%C3%9cnite%201.Pdf\(12.5.2015\).](http://Atauzem.Atauni.Edu.Tr/Dosya/Ortak/Materyal/T%C3%Bcrk%20dili%20i-%C3%9cnite%201.Pdf(12.5.2015).)

“Ana Dili” başlıklı şiirde ana diline duyulan büyük sevgi ve saygıya paralel olarak dilin bir millet için ne anlamlara geldiği de vurgulanır: Kadim bir varlık olarak dil, milleti ve devleti muhafaza eden varlık olarak dil, geçmişi bugüne taşıyan varlık olarak dil, geleceğe yönelen bir varlık olarak dil, kutsal bir varlık olarak dil gibi.

*Sen büyük geçit törenimizin önderi,
Ve tarihimizin en büyük divanı,
Dürüstlüğümüzün timsali,
Düşüncelerimizin koruyucusu, ruhumuzun dayanağısın.*
<...>
*Sen ahizemizsin geçmişe uzanmış,
Ve megafonumuzsun geleceğe yönelmiş.
Sen mukaddesimizsin Mesrop'un kutsadığı,
Narekatsi'nin takdis ettiği.*
<...> (*Ana Dili*)³³

Sevak, milliyetçi söylemlerinde ırkçı bir tutum sergiler: Şiirlerinde kullandığı kan metaforu onun ırkçı tutumunun yansımasıdır. Onun şiirlerinde, kan metaforuna ilave olarak soy ve köken vurgusu da vardır. Bunun için, Sevak'ın 25 Ekim 1946 da kaleme aldığı “Անմահները հրաւիրում են” ([Anmahneri hramayum en]/“Ölümsüzler Emrediyor”) başlıklı şiirini örnek verebiliriz. Eser 58 dizeden oluşuyor. Şair, bu eserde kan motifini iki farklı anlamda kullanmıştır. İlk anlamında kan, damarlarda akan kırmızı renkli sıvıdır, “*Sanki temizlenir, kalbim arınır*”, “*Onların dökülen kanlarının temizliğiyle*” dizelerinde olduğu gibi. İkinci anlamında ise kan, soy demektir, “*Bizim kanımız gibi parlak ve ölümsüz ol*,” dizesinde dile getirildiği gibi. Sevak örnek verdiğimiz ilk dörtlükte “ölümsüzlerin” (vatan için savaşanlar) dökülen kanlarının temizliğinden ve değerinden, ikinci örneğimizde ise Ermeni milletinin kanının yani soyunun ihtişamından ve ebedî oluşundan bahseder. Böylece şair vatan için savaşanların kanını ve onların soyundan olanları överek yüceltir:

*Hatırla ve şan ver bize, tüm şehitlerimize,
Gururla şarkı söyle yaşayanlarına da,*

33 Paruyr Sevak, “Ana Dili, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/28/%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D6%80%D5%A5%D5%B6d5%Ab-%D5%Ac%D5%A5%D5%A6%D5%B8%D6%82/>

*Şarkının içinde ol, savaş kahramanı olarak.
Sev, ama düşmanını unutma.<...>
(Ölümsüzler Emrediyorlar)³⁴*

Paruyr Sevak'ın analizini yaptığımız lirik eserleri içinde “Üç Sesli Ayin”ın (Եռաձայն պատարագ) özel bir önemi vardır. Üç Sesli Ayin'in önemi 1915 olaylarına değinmesinden ve sözde soykırım iddiaları üzerine kurulmasından ileri gelmektedir. Sevak, iddia edilen soykırımın tarihi olan 1915 yılını ve de ölenlerin sayısının iki milyon olduğu iddialarını sembolleştirir:

*<...>
2 milyon insan ve haç yükseldi,
2 milyon haç dikilmedi toprağa,
2 milyon haç mezar taşı olarak oyulmadı,
Çünkü... Basit bir tabut
Öyle görünüyor ki tanrı gibi bir şeye dönüştü:
İnsan layık değil onu görmek için tek bir şansa bile...
<...>
1915 yılında...
Ve o yıldaydı,
Tüm bir milletin dualarının dudaklarında donduğu,
Ağzlarında pıhtılaştığı,
Ağızdan dökülen kan misali
Bu sırada köpeklerin duası işitildi sahipsiz gökyüzünde...<...> (Üç Sesli Ayin)³⁵*

Birsen Karaca da “Ermeni İddiaları ve Algı Mekanizmaları” adlı makalesinde 24 Nisan 1915 tarihinin metaforik bir anlam taşıdığına vurgu yaparken şu tespitlerde bulunur:

1. Bu tarihe gönderme yapılarak Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bir soykırım anıtı inşa edilmiştir (bu anıt 1965 tasarlanmış iki yıl sonra da tamamlanmıştır).

34 Paruyr Sevak, “Ölümsüzler Emrediyorlar”, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/15/%D5%A1%D5%B6%D5%B4%D5%A1%D5%B0%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%A8%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%A5%D5%B6/>

35 Paruyr Sevak, “Üç Sesli Ayin”, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/03/18/%D5%A5%D5%Bc%D5%A1%D5%B1%D5%A1%D5%B%D5%B6%D5%Ba%D5%A1%D5%Bf%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3/>

2. 24 Nisan 1915 tarihinin dünya kamuoyuna sunulan Ermenice özel bir adı var: *Metsyeğern*.³⁶

Bu tespitlerden yola çıkarak Paruyr Sevak, hem metaforlaşmış yapılar kullanmış hem de milliyetçi söylemlerini yaptığı bilgi tahrifatı üzerinden kurgulamıştır yargısına varabiliriz. Sevak, Ermenilerin 24 Nisan 1915 yılında olduğu iddia edilen kayıplarını³⁷ ayin aracılığı ile anarken, soykırım yapıldığına dair kesin yargılar sunmuş ve okura sorgulama fırsatı bırakmamıştır. Böylece Sevak, bireylerde başka bir topluma karşı nefret ve düşmanlık tohumları ekerek milli bilinci oluşturmaya çalışmış ve bu milli bilinç Türk'e karşı nefret ve düşmanlık üzerinden yükseltilmiştir:

< ... >

Ve kurbanların sayısı beşi geçti, altıya ulaştı:

Yarım milyon

Ve

Bir

Bir milyon

Ve

Bir buçuk

Ve hepsi masum,

Hepsi günahsız ...

< ... >

Korkunç Bozkurt'un karanlık beyninde

Gör koca bir milletin toptan öldürülüşünü,

< ... >

Demek ki çok korkunç bir talih var,

Ölüm zamansızdır,

Kötülük ve katliam gibi... < ... > (Üç Sesli Ayin)³⁸

36 Birsen Karaca, "Ermeni İddiaları Ve Algı Mekanizmaları", Başlıklı Bildiri Metni, *Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 08-11.04. 2015.

37 Ermeni İddiaları Çerçevesinde Anlatılan Öykülerdeki Kayıplar, Soykırım Günü Olarak Anılan 24 Nisan 1915 Tarihinde Gerçekleşmemiştir. Bu Tarihte Osmanlı İmparatorluğunu İçerden Yıkma Hazırlığı İçerisinde Bulunan Komitacılar Tutuklanmış, Komiteler Kapatılmış Ve Belgelerine El Konmuştur. Bkz. Birsen Karaca, "Ermeni İddiaları Ve Algı Mekanizmaları" Başlıklı Bildiri Metni *Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 08-11.04. 2015.

38 Paruyr Sevak, "Üç Sesli Ayin", 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/03/18/%D5%A5%D5%Bc%D5%A1%D5%B1%D5%A1%D5%B%D5%B6%D5%Ba%D5%A1%D5%Bf%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3/>

Bugün Ağrı Dağı imgesi Ermenilerin milli duygularını beslemek için her alanda kullandığı bir sembol haline gelmiştir. Nitekim özellikle milliyetçi söyleme sahip şair ve yazarlar, Ağrı Dağı'nı Ermeni edebiyatında simgesel anlamlar taşıyan bir sembole dönüştürmüştür. Ağrı Dağı artık Ermeniler için 1915 olaylarının, kaybedilen toprakların özlem ve acı dolu ifadesi olmuştur. Paruyr Sevak'ın şiirlerinde de Ağrı Dağı sık kullanılan bir simgedir. Sevak, Ağrı Dağı ile ilgili şu anlam yüklemelerini yapmaktadır: Ağrı Dağı Ermenilerindir, onun başka bir ülkenin sınırlarında olması bunu değiştiremez ve de Ağrı Dağı demek Ermeni demektir. Bu tespitimize “Biz Azız, ama Bize Ermeni Derler”, “Üç Sesli Ayin” ve “Üç Sesli Şarkı” başlıklı şiirler kaynaklık etmiştir:

< ... >

Yakındır onlar ancak ulaşılmazdır,

O dağ gibi,

Ki o senin damgan oldu. (Üç Sesli Şarkı)³⁹

***Bugün Ağrı Dağı imgesi
Ermenilerin milli
duygularını beslemek için
her alanda kullandığı bir
sembol haline gelmiştir.***

Ermenilerin tarih algısına hâkim olan ve primordialist yaklaşım olarak da değerlendirebileceğimiz kadimlik vurgusu edebiyat alanında da sirayet etmiştir. Nitekim Paruyr Sevak da milletin eski zamanlardan beri var olduğu inancındadır. Bu bakımdan şairin eserlerinde de kadimliğe vurgu yapılır:

Gerçek şu ki yüzyıllardır hayattayız, (Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler)⁴⁰

Analizini yaptığımız eserlerde karşımıza çıkan milliyetçi söylemlerinde gözden kaçırılmaması gereken unsurlardan birisi de ötekileştirme. Temelde amacı milli bilinci beslemek ve yükseltmek olan şair ötekileştirmeyi araç olarak kullanmaktadır. Böylece öteki üzerinden “biz”i yaratır. “Biz”i öteki üzerinden temellendirirken ötekiyi negatif değerler üzerinden kurgular. Asuman Susam *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema* adlı eserinde, “*Soyut bir ötekiyle kavga her zaman kolay olmuştur. Ulus-devletler de kuruluşlarında “şanlı”*

39 Paruyr Sevak, “Üç Sesli Şarkı”, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/28/%D5%A5%D6%80%D5%A3%D5%A5%D5%Bc%D5%A%D5%B1%D5%A1%D5%B5%D5%B6/>

40 Paruyr Sevak, “Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler”, 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/03/22/%D6%84%D5%Ab%D5%B9-%D5%A5%D5%B6%D6%84%D5%A2%D5%A1%D5%B5%D6%81-%D5%B0%D5%A1%D5%B5-%D5%A5%D5%B6%D6%84/>

tarihlerinin ve kahramanlıklarının arkasında bir ebedi düşman algısı yaratarak hayali cemaat algısının içinden kurguladıkları düşmanla, yabancıyla, ötekiyle kendi varoluşlarını onaylatmışlardır,”⁴¹ der. Bu bilgiyi araştırma konumuz bağlamında değerlendirirsek, öteki karşısında var edilmeye çalışılan Ermenilik olumlanırken, *ötekilerin* nefret ve aşağılama söylemine maruz kaldığı net olarak görülebilir. Sevak da eserlerinde ötekine duyulan ihtiyaçtan faydalanarak Ermeni kimliğini oluşturuyor. Bu kimlik “Ölümsüzler Emrediyorlar”ın dizelerinde yenilmez ve kahraman Ermeni iken, “Ana Dili”nin dizelerinde dilini korumak adına diğer halkları ve onlar için önemli bireyleri kötüleyen, “Üç Sesli Ayın”nda de kendi kutsal dışındakileri kutsal saymayan bir kimliktir. Örnekleylelim:

Asrın nefesini, damarlarınla kanınla hisset!
Bizim kanımız gibi parlak ve ölümsüz ol,
Hatırla, birlikte kurtardık bütün dünyanın kaderini
Ve kurtaracağız daha da.<...>(Ölümsüzler Emrediyorlar)⁴²

<...>
Seni! Bizim Hayk’tan ve Aram’dan <gelen> köklerimiz,
Alamadılar seni bizden,
Ne Arami entrikasıyla!
Ne hain Bizans sevgisiyle!
Ne Ahriman’ın korkunç oklarıyla!
Ne İsa’nın bedeniyle ve ruhuyla!
Ne Muhammed’in ezen ayaklarıyla!
Ne doğrulukla!
Ne de yalanlarla!
<...>(Ana Dili)⁴³

Sevak’ın eserlerinde tespit ettiğimiz etnik milliyetçiliğe işaret eden unsurları aktarırken şairin milliyetçi motivasyonla bireylere empoze etmek istediği bir

41 Asuman Susam, *Toplumsal Bellek Ve Belgesel Sinema*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, S.37.

42 Paruyr Sevak, “Ölümsüzler Emrediyorlar”, 14.6.2015,
<https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/15/%D5%A1%D5%B6%D5%B4%D5%A1%D5%B0%D5%B%D5%A5%D6%80%D5%A8%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B4%D5%A5%D5%B6/>

43 Paruyr Sevak, “Ana Dili”, 14.6.2015,
<https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/28/%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D6%80%D5%A5%D5%B6%D5%Ab-%D5%Ac%D5%A5%D5%A6%D5%B8%D6%82/>

başka öge olan düşman motifi de lirik metinlerinde yer almaktadır. Böylece şair, bireylerde kendisinin sınırlarını belirlediği bir düşman algısı yaratmaktadır. Bu bağlamda Sevak, gaddar, vahşi, zalim, tembel gibi olumsuz sıfatlar kullanarak gerekirse öldürülecek ve intikam alınabilecek düşman imgesi çizer. Bu düşman imgesi analiz yapılan eserlerde Sevak açısından mutlak kötü olan Türk'tür. "Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler", "Ana Dili" ve "Üç Sesli Ayın" dizelerinde düşman motifine rastlamak mümkündür:

<...>

Biliriz düşmanın kemiğini delmeyi (Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler)"⁴⁴

"<...>

Vahşiler, bizi birçok şeyden mahrum bıraktı.

<...>

Eliyle ellerimizi kesti,

Kesti kulak ve ayaklarımızı,

Keskin hançerlerle çıkardı gözlerimizi,

Dilimizi de kökünden kesti,

<...>(Anadili)⁴⁵

SONUÇ

Sevak'ın milliyetçi söylemlerinin etnik milliyetçiliğe özgü özellikler taşıdığını görüyoruz. Paruyr Sevak, "Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler"de Ermeni ırkını yüceltirken, "Ana Dili"nde Ermeni dilini överken, "Üç Sesli Şarkı" ve "Ermenistan"da vatan sevgisini dile getirirken, "Üç Sesli Ayın"de din unsurunu kullanarak paylaşılan ortak anıları 1915 olaylarıyla sınırlandırıp kadim olduğu iddia edilen tarihi tek bir güne 24 Nisan 1915 tarihine indirgerken ve de Türkiye'nin bir parçası olan Ağrı Dağı'nı kutsallaştırıp sembolleştirerek sahiplenirken, yine bu şiirlerin bazılarında kendisiyle ters düşerek kadimlik olgusuna vurgu yaparken kullandığı üslup ve anlatım konumu ve anlatım tutumuyla radikal milliyetçi bir profil sunuyor. Bu durum için, Sevak'ın da Ermeni edebiyatında 19. yüzyıldan itibaren yükselen milliyetçiliğin etkisiyle

44 Paruyr Sevak, "Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler", 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/03/22/%D6%84%D5%Ab%D5%B9%D5%A5%D5%B6%D6%84%D5%A2%D5%A1%D5%B5%D6%81%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D5%B6%D6%84/>

45 Paruyr Sevak, "Ana Dili", 14.6.2015, <https://Paruyrservak.Wordpress.Com/2012/02/28/%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D6%80%D5%A5%D5%B6%D5%Ab-%D5%Ac%D5%A5%D5%A6%D5%B8%D6%82>

nefret söylemine angaje olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Diğer taraftan, bu söylemlerin gerekçesi ne olursa olsun onun eserlerde yaratılan mutlak kötü olarak tanımlanan “Türk”ün Ermeniyeye karşı bir soykırım gerçekleştirdiğinin iddia edilmesi, sözde soykırımda ölenlerin sayısının 2 milyon olarak sembolleştirilmesi ve başka bir halka (Türk’e) karşı nefret ve intikam duygusunun doruk noktasına çıkarılması göz ardı edilemeyecek kadar nettir. Bu da şairin *biz* Ermeni ve *öteki* Türk arasında oluşturduğu negatif kutuplaşmayı tetikleyen tutumuyla açıklanabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Adorno, Theodor W., *Kültür Endüstrisi “Kültür Yönetimi”*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bardakçıyan, Kevork B., *Modern Ermeni Edebiyatı*, Aras Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karaca, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi//Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul, 2006.
- Minassian, Anaide Ter, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm, 1887-1912*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008
- Saroyan, William, *Ödlekler Cesurdur*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2010.
- Susam, Asuman, *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Makaleler:

- Eryılmaz, Doğanay, “Ermeni Literatüründe Anıların Niteliği ve Yazılış Amaçları”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, 2011, s.187-212.
- Uluşınar, Ercan Cihan, “Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netrografik Bir Araştırma: Facebook'ta Ermeni Gruplar”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, 2010, s. 219-246.

Tebliğ:

- Karaca, Birsen, “*Göç Olgusu ve Edebiyat*”, KIBATEK Göç ve Göçmenlik Sempozyumu, 2005.
- Karaca, Birsen, “Ermeni İddiaları ve Algı Mekanizmaları”, başlıklı bildiri metni, *Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 08-11.04. 2015.

Tezler:

Akter, Ahmet, “Tehcir Öncesi Vilayati-Sitteden Amerika’ya Ermeni Göçü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İnkılabları Enstitüsü, İzmir, 2006.

Eryılmaz, Doğanay, “Fransız, Ermeni ve Türk Literatüründe Anı Türü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Birsen Karaca, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Ankara, 2011.

Saban, Murat, “Uluslararası Siyasal Sistem Bağlamında Etnik Milliyetçilik Temelli Şiddet Hareketleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hamza Uygun, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde, 2009.

İnternet Kaynakları:

Burcu, Ebru, “Ömer Seyfettin’den ‘Millî Benliğe Dönüş’ Çağrısı: Primo Türk Çocuğu”, Bilig, Sayı 30, Yaz/ 2004, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873431.pdf>, s.141-149.

Ecevit, Yıldız, “Çağdaş İsviçre-Alman Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 1-2, Cilt 34, 1990, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1249/14283.pdf>, s.81-88, (10 Aralık 2013).

Esayan, Markar, “Doğduğu Yerde Bir Sürgün: William Saroyan”, *Taraf Gazetesi*, 01.09.2008, <http://www.arsayayincilik.com/press.php?i=21>, (15 Ocak 2014).

İpek, Nedim, “Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü”, *OTAM*, Sayı 6, 1995, http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=19&sayi_id=1152, s.257-280, (13.04.2014).

Kürkçüoğlu, Feza, “William Saroyan Yüz Yaşında”, *Birgün Gazetesi*, 31.08.2008, <http://www.arsayayincilik.com/press.php?i=546>, (15 Ocak 2014).

Türk Dil Kurumu resmi İnternet Sayfası, “güdümlü maddesi” http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52a73be0112dc2.28207119 (09.12.2013).

“Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Türk Dili-I Ders Notları”,
<http://atauzem.atauni.edu.tr/dosya/ortak/materyal/T%C3%BCrk%20Dili%20I-%C3%9Cnite%201.pdf>(12.5.2015).

“Paruyr Sevak (1924-1971)”, 20.7.2012,
<http://www.littlearmenia.com/html/poetry/poet.asp?id=4>

Paruyr Sevak, “Biz Azız, Ama Bize Ermeni Derler”, 14.6.2015,
<https://paruyrservak.wordpress.com/2012/03/22/%D6%84%D5%AB%D5%B9-%D5%A5%D5%B6%D6%84-%D5%A2%D5%A1%D5%B5%D6%81-%D5%B0%D5%A1%D5%B5-%D5%A5%D5%B6%D6%84/>

Paruyr Sevak, “Ermenistan”, 14.6.2015,
<http://votanavorner.e-monsite.com/pages/paruyr-sevak.html>

Paruyr Sevak “Üç Sesli Ayin” 14.6.2015,
<https://paruyrservak.wordpress.com/2012/03/18/%D5%A5%D5%BC%D5%A1%D5%B1%D5%A1%D5%B5%D5%B6-%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A1%D6%80%D5%A1%D5%A3/>

Paruyr Sevak “Üç Sesli Şarkı” 14.6.2015,
<https://paruyrservak.wordpress.com/2012/02/28/%D5%A5%D6%80%D5%A3-%D5%A5%D5%BC%D5%A1%D5%B1%D5%A1%D5%B5%D5%B6/>

Paruyr Sevak, “Ana Dili, 14.6.2015,
<https://paruyrservak.wordpress.com/2012/02/28/%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D6%80%D5%A5%D5%B6%D5%AB-%D5%AC%D5%A5%D5%A6%D5%B8%D6%82/>

Paruyr Sevak, “Ölümsüzler Emrediyorlar”, 14.6.2015,
<https://paruyrservak.wordpress.com/2012/02/15/%D5%A1%D5%B6%D5%B4%D5%A1%D5%B0%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%A8%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%A5%D5%B6/>

Ansiklopedi:

Հայկական սովետական հանրագիտարան, հայկական, ՍՍՀ
Գիտությունների ակադեմիա, հատոր.10, Երևան, 1974, էջ.241.

SURİYE'DE ERMENİ DİASPORASI

(ARMENIAN DIASPORA IN SYRIA)

Ehtiram AŞIRLI
Dış Politika Uzmanı

Öz: Farklı tanımlamalar yapılsa da, diaspora kavramı, genel olarak tarihi süreç içerisinde yaşadıkları topraklardan ayrılarak farklı bölgelere dağılmış, fakat ulusal kimliğini korumayı başarmış milletleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Günümüzde Türkler, Kürtler, Yahudiler, Çinliler, Afrikalılar, Ermeniler gibi çeşitli diasporalar varlığını sürdürmektedir. Bu makalede, Suriye'deki Ermeni diasporasının ortaya çıkmasından günümüze dek faaliyetleri ele alınmıştır. Bu makalede anlatılacağı üzere, Ermenilerin Suriye arazilerine göçleri konusunda hem Ermeni, hem Süryani, hem de Arap tarihi kaynaklarında, resmi devlet belgelerinde bilgiler vardır. Suriye vatandaşı olarak Ermeniler, bir taraftan kendi ulusal kimliklerini, dillerini, kültürlerini muhafaza edebilmişler, diğer yandan ise Suriye toplumunun ayrılmaz bir parçası olmayı başarmışlar ve doğal olarak bölgesel gelişmelerden olumlu veya olumsuz şekilde etkilenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Ermeni, diaspora, din, Arap Baharı

Abstract: The term diaspora, despite its many definitions, is generally used to describe nations that left their original place of settlements and were scattered to different regions, but were able to preserve their national identity. Today, different diasporas, such as the Turkish, Kurdish, Jewish, Chinese, African, and Armenian diasporas, continue their existence. This article analyzes the activities of the Armenian diaspora in Syria from its emergence up until today. As explained in this article, Armenian, Assyrian and Arabic historical sources and official state documents contain information on Armenians' migration to Syrian territories. Armenians, as citizens of Syria, while being able to preserve their national identity, language, culture, have succeeded in becoming an integral part of the Syrian society, and naturally, were positively or negatively affected by regional developments.

Keywords: Syria, Armenian, diaspora, religion, Arab Spring

Giriş

Suriye Devlet İstatistik Bürosu'ndan ve Ermeni Diaspora Birliklerinin yetkililerinden sağlanan bilgilere göre, Suriye'de Arap Baharı'na kadarki dönemde 150.000 Ermeni yaşamaktaydı. Fakat Ermeni toplumu onların sayısının hiç bir zaman 100.000'i geçmediği kanaatindedir.¹ Ermeni nüfusun büyük çoğunluğu Halep'te, kalan kısmı ise Şam, Kamışlı, Lazkiye, Deyrizor ve diğer şehirlerde yaşamaktadır. Ermeniler Suriye'de diğer vatandaşların sahip olduğu tüm haklara sahip, entegre olmuş bir toplum olarak görülmekte,

*Zaman zaman
Ermenilerin Suriye
arazilerine göçleri
yaşanmıştır ki, bu konuda
hem Ermeni, hem
Süryani, hem de Arap
tarihi kaynaklarında,
resmi devlet belgelerinde
bilgiler vardır.*

seçme ve seçilme hakkı ile zorunlu askerlik de dahil olmak üzere bütün vacip hizmetleri yerine getirmekte, tüm haklara sahip birere vatandaşı olarak Suriye toplumunun parçası olmaya devam etmektedir. Ermeniler genellikle ticaret, kuyumculuk, inşaat ve petrol sektöründe çalışmaktadır.

Ermenistan eski Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Suriyeli Ermenilerin burada yerleştikleri günden beri diasporanın en önemli merkezlerinden biri haline geldiğini ve özellikle de Halep toplumunun diaspora içerisinde öncü bir konumda olduğunu belirtmiştir. Bunlara ek olarak Oskanyan, Halep'in kazançlı ve canlı bölgelerden biri olduğundan da bahsetmiştir.²

Bugün Suriye'de Ermeni kilisesi aktif olarak çalışmaktadır. Ermeni nüfusun büyük çoğunluğu Gregoryendir, az sayıda ise Katolik ve Protestan bulunmaktadır. Son dönemlerde yaşanan olaylara rağmen Ermeni okulları, tesisleri, ticari, ekonomik ve sanayi alanlarındaki işletmeleri, kültür, spor ve sosyal kurulları günümüzde de faaliyetini yürütebilmektedir. Lübnan'daki kadar sıkı olmasa da Ermeniler Suriye siyasetine de iştirak etmektedirler.

Suriye'de Ermeni Diasporasının Ortaya Çıkması

Zaman zaman Ermenilerin Suriye arazilerine göçleri yaşanmıştır ki, bu konuda hem Ermeni, hem Süryani, hem de Arap tarihi kaynaklarında, resmi devlet belgelerinde bilgiler vardır.

1 "ایروس یف نجرال", 27.02.2015. <http://khabararmani.com/?p=2256> (Erişim Tarihi: 04.05.2016) (Suriye'de Ermeniler)

2 "Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri", 16.09.2012. <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

MÖ 64. yıldan MS 4. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğunun, daha sonra ise 7. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunan Suriye Arapları ve Ermeniler arasında ticari ve ekonomik ilişkiler üst düzeyde idi. Roma İmparatorluğu döneminde Antakya ve Raha şehirlerinin Hıristiyan dini ve medeniyetinin yayıldığı bilim ve kültür merkezlerine çevrilmesi Ermeni öğrencilerin bu şehirlere göçlerini artırmıştır. Fakat Ermenilerin Suriye topraklarına ilk toplu göçü 6. yüzyılda yaşanmıştır. Sasani imparatoru I. Hüsrev Anuşirevan’ın 539 yılında Antakya ve Raha’yı ele geçirmesinden sonra bu şehirlere Ermenilerin büyük göçleri yaşanmıştır. Bu göçler 717-728 yılları boyunca devam etmiştir.³

Abbasiler hakimiyeti yıllarında (750-1258) Bizans, Selcuk ve Tatar istilalarından kaçan Ermeniler genellikle dönemin başlıca ticaret merkezleri olan Suriye ve Irak arazilerine yerleştiler.

10. yüzyılda Suriye’de büyük bir Ermeni diasporasının varlığından söz edilmektedir. Özellikle 973-992. yıllarda Ermeniler Suriye içerisinde batıya doğru yayılmaya başladılar. Artık Aramu, El-Ğanimye, El-Yagubiye, El-Laziqiye, Kesab, Es-Suveydiye şehirlerinde de Ermeni kolonileri oluşmuştu.⁴ 969 yılında Suriye’de Fatimilerin hâkimiyeti başlayınca bir sıra Ermeni aileleri Mısır’a göç etmeye başladı. Bu göçler Selcukluların hâkimiyet yıllarında da devam etti.

Ermeni kaynaklarına göre, 1080-1199 yılları arasında varlığını sürdüren Kilikya Ermeni Çarlığı (şimdiki Çukurova arazisi) Suriye’nin kuzey-doğusunda yerleşmekteydi. Kilikya Çarlığı Ermenilerin Suriyeliler ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri sürdürmekte idi. 11-12. yüzyıllarda Suriye’nin Akdeniz sahillerinde yerleşen Antakya, Şam, İskenderun, Hama, Beyrut ve Tarablus gibi şehirler mühim dini ve kültürel merkezler olmanın yanı sıra aynı zamanda önemli ticaret şehirleri konumuna da gelmişlerdi. Bu dönemde Antakya şehri ahalisinin yarısından çoğunu Ermeniler ve Yunanlar oluşturmaktaydı. Neredeyse bütün liman şehirlerinde küçük Ermeni toplulukları oluşmuştu ve artık el-Laziqiye ve Hamas şehirlerinde Ermeni Patriklikleri açılmıştı.⁵

13. yüzyıldan başlayarak Antakya şehri Ermeniler için tarihi önemini yitirmeye başlamış, Halep diasporanın başlıca merkezine çevrilmişti. 14-16. yüzyıllarda Kilikya’da bulunan Ermeni Çarlığının çökmesinin ardından Suriye

3 Azazian, Mühendis Hourı. *Arap Ülkelerinde olan Ermeni Diasporalarının Kısa Tarihçesi Hakkında (Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır)*. Derul-Hivar yayımları. Suriye. 1993.ss45-46.

4 ن.ايزازع ص. 47 (Azazian, a.g.e., ss. 47)

5 ن.ايزازع ص. 49 (Azazian, a.g.e., ss. 49)

topraklarına olan Ermeni göçleri daha da artmıştır. Bu dönemde artık Halep ve Şam'da büyük bir Ermeni cemaati oluşmuştu. Aynı zamanda Antakya'da, Lazikiye'de ve Kesab'da da küçük Ermeni toplulukları varlıklarını sürdürmekteydi.⁶

19. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'de yaşanan intibah döneminde Ermeni aydınlarının da rol aldıkları görülmektedir. Bunların sırasında Edip İshak, Rızqullah Hasub özellikle seçilmişlerdir.⁷ Bu dönemde Ermenilerin Suriye'deki sayıları ve yerleşim yerleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bir sıra kaynaklara göre 1870-1890 yılları arasında Lübnan ve Suriye'de ticaretten endüstriye kadar çeşitli alanlarda çalışan bazı kaynaklara göre 80-85.000 Ermeni, diğer kaynaklara göre ise en fazla 76.200 Ermeni yaşamaktaydı.⁸

1876, 1895 ve 1909 yıllarında Osmanlı Türkiyesi'nden Ortadoğu'ya yeni göç dalgaları yaşandı. 1915 sevk ve iskanından sonra Anadolu'dan göçlerle Suriye'nin neredeyse tüm şehirlerinde – Al-Gamışlı, Haseke, Deyr Ez-Zur, Halep, Lazikiyye, Şam ve Kesab'da yeni Ermeni toplulukları oluştu.⁹ 1922 yılında Kilikya arazisinden olan göçlerle Suriye'de Ermenilerin sayısı 125.000'e ulaştı. Bunun yaklaşık 75.000'i Halep ve etrafında yerleşmişti. Bölgeye son Ermeni göçü 23 Haziran 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılımının ardından yaşandı.¹⁰

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Sovyet Ermenistanı'nın “Vatana dönüş” harekâtını başlatması üzerine yaklaşık 40.000 Ermeni Suriye arazisini terk etmiştir. Bundan sonraki dönemlerde İsrail'le anlaşmazlıklar, ülkede art-arda yaşanan askeri darbeler, diasporayı olumsuz etkilemiş, Suriye'den göçleri teşvik etmiştir.

1991 yılı verilerine göre, Suriye'deki Ermenilerin sayısı, çoğunluğu Halep'te olmak üzere 120.000 civarındadır. Ermeni patrikliğine göre ise Suriye'de yaklaşık 150.000 Ermeni yaşamaktaydı. Fakat son 20 yılda bu sayı 100.000'e düşmüştür. Ermeniler genellikle Halep, Kesab, Şam, Al-Qamışlı ve Yaqubiye'de yayılmışlar.¹¹

6 1995. بتوريب، “ملاعلا يف ينمزالا راشيتن ال ارود”، ينودارقاب بركاه

<http://www.ancme.net/studies/9> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Hakop Bagraduni, “Ermenilerin Dünyada Yayılma Dönemi”, Beyrut, 1995)

7 ينودارقاب، a.g.m., . <http://www.ancme.net/studies/9> (Bagraduni)

8 ص. 50 نايزازع (Azazian, a.g.e., ss. 50)

9 ينودارقاب، a.g.m., . <http://www.ancme.net/studies/9> (Bagraduni)

10 ص. 50 نايزازع (Azazian, a.g.e., ss. 50)

11 12.01.2013. رمانلا قديرج، “مهرايخ دومصلو او.. اينيجرواوانبل اىلا اىلىض قرحه ببلحنجرا”، لقع يبا ادوبع <http://www.ancme.net/articles/705> (Abbud Ebi Aql, “Halep Ermenileri: Lübnan ve Ermenistan'a Küçük Göç... Ve Onların Seçim Azmi”, En-Nehar gazetesi.) (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

1919 yılı sonrasında Halep Ermenileri hemşeri dernekleri kurmaya başladılar. Bunun yanında Spor, Kültür ve Gençlik dernekleri de açılmıştır. Bir yıl sonra kiliseler ve okullar inşa edilmeye başlanmıştır. Ermeniler Suriye’de ilk matbaayı kendilerinin kurduklarını iddia etmektedir. 1015’ten sonra önce “Fırat” gazetesi daha sonra “Arevelk”, 1990 sonrasında ise haftalık “Kantsarar” gazetesi yayına başlamıştır.¹²

Bugün Suriye’de toplam 38 Ermeni Okulu bulunmaktadır. Bunun 24’ü Halep’te, 6’sı Kesab’da, 3’ü Şam’da, 2’si Qamışlı’da, 2’si Cezira’da, 1’i ise Lazkiye’de bulunmaktadır. Şam ve Halep’te toplam 8 Ermeni matbaası çalışmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından günümüze dek Suriye’de toplam 80 günlük, haftalık veya aylık Ermeni gazetesi çıkmıştır.¹³

Halep Ermenileri

Halep Ermenileri Ortadoğu Ermeni diasporaları içerisinde önemli mevki tutmaktadır. Hatta çoğu literatürlerde Suriye Ermeni diasporası yerine Halep Ermeni diasporası ifadesi kullanılmaktadır.

1329 yılında inşa edilen Aziz Meryem Kilisesi ve 1355 yılında Ermenice yazılmış Kitab-i Mukaddes Ermenilerin Halep’te varlığını ispat eden en etkili kaynaktır.¹⁴ Buna rağmen Ermeniler, Halep’teki varlıklarını 301 yılına dayandırmaktadır. Ermeni tarihçilere göre, Ermenilerin Gregoryenlik mezhebini yeni benimsediği bu yıllarda Halep şehri, Kudüs’e hac ziyaretini gerçekleştirmek için giden Ermeni zevvarların (hacıların) mühim durak merkezine çevrilmiş durumdaydı.¹⁵

Halepli tarihçi Şeyh Kamil El-Gazi’ye göre 1822 yılında meydana gelen depreme kadar Halep’te yaklaşık 400.000 kişi yaşamaktaydı. 1823’te kolera salgısı, 1827’de ise veba salgısının yaşanması üzerine şehrin Ermeni ahalisi 110.000’e düşmüştür.¹⁶ 19. Yüzyılın sonlarına doğru Halep Ermenilerinin sayısı 5.000’i geçmemekteydi. Ermeni tarihçisi Raymond Kevorkyan’a göre,

12 Harout Ekmanian, “Halep Ermenileri”, 17.04.2015, <http://ermenikulturu.com/halep-ermenileri-harout-ekmanian/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

13 ينودار قاب, a.g.m., <http://www.ancme.net/studies/9> (Bagraduni)

14 “ةيروسلا بلح يف نجرال”, 14.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

15 نم لئالوا نمو ايررس علأ ايچولونكنكتلا لخدأ نم لوا :برحلأ بعم يف نويروسلا نجرال”, ينيرجنع بيص نم لئالوا نمو ايررس علأ ايچولونكنكتلا لخدأ نم لوا :برحلأ بعم يف نويروسلا نجرال”, 15.08.2013, <http://www.ancme.net/articles/721> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Suhaib Angerana, “Savrulan Savaşta Suriye Ermenileri: Suriye’ye Teknolojiyi İlk Getirenler ve Mevcut Krizde Kaçırılma ve Yağmalanmaya İlk Maruz Kalanlar”)

16 “ةيروسلا بلح يف نجرال”, 14.02.2015 <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

18. yüzyılın ikinci yarısı, 19. yüzyılın birinci yarısında Anadolu'dan gelen göçlerle Suriye Ermeni diasporasının nüfusu 125.000'i aşmıştı. Bunun ise 75.000'i Halep'te yaşamaktaydı.¹⁷ Özellikle sevk ve iskan kararının ardından şehirde Hıristiyanların sayısı artmıştır. 1922 yılına ait istatistik verilerde Halep'te toplam 156.748 kişinin yaşadığı, bunun ise 20.007'sinin (%12,76) Ermeni olduğu bildirilmektedir. Bir yıl sonra Kilikya'dan göçlerle bu sayı toplam nüfusun %25'ne denek gelmiştir. 1944 yılında ise burada 60.200 Ermeni yaşamaktaydı.¹⁸ En son 2011 yılına ait verilerde Halep Ermeni nüfuzunun 60.000'i aştığı ve özellikle Süleymaniye, Aziziye, Meydan ve çevre bölgelerde buldukları bilinmektedir.

Şam Ermenileri

Şam'da yaşayan Ermeniler hakkında tarihi kaynaklarda çok geniş bilgiler yoktur. Bu ise Şam'da Ermenilerin çok aktif olmadıklarını göstermektedir. Şam Ermenileri hakkında ilk yazılı kaynak Emeviler dönemine aittir. Ermeni tarihçilere göre, Emevi Halifesi Ermenilerin sık yaşadığı Kilikya'nın Dubeyl şehrinde dönerken beraberinde 35.000 Ermeni'yi Şam'a götürmüştür.

15. yüzyılda Timur Halep'i, ardından Şam'ı ele geçirdiğinde çoğunluğu Ermenilerden oluşan büyük bir esir grubunu Doğu'ya göndermiştir. Sarkis Kilisesi'nden sağlanan bilgilere göre bu dönemde halen Şam'da küçük bir Ermeni diasporası varlığını sürdürmekteydi.¹⁹

17. yüzyılda Şam'ın ticari öneminin arttığı bir zamanda Ermeni diasporasının durumu hiç iyi değildi. Şehirde yalnızca 5-6 Ermeni ailesi kalmıştı. Sonraki asırda ise Ermenilerinin durumunun iyileştiği düşünülmektedir. 1726 yılında Halep ve Şam Ermenileri Rusya hükümetinden ticari ilişkileri geliştirmek adına bir sıra ayrıcalıklar istemiş ve bu taleplerine olumlu cevap almıştır. Bu olaydan sonra Şam'a Ermeni tüccarların akını başlamıştır.²⁰

1915 ve 1922 olaylarından sonra Şam'da yaşayan Ermenilerin sayısı 15.000'e ulaşmıştı. Fakat bundan sonra Şam, Ermeni diasporası için önemini yitirmeğe başladı. 1927 yılında Şam'da sadece 7.500 Ermeni kalmıştı. 1990'larda ise bu sayının 5.000'e düştüğü tahmin edilmektedir.²¹

17 مین یدرجن، a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721>

18 “کۆرسوول بلح یف نهرال”، 14.02.2015 <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

19 ص. 63 ن. ایزازع (Azazian, a.g.e., ss. 63)

20 ص. 64 ن. ایزازع (Azazian, a.g.e., ss. 64)

21 ص. 65 ن. ایزازع (Azazian, a.g.e., ss. 65)

Kesab Ermenileri

Tarihi kaynaklara göre, Lazkiye’ye ilk kez Ermeniler 11. Yüzyılda Selçukluların hâkimiyeti döneminde gelmişler ve daha sonra buradan Kesab, El-Yaqubiye, Es-Suveydiye, El-Ġanimiye ve Aramu’ya yayılmışlar. Lazkiye şehri içerisinde Ermeni diasporasının oluştuğu en önemli bölge Kesab kasabasıdır. Kesab Suriye’nin kuzey-batısında bulunmaktadır. Geçmiş adı “İskenderun” olan bu kasaba Türkiye sınırındadır. Ermeniler kasabanın bir zamanlar Kilikya Çarlığı’nın sınırları içerisinde bulunmasını gerekçe göstererek, Kesab’ı “tarihi Ermeni toprakları”nın bir parçası olarak kabul etmektedirler. Fakat buraya Ermenilerin ancak 11-12. yüzyıllarda Antakya’dan geldikleri tarihi belgelerle kanıtlanmaktadır. 14-15. yüzyıllarda Memluklerin istilaları zamanı Musa dağı ve Dağlık Kesab bölgesinin daha güvenli olması nedeniyle kasabaya Ermeni göçleri daha da artmıştır.²²

1915’ten sonra kasaba sakinlerinin çoğunluğu Ürdün, Lübnan ve Suriye’nin merkezi bölgelerine iskân edilmiştir. I. Dünya Savaşı bittikten sonra Ermeniler tedricen evlerine dönmeye başlamıştır.

19. yüzyılın 50’li yıllarında Gregoryen Ermeni toplumunun öfke ve şiddetinden kaçan Katolik ve Protestan Ermenilerin bölgeye kitlesel akını olmuştur. 20. yüzyılın başlarında kasaba nüfusu tamamı Ermenilerden oluşan 6.000’e ulaşmıştır. Kasabanın küçük olmasına rağmen mezhepler arası düşmanlık ve farklı siyasi tutumları nedeniyle bu dönemde Kesab’da 20 Ermeni Okulu faaliyet göstermekte idi.²³

1915’ten sonra kasaba sakinlerinin çoğunluğu Ürdün, Lübnan ve Suriye’nin merkezi bölgelerine iskân edilmiştir. I. Dünya Savaşı bittikten sonra Ermeniler tedricen evlerine dönmeye başlamıştır. 1922 yılında Kesab’a Fransız ordusunun girmesi ise Ermeniler tarafından sevinçle karşılandı.²⁴

5 Temmuz 1938’te Fransız manda yöneticileriyle yapılan anlaşmaya göre Kesab Antakya bölgesinin bir parçası olarak Türkiye’nin kontrolüne verilmiştir, kasabanın eski adı “Hatay” ona geri kaytarıldı ve Ermeni asıllı kardinal Bedros Ağacanyan kasabanın yöneticisi olarak atanmıştır.²⁵ Buna

22 ن. ايڤازاع 65 ص. (Azazian, a.g.e., ss. 65)

23 “ةيودحلا ةيروسلا بسك قلب يف يذمرال ادج اوئلا خيرات”, 30.01.2015. <http://khabararmani.com/?p=796> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Ermenilerin Suriye Sınırı Kesab’da Varlığının Tarihi”)

24 “ةيروسلا بلح يف ذمرال”, 14.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

25 “ةيودحلا ةيروسلا بسك قلب يف يذمرال ادج اوئلا خيرات”, 30.01.2015. <http://khabararmani.com/?p=796> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Ermenilerin Suriye Sınırı Kesab’da Varlığının Tarihi”)

karşı çıkan bir sıra Ermeni ailesi kasabayı terk etmiştir. Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra kasaba tekrar Suriye sınırlarına dahil edilmiştir.

Kamışlı Ermenileri

Ermenilerin Kamışlı şehrine gelişleri şehrin kurulduğu 1925 yılında başlamıştır. Hatta şehirde nüfuzu tamamen Ermenilerden ibaret olan köyler de bulunmaktadır. 1938 yılına kadar burada 20’den fazla Ermeni köyünün, 18 Ermeni anaokulunun bulunduğu bilinmektedir. Fakat “Vatana dönüş” harekâtı çerçevesinde bu köylerin bir kısmı boşaltılmıştır.²⁶

1965-1966 yıllarında ikinci göç zamanı 6.500 Ermeni Kamışlı’yı terk etmiş ve Ermeni köyleri tamamen boşaltılmıştır.

Arap Baharı’ndan önce Kamışlı’da 1200 öğrencinin eğitim aldığı 40’a yakın Ermeni ilkokul, lise ve meslek yüksekokulları faaliyet göstermekteydi. Sayılarının azalmasına rağmen halen bu okulların çoğunluğu faaliyetini sürdürmektedir.

“Arap Baharı” ve Suriye

Arap Baharı genel olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yaşanan ve 2010’un Aralık ayından günümüze kadar süren halk hareketleri olarak değerlendirilmektedir. İç dinamiklerin yanı sıra dış dinamiklerin de etkili olduğu bu hareketler, kimilerine göre ABD ve Batılı mütefekkirlerin bu coğrafyadaki saklı planlarını harekete geçirmesiyle ortaya çıkmış, kimilerine göre ise bölgedeki sosyal, ekonomik ve siyasal bunalımlar, teknolojik alanda sosyal medyanın kullanım ağının genişlemesiyle bir patlamaya neden olmuştur.²⁷

17 Aralık 2010’da Tunus’ta Muhammed Buazizi adlı gencin kendini yakmasıyla başlayan Arap Baharı kısa zaman içerisinde bütün ülkeyi sarmış, hükümet kuvvetlerinin olaya müdahalesiyle daha da sertleşmiş ve 1987’den beri ülkeyi otoriter rejimle idare eden Zeynel Abidin Bin Ali’nin ülkede iktidardan çekilmesi ve ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır.

26 “تيرة وسائل الإعلام قبل أن يدمى في نهر الـ”، 17.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1217> (Erişim Tarihi: 01.05.2016 (“Suriye’nin Al-Qamışlı Şehrinde Ermeniler).

27 Okan Yüksel, “Arap Baharı ve Sosyal Medya”, 5 Temmuz 2013, <http://politikakademi.org/2013/07/arap-bahari-ve-sosyal-medya/> (Erişim Tarihi: 12.05.2016)

Tunus olaylarının etkisi altında 25 Ocak 2011’de Mısır’da da protestolar başlanmış, sokak gösterileri 1981 yılında iktidara gelmiş Hüsnü Mübarek’in 11 Şubat’ta görevi bırakmasına ve mahkeme kararı ile ömür boyu hapse mahkûm edilmesine neden olmuştur.²⁸ Sırasıyla hakimiyeti Muhammed Hüseyin Tantavi, Muhammed Mursi ve Abdülfettah Es-Sisi devraldı. Fakat ülkede istikrar hala sağlanmış değildir.

Mısır’dan sonra Arap Baharı etkisini Libya’da gösterdi. Ocak 2011’de başlayan ve daha çok ekonomik sorunların dile getirildiği protestolar kısa zaman içerisinde siyasi nitelik kazanmış ve git gide büyüyen ayaklanmaların güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırılması, sonrasında çıkan çatışmalar kısa bir zaman içerisinde bu ülkede iç savaşa dönüşmüştür. Başta BM Güvenlik konseyi olmakla, ABD, İngiltere, Fransa, AB gibi çeşitli ülkeler ve örgütler tarafından Kaddafi rejimine karşı bir dizi ambargolar uygulanmış, 27 Mart’tan itibaren BMGK’nin Libya hakkında aldığı kararların NATO tarafından üstlenilmesine karar verilmiştir. Bundan sonra hızlı bir ilerleyişe geçen muhalifler 20 Ekim’de Kaddafi’yi Sirte kendinde yakalamış ve linç ederek öldürmüşler. Mısır ve Libya’daki kadar şiddet içermese de, Bahreyn, Ürdün ve Cezayir’de de mitingler, protestolar, ayaklanmalar kendini göstermiştir.

Fakat temelde bölge ülkelerinde demokratik gelişmeleri sağlamak amacıyla başlayan halk hareketleri devletlerin bugünkü siyasi ve ekonomik durumuna bakıldığında hiç de amacına ulaşmış sayılamaz. Aslında daha istikrarlı bir yapıya dönüşümü hedefleyen ayaklanmalar başlangıçta amacına ulaşmış gibi görünse de, bölgede demokrasi ve istikrar halen sağlanamamıştır.

Yukarıdaki ülkelerin hepsinde ayaklanmalar iktidarın devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Fakat 15 Mart 2011’de Suriye’de başlayan ayaklanmalar 5 yıldır bir sonuca ulaşamamış, dahası ülkenin parçalanması ve egemenliğinin yitirilmesi tehdidini beraberinde getirmiştir.

Suriye İç Savaşı

15 Mart’ta Ürdün sınırı yakınında Deraa bölgesinde başlayan ayaklanmalar, Deraa ile dayanışma gerekçesiyle önce kıyı şeridindeki Baniyas ile Lazkiye, daha sonra İdlib ve Irak yakınındaki Deyrizor, ardından ise Hama ve Humus şehirlerini sardı.²⁹

28 Mehmet Salih Gün, Konur Alp Koçak, “Arap Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası”, *Yasama Dergisi* 22, Eylül-Aralık 2012. ss. 8.

29 Cengiz Çandar, “Suriye: “Arap Baharı”nın “Arap Devrimi”ne Dönüşme Durumu”, *Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği*, <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/suriye-arap-baharinin-arap-devrimine-doenuesme-durumu> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

İlk başta iktidar, muhalif güçleri kontrolü altına alabilmek için siyasi tutukları serbest bırakmak, anayasal değişiklikler yapmak ve ekonomik reformlar geçirmek gibi hamlelerde bulunsa da, bu güvenceler halkı tatmin edememiştir. Suriye’de dağınık olan muhalefet Suriye Ulusal Konseyi adı altında örgütlenmiş, Özgür Suriye Ordusu, muhalefetin silah gücü olarak Esad ordusu ile savaşa başlamıştır. Bugün Suriye içerisinde muhalefetin çatı örgütü olan Suriye Devrimi Muhalefet Güçleri Koalisyonu, Suriye Kürt Ulusal Konseyi, PYD, Halkçı Koruma Birlikleri’nden oluşan Kürt Yüksek Komitesi, Fetah el-İslam, Ahrar el-Şeham, El-Nusra Cephesi, Şükür el-İslam gibi İslamcı gruplar ön plana çıkmaktadır.³⁰ Suriye olayları sadece ulusal düzeyde kalmamış, uluslararası kamuoyunun da tepkisine neden olmuştur. ABD ve Batı muhaliflerin yanında yer alırken, Rusya, Çin ve İran Esad rejimini desteklemiştir. Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar muhaliflere en büyük siyasi desteği veren güçler olarak tanınmıştır.³¹

22 Nisan 2011’de Deraa, Hamas, Deyrizor ve Kamışlı kentlerinde başlayan protestoların güvenlik güçleri tarafından zor kullanarak bastırılması, çatışmalarda pek çok kişinin hayatını kaybetmesi kanlı çatışmaların başlangıcı olmuştur. 2012 yılının sonuna gelindiğinde en az 60.000 kişi hayatını kaybetmişti. 2013 Nisan ayında ise el-Kaide’nin bir uzantısı olduğu iddia edilen DAESH (İrak ve Şam İslam Devleti), Ebu Bekir Bağdadi’nin liderliğinde Suriye’de varlığını ilan etti. Esad rejimi varil bombaları ve hava operasyonları ile birçok sivilin ölmesine neden olurken, El Nusra ve DAESH güçlenmeye devam etti.³² Özellikle Esad rejimi karşısında muhalif güçler yenilmeye başlarken, DAESH, Irak ve Suriye’de güç kazanmaya başlamıştır.

Ocak 2016 itibarıyla Esad rejimi Suriye’nin % 19.8’ini, DAESH %40’ını, PKK’nın Suriye kolu PYD %25’ini ve muhalifler ise Suriye’nin % 15.2’lik kısmını kontrolü altında tutmaktaydı. DAESH’ten sonra en fazla alana hakim olan PYD, Esad rejiminden de, muhalif güçlerden de daha fazla alanı kontrol etmektedir.³³ 5 yıl geçmesine rağmen Suriye’deki savaş dinmek bilmiyor ve her geçen gün sivil kaybı durmadan artıyor. Zaman zaman Rusya ve ABD’nin girişimleriyle ülkede ateşkes sağlansa da, bu, birkaç günden fazla sürmemiştir.

30 Orhan, D.D, Ortadoğunun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, sayı1-2, 2013, ss. 15

31 Taha Dağlı, “İlk Saniyesinden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi”, 21.11.2012, <http://www.aktuel.com.tr/dunya/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi> (Erişim Tarihi: 12.05.2016)

32 Begüm Zorlu, “Suriye İç Savaşında Dört Yılda Neler Oldu?”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/163049-suriye-ic-savasinda-dort-yilda-neler-oldu> (Erişim Tarihi: 11.05.2016).

33 “Suriye’de Son Durum Haritası (Ocak 2016)”, 05.01.2016. <http://www.stratejikortak.com/2016/01/suriyede-son-durum-haritas-ocak-2016.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

Suriye İç Savaşının Ermeni Diasporasına Etkisi ve Diasporanın Tutumu

Suriye’deki Ermeniler, bir taraftan kendi ulusal kimliklerini, dillerini, kültürlerini muhafaza edebilmişler, diğer yandan ise Suriye toplumunun ayrılmaz bir hissesine çevrilmeyi başarmışlar ve doğal olarak bölgede baş veren her bir şeyden olumlu veya olumsuz şekilde etkilenmektedirler.

Krizden önce Suriye’de Ermenilerinin sayısının kesin olmamakla beraber 80 ile 100 bin arası olduğu tahmin edilmektedir. Bunun %80’i Halep’te, %10’u Şam’da, geri kalanları ise Deyrizor, Haseke, Al-Qamışlı ve Raqqa şehirlerinde yaşamaktaydı.³⁴

Esad rejimi altında Ermenilerin kaygısız yaşadığı söylenemez, ancak politik sistemdeki ani bir değişimin yaratabileceği olumsuzluklar, özellikle de sahip oldukları sosyal ve kültürel hakları yitirme korkusu, diğer azınlıklar gibi Ermenileri de rahatsız etmektedir. Bu yüzden ayaklanmaların başladığı günden itibaren Ermeniler, Suriye merkezi yönetimine yakın bir duruş sergilemiş ve gelişen olayların dışında kalmayı tercih etmişlerdi.

Olaylarının başlangıcında toplumun sergileyeceği tutumu tartışmak için Ermeni Gregoryen, Katolik ve Protestan kilise liderleri, Taşnak ve Hınçak parti liderleri ve bölgede faaliyet gösteren Ermeni kurulları liderleri Halep şehrinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Lübnan İç Savaşı döneminde Ermeni toplumunun yürüttüğü politikaya da vurgu yapılarak aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. Ermeniler savaşta taraf olmayacaklar ve toplum içerisinde şiddete başvuranları toplumdaki ve kiliseden uzaklaştıracaklardır. Suriye devletinin egemenliğini, istiklalini ve birliğini destekleyecekler, dış müdahale ve ülkenin bölünmesine kesinlikle karşı çıkacaklardır.
2. Suriye ordusu ve silahlı muhalif gruplar arasında devam eden savaşta Ermeni toplumunun güvenliğini temin edebilmek için bir plan geliştirilecek ve gönüllülerden oluşan silahlı gruplar oluşturulacaktır.³⁵

Aynı zamanda Lübnan’da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar parti liderleri, Ortodoks, Katolik ve Protestan dini liderleri bir toplantı yaparak, Suriye’den gelecek olan yeni göç dalgasını karşılamak, barındırmak, onların eğitim,

34 08.02.2014, "الوانويروس: برجل ادعب نمرال", رديح يبا اثر, <http://www.ancme.net/articles/730> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Raşa Ebi Haydar, "Savaşın Sonra Ermeniler: İlk önce Suriyeliler", *Al-Ahbar gazetesini*, Lübnan)

35 نينيرج ع, a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721>) Angerana)

sağlık, sosyal ihtiyaçlarını temin etmek için 4 cemiyet tesis etmiştir. Bunların her birinin Lübnan dışında, örneğin Halep'te faaliyet gösteren şubeleri açılmıştır. Bu şubelerin başlıca görevi herhangi bir olağanüstü hal durumunda Suriye Ermenilerinin durumu hakkında Lübnan diaspora birliğine bilgi aktarmak ve zor durumda olan toplum üyelerine gerekli tıbbi, insani ve sosyal yardımı sağlamaktır.³⁶

2014 yılında DAESH tarafından bombalı saldırıya maruz kalan Halep St. Rita Tilel Ermeni Kilisesi, Deyrizor'daki Ermeni kilisesi, Rakka'daki Ermeni Katolik Kilisesi,³⁷ Halep'te Ermeni Protestanların Emmanuel Kilisesi kullanılamaz duruma gelmiştir. Akop Qabrialyan'a göre, 1 Mart 2015'te ölen Ermenilerin sayısı 150 civarındadır. Ayrıca Suriye ordusu içerisinde DAESH'e karşı savaşan ve ordudan kaçtığı için kayıp sayılan çok sayıda Ermeni de vardır.³⁸

Ermeni kaynaklarında Suriye'den iki tür göçten bahsedilmektedir:

1. İç göç – Suriye'nin savaştan uzak emniyetli iç bölgelerine olan göç;
2. Dış göç – Suriye sınırlarından dışarıya, daha çok Ermenistan'a göç. Genellikle son 20 yılda Ermenistan Devleti'nin desteği ile Suriye'den gelenler olmuş, ayrıca ticaret, el işleri ve sanayi sahalarında çalışan kişiler de Ermenistan'a göç etmişlerdir.³⁹

Halep Ermeni Patrikliği verilerine göre 2013 yılında Halep'te yaşayanların sayısı 3 kat azalmıştır. Dolayısıyla bugün Halep'te Ermenilerin sayısı 20.000'i geçmemektedir.⁴⁰

Lübnan Taşnak partisi 2013 yılına kadar Suriye'den toplam 10.000 Ermeni'nin göçtüğünü, bunun 4.000'nin Lübnan'a, 6.000'nin ise Ermenistan'a yerleştiğini iddia etmektedir. Lübnan'a gelen Ermeniler başta Burc Hammud olmak üzere Antelias ve komşu köylerde barınmaktadırlar. Bu bölgelerde oluşan aşırı birikme Lübnan Ermeni toplumu için de yeni sorunlar oluşturmaktadır. Bundan başka ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerine de göçler yaşanmaktadır.⁴¹

36 لقع عيبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

37 "Suriye'de İŞİD, 3'ü Ermeni toplam 16 kilise ve bir manastır yok etti", 15.12.2015, <http://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/12/15/Suriye-%C4%B0%C5%9E%C4%B0D-Ermeni-kilise-manast%C4%B1r/72561> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

38 Ара Санджян, "Армянские Общины В Условиях Гражданской Войны (Сравнение Ливана И Сирии)", *Фонд Новаранк*, 10.12.2015, ss. 75

39 لقع عيبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

40 عینیر جنع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721> (Angerana)

41 لقع عيبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

Ermenistan Diaspora Bakanlığı verilerine göre 2015 yılının birinci yarısında Ermenistan’da 12.000 Suriyeli Ermeni bulunmaktaydı. Bunun ise 9.000’i artık Ermenistan vatandaşlığına geçmiş durumdadır. Göçmenlerin bir kısmı halen Suriye’deki durum düzelince geri dönmeyi planlamaktadırlar. Çoğu genç Ermeniler ve yeni evlilerin hatırı sayılır bir kısmı ise, AB ve ABD vizesi alarak yurt dışına gidebilmek için Ermenistan’ı transit ülke olarak kullanmaktadırlar.⁴² Fakat Ermeni kaynakları resmi rakam göstermeseler de, son 5 yılda Ermenistan’a 15-20.000 Ermeni’nin yerleştiği konusunda ısrar etmektedirler. Burada temel hedef, bu konu uluslararası gündemin kritik konularından biri olduğu için durumdan yararlanarak, Ermenistan’ın “humanist” devlet olduğunu ön plana çıkarmak ve mültecilerin sayısının iki katı fazla gösterilerek ABD ve AB’den mali destek sağlamak çabasından ibarettir. Burada Ermenistan’ın Suriye’den gelen tüm mültecilere değil de, bizzat Ermenilere kolaylık sağlanması ilgi çekici bir noktadır.⁴³

Burada temel hedef, bu konu uluslararası gündemin kritik konularından biri olduğu için durumdan yararlanarak, Ermenistan’ın “humanist” devlet olduğunu ön plana çıkarmak ve mültecilerin sayısının iki katı fazla gösterilerek ABD ve AB’den mali destek sağlamak çabasından ibarettir.

Ermeni milletvekili Akop Baqradunyan’ın açıklamasına göre, Lübnan Taşnak partisi yalnızca Ermenilere değil, tüm Halep Suriyelilerine yardım göstermektedir. Yalnızca 2012 yılının son üç ayında Ermenistan’a Arap ve Ermenilerden oluşan mültecileri taşıyan üç uçak gönderilmiştir. Bundan başka Lübnan diasporası tarafından Halep Ermeni Patrikliğine ve Suriye Kızılay Cemiyeti’ne Ermeni ve Araplar arasında eşit şekilde paylaştırılmak adına düzenli olarak gıda, ilaç ve insani yardım taşıyan araçlar gönderilmektedir.⁴⁴

Ermenistan hükümeti tarafından Suriye’den gelen mültecilerin yerleştirilmesi için başkent Erivan yakınlarında yeni bir site kurulmuştur. 5 hektar alana yayılan bu site “Yeni Halep” adlandırılmaktadır. Bu siteden daire sahibi olmak isteyen Suriye Ermenilerine hükümet ve Ermeni Yardım Kuruluşlarının yardım etmesi planlanmaktadır.⁴⁵

42 Alin Ozinian, “Ermenistan’daki Suriye”, 06.08.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12399/ermenistan-daki-suriye> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

43 Hatem Cabbarlı, “Ermenistan’ın Suriyeli Göçmenler Konusunda Mali Destek Kurnazlığı”, 28 Nisan 2016, <http://politikaakademisi.org/2016/04/28/ermenistanin-suriyeli-gocmenler-konusunda-mali-destek-kurnazligi/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

44 لقع عيب ادوبع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

45 عين يجر جنع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721> (Angerana)

Tüm zorluklara rağmen halen Halep ve Suriye'nin diğer bölgelerinde büyük Ermeni grupları yaşamaktadır. Ermeni patrikliği verilerine göre kalanların büyük çoğunluğu Suriye'ye 20. yüzyıldan önce gelenler ve Suriye'yi kendi anavatanı kabul edenlerdir.⁴⁶

Diasporanın İşleyişi ve Din

Suriye ahalisinin %74'ü Sünni, %12'si Şii, %10'u Hıristiyan, %3'ü Dürzilerdir.⁴⁷ Burada yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı Gregoryen, geri kalanları ise Katolik ve Protestanlardır. Ermeniler Suriye'de dinlerini özgür bir şekilde yaşayabilmektedirler. Aşağıda Gregoryen ve Katolik Ermeniler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Protestanların ise sayısının az olduğu, 3'ü Halep'te, biri ise Kesap'ta 4 kiliselerinin olduğu bilinmektedir. Fakat haklarında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Suriye'de Gregoryen Ermeniler

Suriye Gregoryenleri ülkede Rum Ortodokslardan sonra ikinci en büyük Ortodoks birlik olarak tanımlanmaktadır. Gregoryen Ermenilerin Halep, Şam ve Cezira'da yerleşen piskoposlukları Kilikya Kutsal Evi'ne bağlı olarak çalışmaktadır. Gregoryenlerin Suriye'de toplam 22 kiliseleri bulunmaktadır. Kesin rakamlar olmasa da Suriye'de 112.000'den fazla Ermeni Gregoryenin olduğu söylenmektedir.⁴⁸

Halep'te yerleşen 1476 yılında inşa edilen 40 Şehit Kilisesi 4. yüzyılda Hıristiyan dini mezhepleri arasında çıkan çatışmalarda ölenlerin hatırasına inşa edilmiştir. 16. Yüzyılın başlarında artık Deyrizor ve Musul'da da Ermeni kiliseleri açılmıştı.⁴⁹

1624 yılında ise 40 Şehit Kilisesi'nin yakınlığında Aziz Ruh Kilisesi dikilmiştir. Bu kilise, çalışmaya başladığı günden Kudüs'e giden hacıların Suriye'de en çok konakladığı yerdir.⁵⁰

46 لقع يب ادوب ع a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

47 "Suriye'nin Genel Özellikleri Nelerdir", 25.03.2013, <http://www.bilgiufku.com/suriyenin-genel-ozellikleri-nelerdir.html> (Erişim Tarihi: 11.05.2016)

48 "The Armenian Apostolic Church in Syria", <http://rip.hds.harvard.edu/faq/armenian-apostolic-church> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

49 "ایروس یف ینجرال اسئانقل", 17.08.2006, <http://www.azad-hye.org/article.php?op=details&id=74> (Erişim tarihi: 01.05.2016) ("Suriye'de Ermeni Kiliseleri")

50 "ایروس یف ینجرال اسئانقل", 17.08.2006, <http://www.azad-hye.org/article.php?op=details&id=74> (Erişim tarihi: 01.05.2016) ("Suriye'de Ermeni Kiliseleri")

Deyrizor’da yerleşen sözde Ermeni Soykırımı kurbanlarının hatırasına dikilen Ermeni Şehitleri Kilisesi’nin inşasına 1985 yılında başlanmış, 1991 yılında kilisenin inşası sona ermiştir. Bugün Deyrizor şehrinde Ermenilerin sayısı fazla değildir. Fakat buna rağmen her yıl 10 binlerle Ermeni Nisan ayından başlayarak Şehitler Kilisesi’ni ziyaret etmektedir.⁵¹

Suriye’de Katolik Ermeniler

Suriye’de Ermeniler arasında Katolik inanç ilk kez 1878 yılında Arapdilli Qniz köyünde açık şekilde kendini göstermiştir. Halep Gregoryen Patriğinin Katoliklere karşı divan tutması, Katolikleri Avrupa’dan misyonerler davet etmek zorunda bırakmıştır. Bu misyonerlerin faaliyetleri sonucu Suriye’de Katolik Ermenilerin sayı önemli derecede arttı.⁵² İç Savaştan önce Suriye’de yaklaşık 22.000 Katolik Ermeni’nin olduğu bilinmektedir.

Ermeni Katoliklerin Suriye arazisinde Halep’te, Şam’da ve Kamışlı’da yerleşmekle 3 Patrikliği ve 12 kilisesi bulunmaktadır.

Halep Ermeni Katoliklerinin ilk ve resmi piskoposu Abraham Ardzivian’dır (1710-1740). Ardzivian 1710 yılında Kilikya katolikosu Ghougos tarafından bu göreve atanmış ve 40 Şehit Kilisesi’nde göreve başlamıştır. 1990 yılından itibaren bu göreve Bedros Miriatian atanmıştır. Krizden önce Halep’te 17.000 Katolik’in olduğu düşünülmektedir. Halep’te toplam 12 kiliseleri bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru Aziz Anne Katedralı’dır.⁵³

Şam’da Ermeni Katolik cemaati 1763 yılında Katalikos Michael’in döneminde kurulmuştur. İlk papazı Hovsep Tokatlian (1778-1982) olmuştur. 2000-2001 yıllarında Patriklikte restorasyon yapılmıştır. Son piskoposu Hovsep Arnoutian’dır. Kilisede kayıtlı 700 aile, 5.000 kişi vardır.⁵⁴

Haseke ve Deyrizor illerini de kendi etkisi altında bulunduran Kamışlı Piskoposluğu 1954 yılında açılmıştır. İlk piskoposu Hovsep Binanji olmuştur. 1992 yılından bu yana piskopos görevini Bedros Miriatian üstlenmiştir. 5.000 üyesi vardır.⁵⁵

51 “”ةروسلا روزلا ريد يف نجالا“”, 17.02.2015, <http://khabararmeni.com/?p=1674> (Erişim Tarihi: 11.05.2016) (“Suriye’nin Deyrizor Şehrinde Ermeniler”)

52 “Syria’s beleaguered Christians”, 25.02.2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22270455> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

53 Halep Ermeni Katoliklerinin resmi sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=ar&page_id=312 (Erişim tarihi: 11.05.2016)

54 Şam Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=313 (Erişim Tarihi: 11.05.2016)

55 Kamışlı Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=314

Suriye Ermenilerinin Siyasete Katılımı

1973'te yürürlüğe giren Anayasaya göre Suriye'nin yönetim şekli "sosyalist halk demokrasisi"dir.⁵⁶ 13 Kasım 1970'te askeri darbe yaparak hakimiyeti ele geçiren Hafız Esad döneminde tam otoriter yönetim sistemi yaratılmıştır. Esad'ın mevcut siyasi sistem üzerinde kontrolü, bir nevi aile, kabile ve yerel ilişkilerin ağındaki sosyal-siyasi yönetime dayanıyordu. Cumhurbaşkanı bu olağanüstü yetkileri Suriye Anayasası ile temin edilmekteydi. Nitekim Anayasaya göre, Esad yalnız kendi isteği ile Cumhurbaşkanlığı görevini bırakabilirdi.⁵⁷ Esad'ın yakın çevresinde ona sadakatle bağlı olan siyasi ve askeri seçkinler sınıfı yer alıyordu. Otoriteyi ve iktidar araçlarını tekellerinde bulunduran bu seçkinleri içinde barındıran ve devletin güç merkezi olan kurumsal yapı, Baas Partisi, Suriye Güvenlik Güçleri (Suriye ordusu ve istihbarat kurumları) ve güçlü bir devlet bürokrasisinden oluşuyordu.⁵⁸

2000 yılında hâkimiyete gelen Beşar Esad de başlangıçta reform ve demokrasinin gerekliliğini savunmuş, siyasi tutukluları serbest bırakmış, diğer siyasi partilere cüz'i serbestlik vermiş olsa da, genel olarak babasının yürüttüğü politikayı sürdürmüştür.

Anayasaya göre çok partili siyasi sisteme sahip olan Suriye'de aslında Baas partisinin egemenliği görülmektedir. 1970 yılından bu yana iktidarda olan Baas partisi Nusayri azınlığın temsilcisi olarak daha geniş kitleleri etkisi altına alabilmek için gayri-Arap unsurları da parti içerisine çekme kararı almıştır. Özellikle Sünni Müslüman çoğunluğun alt sınıftan gelenlerine ilgi gösterilmiş, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler de parti kadrolarına alınmıştır.⁵⁹ 250 üyeli parlamentoda her seçim zamanı Baas partisinin ezici çoğunluğa sahip olması seçimlerin şeffaflığı şüphe altındadır.

Ermeniler Suriyeli yurttaşlarının üst düzey görevlerde çalışmasının başlangıcı olarak 1877 yılında Ermeni asıllı Manuk Qaraçıyan'ın Osmanlı Milletvekilleri Meclisi'ne Halep'ten tek üye olarak seçilmesini göstermektedir. Yeni dönemde ise Suriye Ermenilerinin siyasi sahnesinde görünmelerinin ve Suriye-Ermenistan yakın ilişkilerinin temeli ilk kez Levon Ter-Petrosyan döneminde atıldı. Halep doğumlu Ter-Petrosyan ilk resmi ziyaretini Suriye'ye

56 "Suriye", <http://www.enfal.de/suriye.htm> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

57 Gülxanım Qarayeva, Aynur Hacıqədirlı, *Ərəb Ölkələrinin Çağdaş Sosial-İqtisadi və Siyasi İnkişafının Xüsusiyyətləri*, Adiloğlu nəşriyyat, Bakı, 2012, S. 175.

58 Nevin Yazıcı, "Suriye Siyasi Tarihi", 29.05.2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

59 Nevin Yazıcı, a.g.m., <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi>

yapmakla iki ülke arasında ilişkilerin yaranmasına ve özellikle ticaret sahasında önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.⁶⁰

Ermeni siyasi partilerinin Suriye’de biçimsel olarak mevcut olup, Lübnan’daki kadar etkili olmamasının da temel sebepleri yukarıda sıralananlardır. Siyasi alanda devlet denetiminin oldukça sıkı olması, diğer partiler gibi Ermeni Taşnak ve Hınçak partilerini de etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Suriye’deki Ermeni partilerinin kontrolü tamamen Lübnan Ermeni partilerinin elindedir. Suriye Ermeni liderlerinin elde edebildikleri tek başarı, çeşitli nüfuzlu görevli şahıslarla, özellikle de güvenlik organları ile güçlü ilişkiler kurabilmeleri olmuştur.⁶¹

Partiler siyasi alanda etkili olmasalar bile Ermeniler Suriye Parlamentosunda sürekli yer almışlardır. 1928 ve 1932 yıllarında 70 üyelik Parlamento’da 4 milletvekili ile temsil olunan Ermenilerin 1973 seçimlerine katılımı sembolik olmuştur. 250 koltuktan ibaret Parlamento’da Ermeniler sadece bir koltuk elde edebilmişlerdi.⁶²

Şeyh Tacettin El-Hüsni’nin liderliğinde 10-24 Nisan 1928’de baş tutan ilk Suriye parlamento seçimlerinde üçü Halep’ten (Nikola Ganji (Ganjikyan), Fethullah Asioun, Mihran Bozantiyan), biri ise İskenderun’dan (Movses Der Kalousdian (daha sonra Lübnan parlamentosunda milletvekili)) 4 Ermeni seçimleri kazanmıştır. Fethullah Asioun aynı zamanda Parlamento Başkan yardımcısı görevine de atanmıştır. Seçimler bittikten sonra ilk Suriye Anayasası’nı tertip etmek için Parlamento üyelerinden oluşan 27 kişilik komiteye iki Ermeni milletvekili – Mihran Bozantiyan ve Movses Der Kalousdian da seçilmiştir.⁶³

1932 seçimlerinde üye sayısının 66’ya indirilmesi Ermenilere pek bir şey kaybettirmedi. Halep’ten Harac Papazyan, Nikola Ganji, Henri Hint ve İskenderun’dan Movses Der Kalousdian seçimleri kazanmıştır.

En son 13-16 Nisan 2016 yılında baş tutan ve katılım oranı %57,56 olan seçimlerde Halep’ten Jirayr Reisyen ve tarihçi Nora Arisyan milletvekili seçilmeyi başarmıştır.

60 “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16 .09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

61 Санджян, а.г.м., ss. 75.

62 Санджян, а.г.м., ss. 74.

63 “تقرير سولاني عن الانتخابات المحلية في شمال سورية”، 28.02.2016, <http://alwatan.sy/archives/42970> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Nora Arisyan, “Ermenilerin Suriye Milletvekilleri Meclisi’ne Katılımı”)

Genel olarak bakıldığında 1928 seçimlerinden 2016 seçimlerine kadar Suriye’de toplam 25 Ermeni Parlamento seçimlerinde başarılı olabilmıştır. Bunlardan Grigor Oblegatiyan, toplam 8 defa olmakla en fazla milletvekili olmuş kişidir. Ondan sonra sırasıyla Fethullah Asiyoun (4 defa), Nikola Ganji, Movses Der Kalusdiyan ve Dikran Corciyan (her biri üçer kez) seçimlerde başarılı olabilmişlerdir.⁶⁴

Ermeniler Suriye Parlamentosu’nda birçok defa milletvekili düzeyinde temsil edilmişlerse de yalnız 3 defa bakanlık görevine atanmışlardır. İlk kez 1934 yılında Maliye Bakanlığı görevine tayin edilen Henri Hint (Balabanyan), 1936 yılına kadar bu görevi icra etmiştir. 1946 yılında Genel İşler Bakanı görevine atanan Fethullah Asiyoun ise 1961 yılına kadar Genel İşler Bakanı, Sağlık ve Acil Yardım Bakanı, İletişim Bakanı ve yine Sosyal ve Genel İşler Bakanı görevlerini icra etmiştir.⁶⁵ 2016 Parlamento seçimlerinin ardından ise Ermeni asıllı Sarkis Etraf Muhit Bakanı görevine atandı.

Suriye Ermeni Diasporasının Azerbaycan ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri

Tüm Ermeni diasporasında olduğu gibi, Suriye Ermeni diasporasının da temel hedefleri Türkiye tarafından yapıldığı iddia edilen “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası kamuoyu tarafından kabul edilmesi, sözde “tarihi Ermeni toprakları”nın Türkiye’den geri alınması ve sözde Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığının tanınmasıdır.

Anadolu’nun Ermenilere ait olduğunu ispatlamak adına Suriye Ermenileri zaman zaman Türkiye’deki yerleşim yerlerini, binaları ve kiliselerle ilgili bildirimler yayınlamakta, Halep’te Ermeni Gregoryen, Katolik ve Protestan kilise yetkilileri, “*“Hrant Dink’in de söz konusu binaların ve camiye dönüştürülen kiliselerin tespit edilerek tekrar hizmete açılmasını vasiyet ettiği”*” şeklinde iddialarla Türkiye’de yaşayan Ermenileri de bu faaliyetlerine dahil etmeye çalışmaktadırlar.⁶⁶

Suriye Hükümeti, “Ermeni Soykırımı”nı resmen tanımamış olsa da, Ermeni toplumunun sözde soykırımı anan faaliyetlerine, “soykırım kurbanları”nın

64 İbid, <http://alwatan.sy/archives/42970>

65 “(أي خيرات حبل) تيروس لالتامو كحل خيرات يف نجر اءارزو، بن ايسيرا ارون، 03.07.2012. <http://www.aztagarabic.com/archives/5558> (Erişim Tarihi: 01.05.2016). (Nora Arisyan, “Suriye Hükümeti tarihinde Ermeni Bakanlar (Kısa Tarihçe)”)

66 “Suriye’de Türkiye aleyhtarı Ermeni faaliyeti artıyor”, <http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir?906C44CB8E03FEBB7502B2B3032C34C6> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

hatırasına dikilen anıt ve kiliselere karışmamaktadır. Bu faaliyetler sonucu Ermeniler Suriye kamuoyuna kendilerini “mazlum, soykırıma maruz kalmış bir halk” olarak kabul ettirmeyi tedricen başarabilmektedirler. Örneğin, 1990 yılında Deyrizor’da Kilikya Kutsal Evi’nin Katolikosunun da iştiraki ile “Ermeni Soykırımı” kurbanlarının hatırasına dikilen anıtın resmi açılışında,⁶⁷ Haseke Ras-El-Ayn’da bulunan Aziz Hagop Kilisesi’nin bahçesinde de “1915 Olayları” ile ilgili anıtın açılışında⁶⁸ ve diğer bu gibi törenlerde Ermeni cemaatinin yanı sıra bir sıra Suriyeli Arapların ve askeri ve sivil yetkililerin katılımı olması, diasporanın bu yönde faaliyetinin başarısı sayılabilir.

2011 yılı Suriye’de iç savaşın başlamasından itibaren Ermenistan, göç eden Ermenilere yardım adına vatandaşlık başvuruları ve sınır geçişlerinde birçok kolaylık sağlamıştır. Fakat kısa bir süre sonra Ermenistan’ın göç eden Ermenileri barındıracak ölçüde bir yapısının olmadığı iddia edilerek göç etmek isteyen Ermeniler Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir.⁶⁹ Nitekim Kafkasya Enstitüsü Müdür Yardımcısı, Siyaset Uzmanı Sergey Minasyan, mülteci akımının Ermenistan’ın menfaatleriyle çelişkili olduğunu, fakat Suriye Ermenilerinin Dağlık Karabağ’da iskan ettirilmesinin sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin kalkınması ve gelişimi üzerinde olumlu bir etki sağlayacağını söylemiştir.⁷⁰

**Suriye Hükümeti,
“Ermeni Soykırımı”nu
resmen tanımamış olsa da,
Ermeni toplumunun sözde
soykırımı anan
faaliyetlerine, “soykırım
kurbanları”nın hatırasına
dikilen anıt ve kiliselere
karışmamaktadır.**

Aslında Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmesinde Ermenistan’ın bölgeye yabancı ve Ermeni diasporasının sermaye akışını celp etmek isteğinin yanı sıra, bölgesel hak iddia etmek için Dağlık Karabağ’da demografik yapıyı kendi lehine değiştirmek politikası da yer almaktadır. Ermeni Hükümeti Suriye Ermenilerinin ülkeye akın etmelerinden memnun olmadığı gibi, gelenleri de Dağlık Karabağ’a yerleştirerek Ermenistan’dan ve iç politikadan uzak tutmaya çalışmaktadır.⁷¹

67 “سوريه ديموكراسي روزلار ريديف نجرال”, 17.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1674> (Erişim Tarihi: 11.05.2016) (“Suriye’nin Deyrizor Şehrinde Ermeniler”)

68 “Suriye’de Türkiye aleyhtarı Ermeni faaliyeti artıyor”, <http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir/?906C44CB8E03FEBB7502B2B3032C34C6> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

69 “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16.09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

70 “Karabağ’a Bir İşgal Daha: Suriye Ermenileri Karabağ’a Yerleştiriliyor”, 12.09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

71 Hatem Cabbarlı, “Suriye Ermenilerinin Bugünkü Durumu”, 26.12.2012, <http://newtimes.az/tr/politics/1206/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

Sonuç

Suriye Ermeni siyasi partilerinin varlığı ise formel niteliktedir. Siyasi alanda devlet denetiminin oldukça sıkı olması, diğer partiler gibi Ermeni Taşnak ve Hınçak partilerini de etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Suriye'deki Ermeni partilerinin kontrolü tamamen Lübnan Ermeni partilerinin elindedir. Suriye Ermeni liderlerinin elde edebildikleri tek başarı, çeşitli nüfuzlu görevli şahıslarla, özellikle de güvenlik organları ile güçlü ilişkiler kurabilmeleri olmuştur. Anayasaya göre çok partili siyasi sisteme sahip olan Suriye'de aslında Baas partisinin diktatörlüğü görülmektedir. Baas partisi Nusayri azınlığın temsilcisi olarak daha geniş kitleleri etkisi altına alabilmek için gayri-Arap unsurları da parti içerisine çekmek kararı almıştır. Bu karar üzerine Baas partisi saflarına geçen çok sayıda Ermeni vardır. Partiler siyasi alanda etkili olmasalar bile Ermeniler Suriye Parlamentosu'nda sürekli yer almışlardır.

İstikrarsız bir bölge olan Ortadoğu'da mütemadiyen devam eden savaş ve çatışmalar Arap toplumu ile birlikte Ermenileri de olumsuz etkilemektedir. Geçen yüzyılla kıyaslandığında Ermenilerin bölgede günümüzde iki defaya yakın azaldığı görülmektedir. İlk olarak Arap-İsrail savaşlarında zarar gören diaspora üyelerinin İç Savaş ve 2006 yılı İsrail işgali döneminde Lübnan'ı toplu halde terk ettikleri görülmektedir. Suriye'de durum günümüzde daha da ağırlaşmıştır. Arap Baharı'nın uzantısı olarak ortaya çıkan Suriye krizi halen diaspora için bir tehdit olarak görülmektedir ve kriz devam ettiği sürece Suriye'den olan Ermeni göçlerinin de devam edeceği beklenmektedir.

Kaynakça

- “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16 .09.2012,
<https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/>
- “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16.09.2012.
<https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/>
- “Karabağ’a Bir İşgal Daha: Suriye Ermenileri Karabağ’a Yerleştiriliyor”,
12.09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/>
- “Suriye’de Son Durum Haritası (Ocak 2016)”, 05.01.2016.
<http://www.stratejikortak.com/2016/01/suriyede-son-durum-haritas-ocak-2016.html>
- “Suriye”, <http://www.enfal.de/suriye.htm>
- “Suriye’de Türkiye aleyhtarı Ermeni faaliyeti artıyor”,
<http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir?906C44CB8E03FEBB7502B2B3032C34C6>
- “Suriye’nin Genel Özellikleri Nelerdir”, 25.03.2013,
<http://www.bilgiufku.com/suriyenin-genel-ozellikleri-nelerdir.html>
- “Syria’s beleaguered Christians”, 25.02.2015,
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22270455>
- “The Armenian Apostolic Church in Syria”,
<http://rlp.hds.harvard.edu/faq/armenian-apostolic-church>
- “اڤيروس لاروزل اريديف نمرال ا”, 17.02.2015,
<http://khabararmani.com/?p=1674> (“Suriye’nin Deyrizor Şehrinde Ermeniler”)
- “اڤيروس يفي نمرال اسئانكل ا”, 17.08.2006,
<http://www.azad-hye.org/article.php?op=details&id=74> (“Suriye’de Ermeni Kiliseleri”)
- Azazian, Mühendis Houri. *Arap Ülkelerinde olan Ermeni Diasporalarının Kısa Tarihçesi Hakkında (Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır)*. Derul-Hivar yayınları. Suriye. 1993.

Cabbarlı, Hatem Cabbarlı, “Ermenistan’ın Suriyeli Göçmenler Konusunda Mali Destek Kurnazlığı”, 28 Nisan 2016, <http://politikaakademisi.org/2016/04/28/ermenistanin-suriyeli-gocmenler-konusunda-mali-destek-kurnazligi/>

Cabbarlı, Hatem Cabbarlı, “Suriye Ermenilerinin Bugünkü Durumu”, 26.12.2012, <http://newtimes.az/tr/politics/1206/>

Çandar, Cengiz Çandar, “Suriye: “Arap Baharı”nın “Arap Devrimi”ne Dönüşme Durumu”, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/suriye-arap-baharinin-arap-devrimine-doenuesme-durumu>

Dağlı, Taha Dağlı, “İlk Saniyesinden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi”, 21.11.2012, <http://www.aktuel.com.tr/dunya/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi>

Ekmanian, Harout Ekmanian, “Halep Ermenileri”, 17.04.2015, <http://ermenikulturu.com/halep-ermenileri-harout-ekmanian/>

Gün, Mehmet Salih Gün, ve Konur Alp Koçak, “Arap Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası”, *Yasama Dergisi* 22, Eylül-Aralık 2012.

Halep Ermeni Katoliklerinin resmi sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=ar&page_id=312
(Erişim tarihi: 11.05.2016)

Kamışlı Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=314

Orhan, D,D, Ortadoğunun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, sayı1-2, 2013.

Ozinian, Alin Ozinian, “Ermenistan’daki Suriye”, 06.08.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12399/ermenistan-daki-suriye>

Qarayeva, Gülxanım ve Qarayeva, Aynur Hacıqədirlı, *Ərəb Ölkələrinin Çağdaş Sosial-İqtisadi və Siyasi İnkişafının Xüsusiyyətləri*, Adiloğlu nəşriyyat, Bakı, 2012,

Suriye’de İŞİD, 3’ü Ermeni toplam 16 kilise ve bir manastır yok etti”, 15.12.2015, <http://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/12/15/Suriye-%C4%B0%C5%9E%C4%B0D-Ermeni-kilise-manast%C4%B1r/72561>

Şam Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi:

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=313

(Erişim Tarihi: 11.05.2016)

Yazıcı, Nevin Yazıcı, “«Suriye Siyasi Tarihi», 29.05.2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi>

Yüksel, Okan Yüksel, “Arap Baharı ve Sosyal Medya”, 5 Temmuz 2013, <http://politikakademi.org/2013/07/arak-bahari-ve-sosyal-medya/>

Zorlu, Begüm Zorlu, “Suriye İç Savaşında Dört Yılda Neler Oldu?”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/163049-suriye-ic-savasinda-dort-yilda-neler-oldu>

Санджян, Ара Санджян, “Армянские Общины В Условиях Гражданской Войны (Сравнение Ливана И Сирии)”, *Фонд Новаранк*, 10.12.2015.

“ةيروسلا بلح يف نمرال”, 14.02.2015 <http://khabararmani.com/?p=1489> (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

“ةيودوحلا ةيروسلا بسك قلاب يف ينمرال ادجاولتلا خيرات”, 30.01.2015. <http://khabararmani.com/?p=796> (“Ermenilerin Suriye Sınırı Kesab’da Varlığının Tarihi”)

08.02.2014, رابخالا ةديرج, "الوا نويروس: ببحلا دعب نمرال", رديح يبا اشر, <http://www.ancme.net/articles/730> (Raşa Ebi Haydar, “Savaştan Sonra Ermeniler: İlk önce Suriyeliler”, *Al-Ahbar gazetesi*, Lübnan)

ايچولونكتللا لخدانم لوا: ببحلا بعم يف نويروسلا نمرالا, “ينيرجنع بيص ؤمزالا يف بنل او فطخلل اوضرعت نم لئوا نمو ايروسلا ؤنهارلا”, 15.08.2013, <http://www.ancme.net/articles/721> (Suhaib Angerana, “Savrulan Savaşta Suriye Ermenileri: Suriye’ye Teknolojiyi İlk Getirenler ve Mevcut Krizde Kaçırılma ve Yağmalanmaya İlk Maruz Kalanlar”)

“مرايخ دومصل او.. اينيمراوانابل لئلا ؤليئض ؤرجه: بلح نمرالا”. لقع يبا دوع, 12.01.2013 <http://www.ancme.net/articles/705> (Abbud Ebi Aql, “Halep Ermenileri: Lübnan ve Ermenistan’a Küçük Göç... Ve Onların Seçim Azmi”, *En-Nehar gazetesi*.)

“ةيروسلا ةيباينلا سلجملا يف نمرالا ؤكراشم”, 28.02.2016, <http://alwatan.sy/archives/42970> (Nora Arisyan, “Ermenilerin Suriye Milletvekilleri Meclisi’ne Katılımı”)

” (ةيخيرات ةحمل) ةيروسلا تاموكحلا خيرات يف نمر اءارزو“، ناي سيرا ارون
03.07.2012. <http://www.aztagarabic.com/archives/5558> (Nora Arisyan,
”Suriye Hükümeti tarihinde Ermeni Bakanlar (Kısa Tarihçe))

توريب، ”ملاعل ا يف ينمرال اراشت نال رود“، ينودارق اب بوكاه
<http://www.ancme.net/studies/9> (Hakop Bagraduni, “Ermenilerin
Dünyada Yayılma Dönemi”, Beyrut, 1995)

CUMHURİYET ÖNCESİ BİTLİS'TE YABANCI OKULLAR VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

(FOREIGN SCHOOLS AND MISSIONARY ACTIVITIES IN BITLIS IN PRE-REPUBLIC ERA)

Öğr. Gör. M. Törehan SERDAR

Bitlis Eren Üniversitesi
mtserdar@gmail.com

Öz: *Bu çalışma Cumhuriyet öncesi Bitlis'te misyoner faaliyetleri ve bu faaliyetler kapsamında açılan okulların çalışmalarını incelemektedir. Bu okullarda okuyan Ermeni gençler daha sonra Anadolu topraklarında Osmanlı devleti aleyhine faaliyetlerde aktif rol oynamışlardır. Bu çalışmada Hristiyanlığın yayılması ve yardım faaliyetleri görüntüsü altında misyonerlerin açtıkları okullar aracılığı ile birer aracı haline geldikleri ülkelerin, Osmanlı devleti toprakları ve Anadolu'da siyasi emellerine ulaşabilmek için nasıl Osmanlı ve Türk karşıtı propaganda yaptıkları ve Anadolu'da çıkan isyanlarda nasıl rol oynadıkları araştırılmıştır. Sonuç olarak Bitlis'te Ermeni ayaklanmalarında ve Müslüman mezaliminde bu misyoner okulları ve faaliyetlerinin önemli etkisi bulunduğu öne sürülmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Bitlis, Ermeniler, Amerikan Bord Heyeti, Yabancı Okullar, Misyonerler.*

Abstract: *This study analyzes missionary activities in Bitlis and operations of schools opened as part of the said activities. The Armenian youth that studied in these schools later played an active role in activities in Anatolia against the Ottoman state. In this study, it is examined how missionaries, under the guise of spreading Christianity and bringing aid services, made anti-Ottoman and anti-Turkish propaganda and what role they played in revolts raised in Anatolia via schools in order for countries, of which they have become an instrument, to reach their political ambitions in the Ottoman territories and Anatolia. Ultimately, it is asserted that the said missionary schools and activities played a role in the Armenian revolts and atrocities against Muslims in Bitlis.*

Keywords: *Bitlis, Armenians, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Foreign Schools, Missionaries*

Giriş

1850 yıllarından itibaren Amerikan misyonerleri yardım çalışmalarını ileri sürerek Bitlis'te okul ve yetimhaneler açmaya başladılar. 1890 yıllarına gelindiğinde bu okullardan mezun olanlar Bitlis ve çevresinde çıkan isyanlarda önemli roller üstlendiler. Bitlis'te bulunan bütün kurum ve kuruluşlarda görev yapmaya başlayan bu kişilere okullarda ihtilalcilik ruhu aşılanmış, daha sonra Bitlis ve çevresinde meydana gelen olaylarda bu misyoner okullarında alınan eğitimin önemli etkileri olmuştur. Bitlis'teki bu misyoner okullarının faaliyetleri her gün artarak devam etmiş, Tehcir yasasına kadar Bitlis ve çevresinde binlerce insanın katliamına neden olmuştur. Kurulan bu okullarda verilen eğitim ve bu okullarda eğitim veren misyonerler Bitlis'teki Ermeni isyanlarının önünü açmıştır.

Cumhuriyet Öncesi Bitlis'in Nüfus Yapısı

20. yüzyıla girildiğinde Bitlis ili; Muş, Siirt ve Çapakçur (Bingöl'ün eski ismi) sancaklarıyla 3 sancak, 14 ilçe ve binden fazla köyden oluşmaktaydı.

1914 yılında Dâhiliye Nezareti Sicil Genel Müdürlüğü tarafından yapılan son nüfus sayımında ilin genel nüfusu şöyledi:¹

<u>Genel Nüfus</u>	<u>Ermeni</u>	<u>Katolik Ermeni</u>	<u>Protestan</u>
437.479	114.704	2.788	1.640

Bu rakamlar ülkelere ve kişilere göre değişiklik göstermiştir. Ermeni kaynakları Ermeni nüfusunu 218.404,² İngiliz Kaynakları 119.132,³ Amerikalı Profesör Magie 185.000,⁴ Justin Mc Carthy arşiv belgelerine dayandırarak yaptığı araştırmalarında 117.492⁵ kişi olarak göstermektedir.

1 Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, sah. 143

2 Raymond, H. Kevorkian et Paul Paboudjian, *Les Arménins dans L'Empire Ottoman à la veille du génocide*, Paris 1992. 1912 yılı nüfus rakamları 1913 yılında yayınlanmıştır. Lord Bryce de aynı rakamları kullanmıştır.

3 Özdemir, Hikmet vd. Çiçek Kemal, Turan Ömer, Çalık Ramazan, Halaçoğlu Yusuf, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi - Sayı 101, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, sah. 28

4 FO/4162/E 13585, Mc Donnell Dernekar, 29.10.1970

5 *Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 (1914) Senesi Nüfus İstatistiği*, Dersaadet 1336 (1920), sah. 4

(Osmanlı Arşivlerinden alınan Bitlis Haritası)

Gerek bazı yabancı yazarlar ve gerekse patrikhane tarafından nüfus aşırı derecede abartılmıştır. Bütün abartılara rağmen Ermeni nüfusu hiçbir zaman Müslüman nüfusunda fazla olmamış. Bitlis, Osmanlı topraklarında Ermeni nüfus yoğunluğunun en çok olduğu il olmasına rağmen, yine de Ermeni nüfusu, toplam nüfusun %33'ünü geçmemiştir.⁶

2. Bitlis'te Azınlık Okulları

Yukarıdaki nüfus yapısına rağmen Bitlis'teki Ermeni ve diğer yabancı okulların sayılarının Müslüman okul sayısı kadar olması oldukça düşündürücüdür.

Osmanlının Millet-i Sadıka (sadık millet) dediği Ermenileri isyanlara hazırlayan ve bu isyanlarda liderlik yapan bu okulların sayısı Bitlis'te oldukça fazladır.

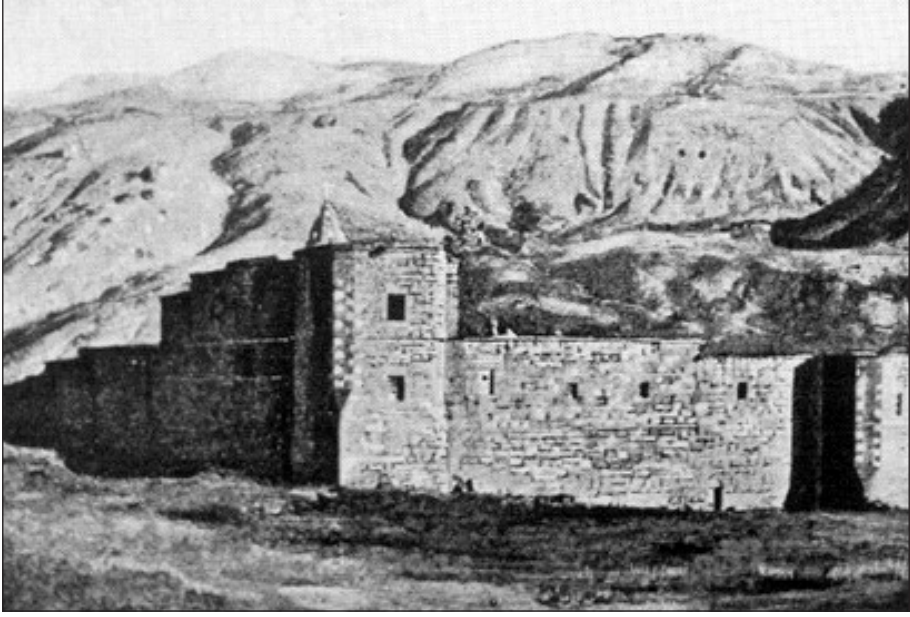
Tarih seyri içinde ilimizde bulunan azınlıkların ve yabancıların kurduğu okullar ve bu okulların faaliyetleri şöyledir.

a) Ermenilerin Kurduğu Okullar

Bir Ermeni yazarı olan Yeremiye Çelebi Kömürcüyan, yazmış olduğu *İstanbul Tarihi* isimli eserinde 15. Asır başlarında Bitlis yakınlarındaki Amlordi Manastırı'nda İlahiyat, Felsefe, Mantık dersleri okutan bir Ermeni okulunun varlığından bahsetmektedir.⁷

6 Sevinç, Nejdet. *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul 1975, sah. 132

7 Serdar, M. Törehan. *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları, No: 11, Bitlis 2006, sah. 30

Lynch 1901. Amlordi Manastırı (Surp Hovhannes Mıgırdıç Kilisesi)

Robert W. Thomson; *Bitlis ve Ermeni Geçmişi* isimli makalede bu manastır hakkında şunları yazmıştır:⁸

“... Bununla birlikte, onbeşinci yüzyılda Bitlis kasabasında ve çevresinde çok sayıda kilise ve manastır vardı. Bitlis elyazması üretim merkezi haline gelmişti. Grigor Tatevatsi'nin vaazları, yazarın ölümünden bir yıl önce, kesin olmasa 1410 yılında Baghesh (Bitlis) de kopyalandı. 1450 yılında bir Chashots (Missal), Saint John Manastırı olan Surb Hovhannes Mıkırtıç (Amrdolu/Amlordi Manastırı) de kopyalandı. Bu el yazması hayatta kalan ve manastırda yazılan ilk yazmadır. Aziz John'un manastırının günümüzdeki ismi Amrdolu/Amrdol veya Amlordi'dir. Amlordi; “Çorak birinin oğlu” demektir.

Sadece birkaç el yazmaları kopyalamak için kurulan bu okulda, onbeşinci yüzyıldan önce de kopyalama işlemlerinin yapıldığı bilinmektedir. Amrdolu okulu 1599 yılında kapalı tutulmuş, 1600 yılında onarıldıktan sonra manastıra dönüştürülmüştür. Amrdolu Manastırı'nın

⁸ Thomson, Robert W. *Armenian Baghesh (Pages)/Bitlis and Taron/Mush, Bitlis and Armenian Histories*, Ucla Armenian History and Culture Series, Historic Armenian Cities and Provinces, 2 California, Academic publishers since 1980, sah. 109

açılışı başrahip Barsegh Baghishetsi tarafından yapılmıştır. Bu başrahip 1615 yılında ölmüş, ancak yaptığı faaliyetler öğrencileri ve halefleri tarafından devam ettirilmiştir.”

Onyedinci yüzyıl tarihçisi Tebriz’li Arakel; Ermeni Ansiklopedisinde bu manastırdan “üniversite” (hamalsaran) diye söz etmiş, ona “*O dasatun vardapetats*” (Bilim adamlarının üniversitesi) demiştir.⁹

Arakel tarafından kaleme alınan *Tanımlar Kitabı* isimli eserin 29. bölümde manastır şöyle anlatıyor: “Şimdiki Baghesh (Bitlis) kentinde eski zamanlarda rahipler, Amrdol denilen bir üniversite (dasatun) kurdular.”¹⁰

1710 yılında son derece gelişen bu Bitlis Ermeni okulunun “Darülfünun” yani Üniversite adıyla anıldığı yine aynı kaynak tarafından ileri sürülmektedir.¹¹

Patrik Ormanyan’ın Azkabadum’da yazdığına göre bu okuldan mezun olanlar, Osmanlı topraklarının dört bir yanında Ermeni okulları açtılar. Bu manastır tehçire kadar faaliyetini yürütmüş, Cumhuriyet döneminde bakımsızlıktan yıkılmıştır.¹²

Patrik Ormanyan’ın Azkabadum’da yazdığına göre bu okuldan mezun olanlar, Osmanlı topraklarının dört bir yanında Ermeni okulları açtılar. Bu manastır tehçire kadar faaliyetini yürütmüş, Cumhuriyet döneminde bakımsızlıktan yıkılmıştır.

b) Yabancıların Açtığı Okullar

1830’lı yıllardan itibaren Bitlis’teki azınlık okulları sayısının hızla arttığı, başka gayelere yöneldiği görülmektedir. Bunların içinde en önemli olanı Amerikan Bord ajanlarının faaliyetleridir. Bu faaliyetler, ileride Bitlis’te çıkacak olan çok sayıda Ermeni isyanının kaynağını oluşturdu.

Kısa adı ABCFM olan (American Board of Commissioners for Foreign Missions) cemiyeti mensupları, Amerikan Protestan rahipleri olup bu alanda faaliyet göstermişlerdir. Bunlardan en fazla öne çıkan isimler, cemiyetin Bitlis bölge sorumluları Royal Merriman Cole ve George C. Knapp’tır. Knapp ve

9 Hovannisian, Richard G. *Armenian Baghesh (Pages)/Bitlis and Taron/Mush*, Edited by Richard G. Hovannisian, Ucla Armenian History and Culture Series, Historic Armenian Cities and Provinces, 2 California, Academic publishers since 1980, sah. 109-110

10 Hovannisian, Richard G. *Armenian Baghesh (Pages)/Bitlis and Taron/Mush*, age., sah. 109-110

11 Serdar, M. Törehan. *Bitlis’te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van 1995, sah. 26

12 Hovannisian, Richard G. *Armenian Baghesh (Pages)/Bitlis and Taron/Mush*, age., sah. 110

Cole, Bitlis'te uzun yıllar ikamet ederek bölgenin siyasi ve sosyal hayatındaki birçok gelişmeye etki eden isimlerdir. Bu isimlerden Knapp, yıllarca Bitlis merkezde bulunan Protestan mektebinin müdürlüğünü yaparken, Cole de uzun bir süre bu okulda Knapp'ın yardımcısı ve öğretmen olarak görev yapmıştır. Knapp'ın ölümünün ardından çocukları, bölgede babalarının açtığı yoldan Protestanlığı yayma ve özellikle bölgedeki gayr-i müslim tebaayı yanına çekerek onları eğitime faaliyetlerine hız kesmeden devam etmişlerdir. Bu faaliyetler sadece Bitlis ve ilçeleri ile sınırlı olmayıp, kendilerinin sorumluluğu altına verilmiş olan Muş, Siirt ve bunlara bağlı kazaları da kapsamaktadır. 1915 ile birlikte birçok Amerikan misyoneri bölgeden ayrılmıştır. Daha sonraki yıllarda, bölgede yıllarca faaliyet göstermiş olan Protestanlara ait mülkler, devletin uhdesine geçerek askeri ve mülki amaçlar için kullanılmıştır.¹³

Osmanlı ülkesinde 40 yıl kalan Cole, yaşadıklarını bir günlükte toplamıştır. Zoryan Enstitüsünde bulunan Cole'e ait koleksiyonunda günlüğünden başka 9.100 adet el yazması sayfalar ve 900 fotoğraf bulunmaktadır.¹⁴

Cole'nin Bitlis'te bulunduğu dönemde Hersan Mahallesinde Hristiyan Mektebi ve Mahallebaşında bulunan mekteplerde müdürlük yapmıştır. Cole'nin çevredeki Ermenilerin ihtiyaçlarını karşılayarak misyoner okullarına çekmeye çalışmış ve amacının da bu öğrencileri protestanlaştırmak olduğu yazışmalarda açıkça ifade edilmiştir.¹⁵

Amerikan Board Bitlis Misyoneri
George Perkins Knapp
(Osmanlı Belgelerinde Bitlis,
Yaşar Azap)

Amerikan Board Bitlis Misyoneri
Royal Merriman Cole
(Osmanlı Belgelerinde Bitlis,
Yaşar Azap)

13 Azap, Eralp Yaşar. *Osmanlı Belgelerinde Bitlis*, Bitlis Eğitim, Tanıtım Vakfı yayınları (BETAV), İstanbul 2015, sah. 121

14 Azap, Eralp Yaşar. *Osmanlı Belgelerinde Bitlis*, age., sah. 129

15 Azap, Eralp Yaşar. *Osmanlı Belgelerinde Bitlis*, age., sah. 130

Doğu Anadolu üzerine ağırlık koyan Amerika, İmparatorluğun en sadık tebaası olan Ermenileri Bord Ajanları sayesinde harekete geçirtti. 1832'de İstanbul'da toplanan Amerikan Bord Ajanları, Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusunda bulunan Ermeni kiliselerinin reformasyonu için çalışmışlar, bu bölgelerde açılan Amerikan Ajan okullarında binden fazla öğrenciye Ermenilik şuurunu vermiştir.¹⁶

Misyonerler 1840'larda Türkiye'den ABD'ye Ermeni öğrenciler göndermeye başladılar. İlk gönderilenler papaz olarak yetiştirilmek üzere Amerikan teoloji okullarına ve teoloji fakültelerine yerleştirildi. Daha sonra da laik eğitim için Ermeni gençleri Amerika'ya gönderildi. Bu gençlerin bir bölümü öğrenimlerini tamamlayıp Türkiye'ye döndü, bir kısmı göçmen olarak Amerika'da kaldı, ABD vatandaşlığına geçti. Bunlar, ABD'de Ermeni göçmenlerinin öncüleri oldu, Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturdu. Daha sonraki yıllarda Amerikalılarla iş tutan küçük Ermeni tüccarları, onların ardından 1890'lara doğru küçük esnaf, zanaatkar ve köylü Ermeniler de dalga dalga Amerika'ya göç etti.¹⁷

Bir hayır cemiyeti adı altında faaliyet gösteren bu okullar, o tarihten Milli Mücadelenin sonuna kadar Anadolu toprakları üzerinde 200 milyon dolardan fazla para harcamıştır.¹⁸

Ermenilere yardım etmek amacıyla kurulan bu cemiyet Balkanlarda, Suriye'de ve Anadolu'da yoğun bir propaganda yürüttü. "*Ermeniler Türkiye'ye girmek için açık bir kapıdır*" diyen bu cemiyetin kurucusu C. Young, bu bölgelerde 7 Üniversite, 43 Yüksekokul, 417 okul ve 5 ruhban okulu açarak yönetmeye başlamıştır.¹⁹

c) Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri

Başlangıçta dini gayeler ve kişisel gayretler şeklinde başlayan misyonerlik faaliyetleri, zamanla güçlenmiş, kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda sömürgeciliğin gelişmesine çalışan bir teşkilatın üyeleri halini almıştır.²⁰ Her ne kadar özünde dini barındırsa ve misyonerlerin büyük bir kısmı din adamlarından oluşsa da, bu durum zamanla değişmiş ve özellikle son

16 Mısırlıoğlu, Kadir. *Moskof Mezalimi*, Cilt I-II, Sebil Yayınları, İstanbul 1977,

17 Şimşir, Bilal N. *Amerika'nın Türk-Ermeni Politikası*, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 26, Sayı 226, Haziran 2006, sah. 52

18 Çavdar, Tevfik. *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları 1970, sah. 99

19 Kırşehirlioğlu, Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Bedir Yayınları, İstanbul 1963, sah. 32

20 Uralgıray, Yusuf. *İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara 1977, sah. 6-7

yüzyıllarda ruhban olmayan kişilerin de misyoner olarak görev yaptıkları gözlenmiştir. Din adamlarının yanı sıra doktor, öğretmen, hemşire, barış gönüllüsü, araştırmacı adı altında görev yapan misyonerlere de rastlamak mümkündür.²¹

Osmanlı devletinde XVI. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa, İsveç daha sonraları ise Almanya gibi ülkelerden birçok misyonerin geldiği gözlenmiştir. Misyonerlikle ilgili eserlerde Anadolu, “*Bible Land*” olarak adlandırılmakta olup bu kelime “*İncil Ülkesi-Kutsal Kitap Ülkesi*” anlamına gelmektedir. Hristiyanlar tarafından İncil ülkesi olarak kabul edilen Anadolu, misyonerlerin faaliyet gösterdiği bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ile beraber bu faaliyetler iyice artmaya başlamıştır. ABD’nin, Osmanlı Devleti’ndeki misyonerlik faaliyetlerinin başlaması da XIX. yüzyılın başlarına denk gelir. Amerikalı misyonerlerin Anadolu’ya gelmesi diğer misyonerlerden daha geç olmasına rağmen en başarılı olanlar bunlardır.²²

Amerikan misyonerlerinin Türkiye Ermenileri arasında ne kadar yoğun çalışmış olduklarını göz önüne sermek için birkaç istatistik bilgi vermek yerinde olur. Misyoner yayınlarında verilen bilgilere göre, 1893 yılında Türkiye’de 1317 misyoner görev yapıyordu. Bunların 223’ü Amerika’dan gelmiş, geriye kalan 1094’ü yerli Ermeniler arasından seçilip yetiştirilmiş kişilerdi. O tarihe kadar Amerika’dan gelip Türkiye’de uzun yıllar çalışmış olan Protestan misyonerlerinin sayısı 550 olmuştu.²³

Amerikan misyonerlerinin Türkiye’de 436 ibadet yeri vardı. Bunların 155’i tam kadrolu kilise, 281’i daha küçük ibadet yerleriydi. Bu kiliselerde 228’i papaz olmak üzere 1006 kişi görev yapıyordu. Türkiye’de Ermeni Protestan cemaati yaklaşık 60.000 kişiydi. Bunlardan 40.000 kadarı Pazar ayinlerine katılıyordu. 35.000 kişi Pazar günleri ayinlerden ayrı olarak verilen derslere kayıtlıydı. 13.528 kişi misyoner papazlarına günah çıkartmıştı.²⁴

Yine 1893’te Amerikan misyonerlerinin Türkiye’de 5 koleji, bunlarda 4085 öğrencisi vardı. Tam kadrolu yüksek kolejler şunlardı: Merzifon “Anadolu Koleji”, Antep “Merkezi Türkiye Koleji”, Üsküdar “Amerikan Kız Koleji”, Harput “Fırat Koleji” ve Rumeli’de “Samskov Eğitim Enstitüsü”.²⁵

21 Keha, Murathan. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyonerlik ve Erzurum’daki Faaliyetleri*, agm., sah. 75

22 Gürsoy, Şahin. *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme*, Kocatepe Üniversitesi, sosyal Bilimler Dergisi, sah. 187

23 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 51

24 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 52

25 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 52

Bu kolejlere daha sonraki yıllarda yenileri eklendi: Kayseri'de "Talas Koleji", Mersin'de "Tarsus Koleji" gibi. İstanbul'daki "Robert Kolej" misyonerler tarafından kurulmuş ise de 1890'larda ayrı bir statüdeydi ve artık doğrudan misyonerlere bağlı değildi.²⁶

Yüksek kolejlerden başka, Amerikan misyonerlerin Türkiye'de "High School" dedikleri orta dereceli 80 okulu daha vardı. Bunların 16'sı yatılı kız okullarıydı. İlkokul düzeyindeki misyoner okullarının toplam sayısı 624 ve bunların yıllık öğrenci mevcudu 27.400 idi.²⁷

Bitlis'te ilk misyonerlik merkezi 1850'de kuruldu. Bu şehirde misyonerlerin kalıcı olduğunu göstermek için evler alındı ya da inşa edildi. Bitlis istasyonu Harput Evangelist Birliğine bağlı olarak açıldı. Misyonerler Osmanlı Devletindeki çalışmalarını beş farklı ırk için planlamışlardı: Yahudiler, Süryaniler, Rumlar, Müslümanlar ve Ermeniler. Bunlar içinde misyonerlerin en çok üzerinde çalıştıkları millet Ermeniler oldu. Osmanlı Devletindeki merkezlerin çoğu Ermeniler için kuruldu.²⁸

Anadolu'da ilk Ermeni olayları Bitlis çevresinde çıktığı düşünülürse konsolosların ve misyonerlerin varlığı ve işbirliği önemli bir sonuç ortaya çıkarır. Bitlis'i cazibe haline getiren en önemli unsur, Ermeni nüfusun yoğunluğudur. 1893 yılında Bitlis'te 167.054 Müslüman 101.358 Ermeni yaşamaktaydı.²⁹

Bu rakamlar bugün için belki küçük gibi görülebilir. Ama bugünkü eğitim düzeyini ve 70 milyonluk Türkiye'yi değil, o zamanki Ermeni nüfusunu ve genel eğitim düzeyini düşünmek ve rakamları ona göre kıyaslamak gerekir. XIX. yüzyıl sonlarında bütün Türkiye'de yaklaşık bir buçuk milyon Ermeni vardı. Amerikan misyonerleri bu nispeten küçük azınlık için Türkiye'de 624 okul ve 436 ibadet yeri işletiyorlardı. Ve bu rakamlar yıldan yıla artıyordu.³⁰

Amerikan misyonerlerinin İstanbul'da haftalık ve aylık birer gazetesi vardı. İstanbul'daki Amerikan "İncil Kitabevi" misyonerlerin başlıca yayın merkezlerinden biriydi. Amerikan misyonerler 1893 yılına kadar Türkiye'de 3 milyon İncil kitabı dağıtmıştır. Dağıtılan diğer kitapların sayısı 4 milyonu

26 Şimşir, Bilal N. *Amerika'nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 52

27 Şimşir, Bilal N. *Amerika'nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 52

28 Cırık, Bülent. *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, sah. 323.

29 Selvi, Haluk. *Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis'te Ermeni Olayları (1893-1896)*, Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu, Ankara, 2014, sah. 201.

30 Selvi, Haluk. *Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis'te Ermeni Olayları (1893-1896)*, age., sah. 202

aşmıştı. Yani Amerikan misyonerlerinin Türkiye’de dağıttığı toplam kitap sayısı 1893 yılında 7 milyonu aşmıştır. Bu, yeni doğan bebekler dâhil, her Ermeni’ye ortalama dört kitap ulaştırılmış demektir.³¹

Amerikan misyonerleri o yıllarda yani XIX. yüzyıl sonlarında, Türkiye’de yılda 285.000 dolar harcıyorlardı. Misyonerlerin toplam harcamaları 10 milyon doları aşmıştı. Bu rakamları da o günün ölçülerine vurarak değerlendirmek gerekir. Bir örnek: 1886 yılında inşa edilen ve çeşitli binalardan oluşan

Merzifon Amerikan koleji külliyesi 7 bin dolara mal olmuştu. 10 milyon dolar gibi büyük bir parayla, Merzifon Koleji külliyesi ayarında 1728 kolej yapılabilirdi.³²

Amerikan misyonerleri o yıllarda yani XIX. yüzyıl sonlarında, Türkiye’de yılda 285.000 dolar harcıyorlardı. Misyonerlerin toplam harcamaları 10 milyon doları aşmıştı.

Amerikan misyoner örgütü bu paraları Ermenilere harcamıştır. Bütün bu dolarlar, okullar, hastaneler, öğretmenler, kiliseler, papazlar, kitaplar, dergiler hep Ermeniler içindi. Yeryüzünde acaba başka hangi topluma, hangi azınlığa bu kadar yoğun

Amerikan parası dökülmüştür?³³

Öte yandan, Atlantik ötesinde, sokaktaki Amerikalı da cüzdanıyla Ermeni’ye bağlanmıştı. Özellikle Amerika’daki Ermeniler bunu organize ediyordu. Sivas’taki ABD Konsolosu Jewett; Amerikan vatandaşlarının Türkiye’deki misyonerlere her yıl 200.000 dolar toplayıp gönderdiklerini rapor ediyordu.³⁴ Amerikan misyonerleri de 1893 yılına kadar Amerikan vatandaşlarından toplam 6 milyon dolar aldıklarını yazıyorlardı. Paralar yıldan yıla artıyordu.³⁵

31 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 53

32 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 53

33 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 53

34 ZB. 334/77

35 Şimşir, Bilal N. *Amerika’nın Türk-Ermeni Politikası*, age., sah. 53

مکتوبی قلمی بمطابق

200

1900

489

1900

Amerika tarafından Bitlisli fakir Ermenilere yardım edilmek istenmesiyle ilgili belge

Türkiye Ermenilerine harcanan Amerikan dolarlarının çok büyük bölümü Amerikan Federal Devlet bütçesinden çıkmıyor, halktan toplanıyordu. Bu parayı toplayabilmek için Amerikan Protestan Kilisesi seferber oluyordu. Atlantik'ten Pasifik'e kadar baştanbaşa bütün Amerikan kiliseler işe koyuluyor, Türkiye Ermenileri için cemaatlerinden para istiyordu. Paranın toplanabilmesi için "zavallı Ermenilere" zulmeden "İğrenç Türk" teması işleniyor ve Amerikan halkının kafasına nakşediliyordu. Türk ne kadar çok kötülenirse ve yürekler zavallı ve masum Ermeni'ye ne kadar çok acındırılırsa, toplanan para o ölçüde artıyordu. Toplanan paranın önemli bir bölümü Amerikan Protestan Kilisesinin kasasına giriyor, bir bölümü de misyonerlere ve Ermenilere gidiyordu. Başka bir ifadeyle, Protestan Kilisesi Türk milletinin sırtından zenginleşiyordu.³⁶

1900 yıllarında faaliyetini iyice geliştiren bu misyoner teşkilatı, 9-10 yıl içerisinde okuttuğu öğrenci sayısı ile korkunç rakamlara ulaşmıştır. Bu misyonerlerin açtığı okulların gündüz okullarında 27.000, Pazar okullarında ise 35.000 öğrenci okumaktadır. Yalnız Anadolu kısmında 152 Amerikan misyoneri, 800 yerli yardımcı, 101 kilise, 12.000 muhabir, 47.000 müntesip, 48 kız koleji ve okulu, 350 genel okul bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğunda yürütülen faaliyetler için Amerika hükümeti tarafından en az 10 milyon dolar para harcanmış, bu paralarla 7 milyon adet kitap basılarak dağıtılmıştır.³⁷

36 Şimşir, Bilal N. *Amerika'nın Türk-Ermeni Politikası*, age., sah. 53

37 Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul 1975, sah. 31

Amerikan Board Misyonerlerinin Ovakışla'yı (Purhus) Ziyaretleri
Kaynak: Arevmedyan Hayastan

Protestan Miss Ely'in Bitlis Gezisi (Bitlis-Rahva)
Kaynak: Arevmedyan Hayastan

Bitlis'te Amerikalı Protestan Misyonerler. (19. Yüzyıl)
Kaynak: Arevmedyan Hayastan

Bitlis'teki Amerikan Misyonerleri aileleri ile birlikte
Kaynak: Arevmedyan Hayastan

Dr. Sayrus Hamlin'in Amerikan Bord Ajansı olarak çalışmaya başlamasından sonra Türkiye'deki Amerikan misyonunun üçlü bir teşkilatlanmaya gittiği "The Sword of İslam or Suffering Armenia" isimli eserde de belirtilmektedir. Esere göre bu üçlü teşkilatlanmanın merkez misyonu; Gaziantep ve Maraş bölgeleriyle ilgilenmiş, doğu misyonu; Van, Erzurum, Harput, Bitlis ve Mardin'deki çalışmaları yürütmüş, batı misyonu ise İstanbul, Bursa, İzmir, Sivas, Kayseri, Trabzon ve Merzifon'daki faaliyetleri organize etmiştir.³⁸

³⁸ Temizer, Abidin. *Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi*, Avrasya İncelemeleri Dergisi, II/2, 2013, sah. 172,

1895’de Mr. H.O.Dwight, Amerikan Bord adına yaptığı bir açıklamada; “Yaklaşık olarak 65 yıldır Türkiye’de faaliyette bulunan American Board of Mission’un, geniş bir eğitim düzeyine, geniş bir basın ve yayın örgütüne” sahip olduğunu belirttikten sonra “Şu anda Asya Türkiye’sinin değişik bölgelerinde 435 okulumuz ve bunlarda eğitim gören 19.795 öğrencimiz mevcuttur” demektedir.³⁹

Anadolu, XIX. yüzyılın son çeyreğinde misyonerlerin ve yabancı konsoloslukların istilasına uğramış durumdaydı. Ermenilerin yaşadığı belli başlı Anadolu şehirlerinde İngiliz, Amerikan, Rus, Fransız vs. konsolosları vardı. Misyonerler ve konsoloslar Anadolu’da mekik dokudular. Her biri Ermenilerin elinden tutuyor, onları kendi taraflarına çekiyordu.⁴⁰

İngiliz, Fransız ve Amerikalı misyonerler ilk önce Türkleri Hıristiyan yapma gayretine kapıldılar. Az sonra bunun imkânsızlığını anlayınca Rum ve Ermenileri Protestan yapmaya çalıştılar. Misyonerlerin bu çalışmaları Rum ve Ermenileri Proteston yapamamış ise de onları Türk ve İslam düşmanı yapma işine geniş ölçüde yaramıştır. Amerikan misyonerlerinin ilk başarısı İstanbul’da Robert Kolejinin açılmasıdır. Bunu Merzifon, Talas (Kayseri) Tarsus ve Bitlis Kolejlerinin açılması izledi. Buralarda okuyup mezun olan Ermeni gençlerini azgın Türk düşmanı komiteci ve çeteci olarak görüyoruz. Ermenilere silah yapmasını öğretenler bu misyoner okullarının öğretmenleridir. Bu hususta devlet şurasından emekli Muhammed-El-Mansur Efendi padişaha takdim ettiği lahikada: “Ermenilerin bu gibi tasavvur ve teşebbüslerde bulunmasına bizzat devleti aliyye sebep oldu: Zira Rum fenerinin başlangıcında Ağrıhaz hanedanından Ali beyin kavline göre Rumlara kilise yapmaya izin verilmeyip, istedikleri kadar mektep ve gemi yapmaya izin verilmesi Rumların başkaldırmalarına sebep olduğu gibi yüz bu kadar sene evvel Osmanlı ülkesine gelen Frenk papazlarının istedikleri yerlerde birer mektep açıp Ermenilerin evlatlarını talim ve terbiye eylemlerine izin verilmesi dahi şimdiki halde Ermenilerin başkaldırıp Devleti aliyye aleyhine bulunmalarına sebep oldu.” diyor.⁴¹

Bu okulların kuruluş gayesini ve Ermeni ayaklanmalarındaki yerini 1895-1896 (1312) Van Ermeni isyanını bastırmakla vazifeli Sadettin Paşa şöyle açıklıyor:

39 Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, age., sah. 32 - Çavdar Tevfik, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, age., sah.100-101

40 Şimşir, Bilal N. *Amerika'nın Türk-Ermeni Politikası*, agm., sah. 52

41 Hoccoğlu, Mehmed. *Arşiv vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 1976, sah. 122

“Van’da 14 Ermeni mektebi vardır. Birisi Amerikan Protestanlarının, diğerleri Ermenilerindir. Bunlardan yedisinin resmi izni yoktur. Fen derslerinden çok Ermenilik şuurunu kuvvetlendirecek Ermeni tarihi, edebiyatı, coğrafyası okutulmaktadır. İnançlarına göre Rusya’nın Kafkas, Tiflis vilayetleri, Hazar Denizi’ne kadar olan yerler Ermenistan’ın parçası sayıldığı gibi, İran’ın Azerbaycan vilayetleriyle Memalik-i Şahanenin (Osmanlı Devletinin) Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Adana vilayetlerini Ermenistan’dan saydıkları iş bu harita üzerinde görülmektedir. Köylerde dahi büyük mektepleri vardır. Talebenin okuma hevesini arttırmak için bir yüzüne eski Ermeni krallarından birisinin resmi yapmışlar, diğer yüzüne ise iyi çalışanlara bir imtiyaz alameti yapmışlardır.

Erzurum’da dahi Sultani (Lise) karşılığı Samsaryan mektebi bulunduğu gibi, Bitlis’te Amerikan mektebi vardır. Diğer yerlerde bulunan mekteplerde bu mekteplerin aynı programlarını uyguladıklarından tahsillerinin gayesi fesat çıkarmak içindir”.⁴²

Bu faaliyetlerden haberdar olan Padişah II. Abdülhamit, 1897 yılında yayınladığı bir fermanla Ermeni ilkokullarının Maarif Nazırlığına (Eğitim Bakanlığı) devredilmesini emretti. Bundan gaye yeni nesil rahipleri zararlı fikirlerinden kurtarmaktı. Fakat Ermeni rahipleri bu yeni şekle uymaktan kaçındıklarından hükümet emriyle 320 okul kapatıldı. Bu okullara ait gayrimenkuller Maarif nazırlığına devredildi.⁴³

Ancak gerek yurt dışından ve gerekse yurt içinden gelen yoğun baskılardan dolayı tamamı kapatılamamıştır.

Amerikan okulları ve misyonerlik faaliyetleriyle ilgili bazı bilgi ve belgeler şöyledir.

Bitlis’te Ermeni Protestanlar için bir okul ve kilise açılmasına izin verildiği hakkında, Padişah II. Abdülhamit’in emri. (7 Mayıs 1883)⁴⁴

Sadaretten (Başbakanlık), Padişah Katına

Bitlis kasabasında bulunan Ermeni Protestanların ibadethane yaptıkları yerin okula dönüştürülmesiyle yakınında bulunan arsaya bir kilise inşa

42 Hocaoglu, Mehmet. *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*; age., sah. 123

43 Hocaoglu, Mehmed. *Arşiv vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*; age., sah. 75

44 BOA, İ.DH, 883/70444-18

edilmesi hakkında verilen dilekçe ve Bitlis Valiliğinden doğrudan cevap olarak gönderilen yazı ile Eğitim Bakanlığı ve Vergi İdaresiyle yapılan yazışma üzerine Divan-ı Hümayun Kaleminden (Bakanlar Kurulu) yazılan yazıda, gerekli şartları içermesi koşuluyla okul ile kilise inşa edilmesi için izin verileceği hususunda Adliye ve Mezahib Nezaretinin yazısı ekleriyle tarafınıza sunulmuştur. Bu iki konuda vereceğiniz emirlerle konunun detaylarına ait işlemler uygun gördüğünüz takdirde aynen yerine getirilecektir, efendim.

25 Nisan 1883

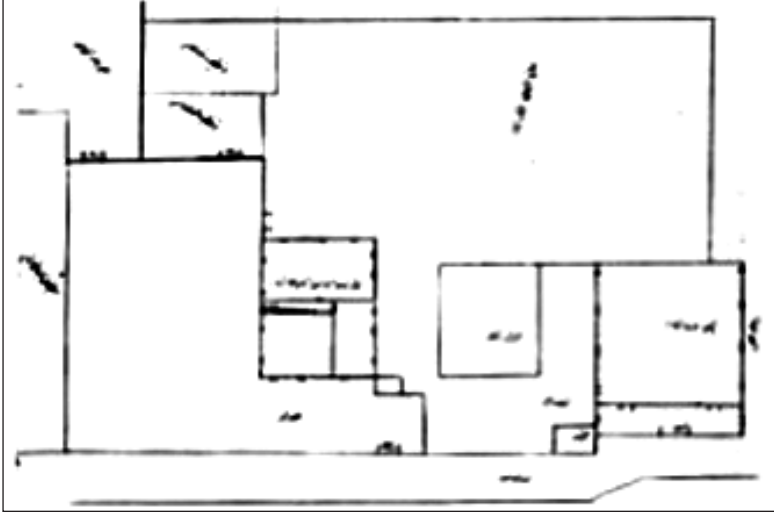
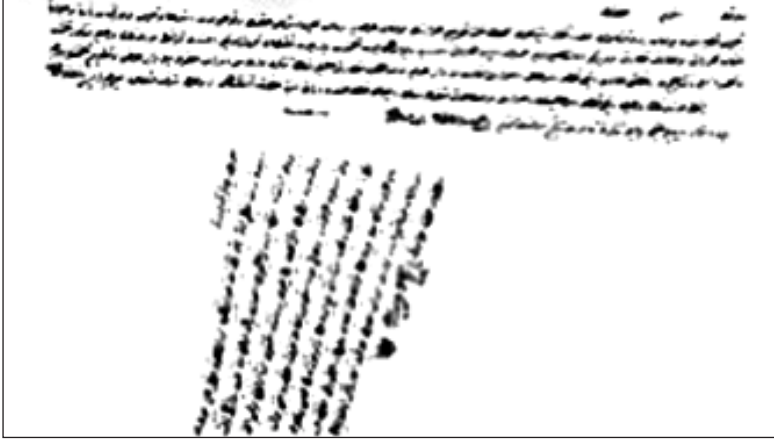
(imza) Sadrazam Mehmet Sait Paşa

Mabeyn-i Hümayun Başkitabetinden (Padişahın Başsekreterliği), Sadarete (Başbakanlık), Göndermiş olduğunuz yazı ve bu yazının ekleri padişahımız tarafından incelenmiştir. Padişahımız konuyla ilgili gerekli emirlerin verilmesini uygun bulmuştur. Bir süredir Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Ermeni Protestan okulları inşa edilmekte olup bunları yapanlar birtakım suiistimallere sebebiyet vermekte olduğundan, bu okul ve kilisenin inşasını engelleyecek her şeye karşı önlem alınması ve Bakanlar Kurulu'nun konuyu etraflıca inceledikten sonra kararını bildirmesi emredilmiştir. Sunmuş olduğunuz evraklar tarafınıza gönderilmiştir.

Gereğini yapınız.

7 Mayıs 1883

(İmza) Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi (Padişahın Başsekreteri) Ali Rıza Mümtaz Bey

Bitlis vilayetinde bulunan ve Amerikalı misyonerler tarafından kurulmuş olan elli kadar yabancı okula dair bilgi gönderilmesi hakkında Maarif Nezaretinden (Eğitim Bakanlığı) Bitlis Valiliğine gönderilen yazı. (23 Nisan 1895)⁴⁵

45 BOA, MF.MKT, 259/7-1

Maarif Nezaretinden (Eğitim Bakanlığı),

23 Nisan 1895

Özet: Amerikalı misyonerleri tarafından açılacak olan okullar hakkında bilgi talebi,

Bitlis Valiliğine,

Bitlis vilayeti dâhilinde Amerikalı misyonerler tarafından açılacak olan elli kadar okulla ilgili Bitlis Maarif Müdürlüğü (Bitlis Eğitim Müdürlüğü) tarafından kaleme alınan yazının bir sureti alınmış olup, konuyla ilgili ne gibi işlemler yapılması gerektiği hakkında Bitlis Valiliğinin 4 Mart 1895 tarihli yazısı da Mekâtîp-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğine (Gayr-i Müslüm ve Yabancı Okullar Müfettişliği) havale edilmiştir. Bu gibi yabancı okulların açılmasına izin verilemeyeceği padişahımız tarafından emredilmişse de, daha önce açılmış bu tip okulların durumu ve tebaanın oraya olan ilgisi dikkate değer önemli konulardandır. Şu sıralar bölgenin siyasi durumu malum olduğundan, konuyla ilgili gerekli önlemlerin alınması ve ortaya çıkacak sonuca göre icabının yapılması gerekmektedir. Zikrolunan yazı üzerine (Bitlis Eğitim Müdürlüğü'nün yazısı) Bitlis Valiliği tarafından ne gibi önlemler düşünüldüğü ve bu okulların sayısı, yerleri, ne kadarının ne zamanlarda eğitim verdiği, öğrenci sayısı, müdürü ve öğretmenlerinin kimlikleri ve bu kişilerin hangi milletten olduklarıyla, okulların ruhsatı olup olmadığı hakkında acilen cevap veriniz.

Devlet aleyhine olan faaliyetleri desteklemediğinden dolayı, Amerikalı misyoner George Knapp'ın kaşkırtmasıyla Kivork Ağa'nın Mapari, Serop ve Hemanersob adlı kişiler tarafından düzenlenen bir silahlı saldırı sonucu yaralandığı, kendilerinin de tehdit ve tehlike altında olduğu ve George Knapp adlı misyoner Bitlis'te bulunduğu sürece bu tür olayların devam edeceği hakkında, Bitlis Ermenilerinden Ağacan ve Nazar imzalarıyla Sadarete'e gönderilen telgraf. (20 Ekim 1895)⁴⁶

Sadarete,

Bitlis Ermenileri, devlet aleyhine gelişen fikirlere iştirak etmemektedir. Bu nedenle fesat sahibi bazı Ermeniler bizlere düşmanlık göstermektedir. Bu kapsamda üç gün önce kardeşim Kivork Ağayı öldürmeye çalışarak yaralamışlardır. Hükümet görevlilerinin çalışmaları neticesinde suçlulardan Ermeni Mapari, Serop ve Hemanersob yakalanmıştır. Bunların sorguları sonucunda Amerikalı misyonerlerden

46 BOA, A.MKT.MHM, 694/2-9

George Knapp'ın bazı vaatlerle bu kişileri bizleri katletmeye ikna ettiği öğrenilmiştir. Kullandıkları tabancayı onlara kendisi vermiştir. Yine George Knapp'ın teşvikiyle geçenlerde bazı Ermeniler camilere saldırmışlardır. Bu kişinin, Ermenileri camilere saldırtması, adam öldürmeye ve ihtilale kışkırtması; kendisinin burada kalmasındaki sakıncaları ortaya koymaktadır. Bu adam burada buldukça bizler tehlike ve telaş içinde kalacağız. Bu adamın şerrinden muhafaza edilmemizi istirham ediyoruz.

20 Ekim 1895

(imzalar) Bakkalyan Ağacan ve Bakkalyan Nazar

Bitlis'teki Ermenilerin Amerikalı Misyoner George Knapp tarafından kışkırtıldığı ve bu durumun kanunlara aykırı olduğu hakkında, Washington'daki Osmanlı Elçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazının tercümesi ile Washington'daki Osmanlı Elçiliğinden İstanbul'daki Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen yazının tercümesi. (14 Ekim 1895 ve 2 Kasım 1895)⁴⁷

47 BOA, A.MKT.MHM, 694/2-8

Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri

Dışişleri Bakanlığına 2 Kasım 1895 tarihinde Washington Elçiliğinden gelen 302 numaralı yazının tercümesidir.

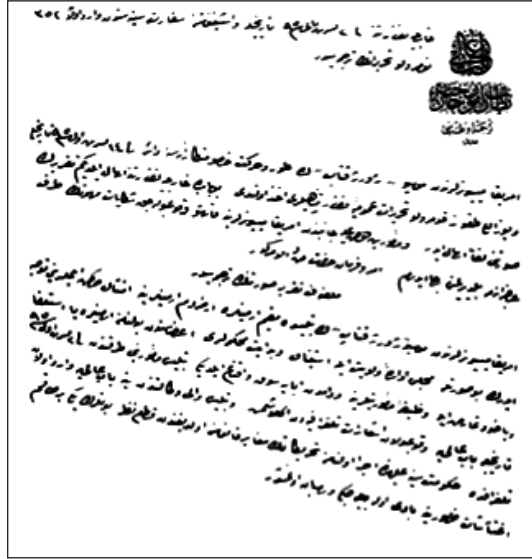
(Washington Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına), Amerikalı Misyonerlerden George Knapp'ın düşmanca tavır ve hareketleri hakkındaki 14 Ekim 1895 tarihli 159 numaralı yazınız alınmıştır. Bu konuda ABD Dışişleri Bakanlığına da bir yazı gönderilmiştir. Bu yazınızı da ekte sunuyorum. Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikalı misyonerler hakkındaki gelişmelerin bildirilmesini rica ederim.

2 Kasım 1895

ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazı.

(Washington Elçiliğinden, ABD Dışişleri Bakanlığına), Amerikalı Misyonerlerden George Knapp Bitlis'te yaşayan Ermenilere, Erzurum Ermenileri gibi hareket etmeleri hususunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu nedenle Bitlis'teki mahkemelerde görev yapan Ermeniler ya istifa etmiş ya da zorluk çıkarmaya başlamışlardır. Bu hususlar Bitlisli memurlar tarafından 2 Ekim 1895 tarihinde Osmanlı Sadaretine yapılan şikâyetle sabit olmuştur. Bu gibi girişimler kanuna aykırıdır.

14 Ekim 1895

Bitlis'te bulunan üç yabancı okula dair bu okulların yöneticisi olan Amerikalı Misyoner R. M. Cole tarafından Bitlis Valiliğine verilen dilekçenin sureti. (19 Ekim 1897)⁴⁸

Bitlis Vilayetinden (Bitlis Valiliği) Maarif Nezaretine (Eğitim Bakanlığı),

Dilekçenin suretidir.

(R. M. Cole'den Bitlis Valiliğine),

Bitlis'te idareimiz altında bulunan erkek ve kızlara mahsus okulların düzenli bir şekilde eğitime devam etmesi için, okul binalarına ait belirlenmiş hükümlerin Maarif (Eğitim) Muhasebeciliğine iletilmesi rica olunur. İlk olarak, Bitlis'in Taş Mahallesi'nde kızlar ve yine Bitlis'in Kızılmescit Mahallesi'nde erkekler için yardımlarla tutulan evlerde açılan ilkokulların eğitime devam etmesi ve Hersan Mahallesi'nde otuz sene önce padişahımızın emriyle açılan kilisemiz avlusunda on dört sene önce binası yapılp; erkek ve kızlara mahsus ortaokula ait resmi izin belgesinin verilmesi talep edilmektedir. İkinci olarak söz konusu okulların ders programları takdim edilmiştir. Ayrıca Taş Mahallesi'nde erkeklere ve kızlara mahsus büyük ortaokulun erkeklere ait kısmındaki öğretmenler: Simon Serkisyan ve Mehran Gabriyan ve Armenak Saroyan (William Saroyan'ın babası) ve Karakiş Demirciyan; kızlara ait kısımdaki öğretmenler: Sogin Taşcıyan ve Serpohî Tunabtaş ve Rebaka bint-i Avidis Demirciyan ve... Dorohyan ve Engin Şişmanyan'dan ibarettir. Bu okulun erkekler kısmında okuyan üst sınıf öğrencilerinin azlığı dolayısıyla, o sınıfa mahsus dersler şimdilik okutulmamaktadır. Okutan bayan ve erkek öğretmenlerine ait diplomaların onaylanması ve üçüncü olarak Lisan-ı Osmaniyenin (Osmanlıca) öğretilmesi amacıyla acilen bir hocanın bu okula tayin edilmesi ile okulların eğitime devam etmesine izin verilmesinin tarafınızdan uygun görülmesi arz olunur. 19 Ekim 1897

(Mühür sureti) Amerikalı Koli (Royal Merriman Cole)

Bitlis'te bulunan ve Amerikalı Misyoner R. M. Cole'nin idaresinde olan okulların resmi bir statüye kavuşturulması gerektiği ve bu okullardaki öğrencilere "Türkçe" dersi verilmesinin zorunlu olduğu hakkında, Maarif Nezaretinden (Eğitim Bakanlığı) Bitlis Valiliğine gönderilen yazı. (8 Şubat 1898)⁴⁹

Maarif Nezaretinden (Eğitim Bakanlığı),

Bitlis Valiliğine,

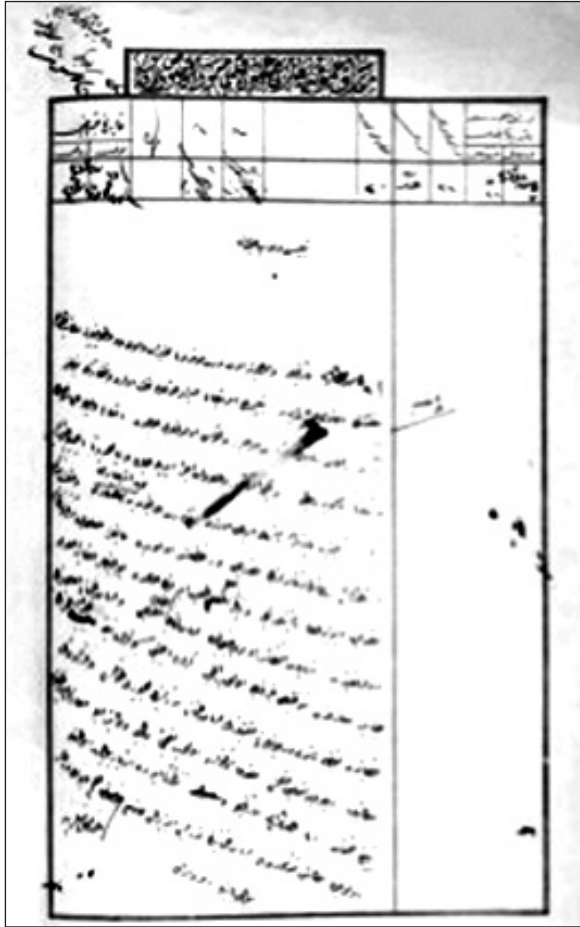
8 Şubat 1898,

21 Aralık 1897 tarihinde 314 numarayla göndermiş olduğunuz yazıya Mekatib-i Gayr-i Müslime Müfettişliği (Gayr-i Müslüm ve Yabancı Okullar Müfettişliği) ifadesiyle cevaptır.

Bitlis'te Amerikalı Mister Kol'ün (R. M. Cole) idaresinde bulunan erkek ve kız misyoner okullarının, diğer emsalleri gibi resmi izin belgesiyle faaliyet göstermesi gerektiği ve bunun yanı sıra okul binalarına yeni eklemeler yapılacak veya yeni baştan okul açılacak olursa bu durumda da padişahın izni alınmak üzere durumun bakanlığımıza bildirilmesi gerekmektedir. Bu okullar (misyoner) izin belgesine sahipse; o okulda görevli öğretmenlere ait diplomalar onaylanmalıdır. Eğer okul izin belgesine sahip değil ve sadece okuldaki öğretmenlerin diplomaları

49 BOA, MF.MKT, 385/34-1

onaylatılmak istenir ve Türkçe öğretmeni talep edilirse; bu durumlar usullere aykırılık oluşturacaktır. Bu yüzden uygun bir dille durumun ilgililere anlatılması gerekmektedir. Lisan-ı Osmani (Osmanlıca) öğretmenlerinin, Maarif Nezareti tarafından (Eğitim Bakanlığı) görevlendirilmesi mümkün olmayıp, gerek yabancıların gerekse de gayri müslim vatandaşların kasabalarında bulunan ortaokullarında Lisan-ı Osmani öğretiminin zorunlu tutulması ve köylerdeki durumunsa ileriki bir zamana ertelenmesi bütün valilik ve eğitim müdürlüklerine tebliğ kılınan 6 Ocak 1895 tarihli yazıyla emredilmiştir. Bu okullarda Lisan-ı Osmaninin öğretilmesine gayret ediniz.

BOA, MF.MKT, 385/34-1

Bitlis'te Amerikan Kız Okulu (Koleji)
Kaynak: *Osmanlı Belgelerinde Bitlis.*

Bitlis'te Amerikan Protestan Mektebi ve Erkek Öğrenciler (20. Yüzyıl)
Kaynak: *Osmanlı Belgelerinde Bitlis.*

Bitlis'te Amerikan Protestan Mektebi ve Kız Öğrencileri (20. Yüzyıl)
Kaynak: *Dünden Bugüne Bitlis.*

Bitlis Protestan Okulunun Kız Öğrencileri
Kaynak: *Osmanlı Belgelerinde Bitlis.*

Tatvan Öğrencileri
(Kaynak: Osmanlı Belgelerinde Bitlis.)

Mutki'deki Öğrenciler
(Kaynak: Osmanlı Belgelerinde Bitlis.)

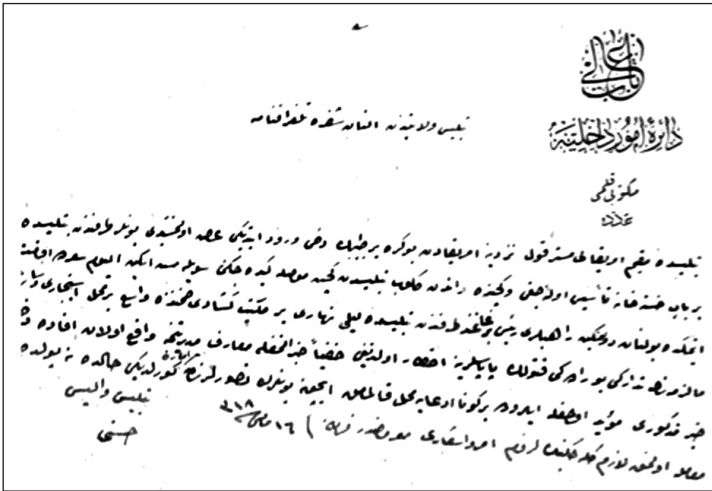
Misyoner R. M. Cole'nin Amerikalı bir misyoner doktoru Bitlis'e getirdiği, bunların Bitlis'te bir hastane kurmak istedikleri ve Van'dan Siirt'e gelen Dominiken Rahiplerinin Bitlis'te yatılı bir okul açmak istedikleri hakkında, Bitlis Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığı) çekilen telgraf. (29 Mayıs 1902)⁵⁰

Bitlis Valiliğinden alınan şifreli telgraf,

Bitlis vilayetinden (Bitlis Valiliği) Dâhiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığı),

Bitlis'te bulunan Amerikalı Mister Kol'un (R. M. Cole) yanına Amerika'dan bir doktor geldiği daha önce arz edilmişti. Bunlar tarafından Bitlis'te bir hastane kurulacağı, ayrıca Van'dan gelerek Bitlis'ten geçen ve Musul'a gideceğini söylemişken şu anda Siird'de ikamet etmekte olan Dominiken Rahipleri Reisi Bargagand tarafından, Bitlis'te gece ve gündüz kısmı olan bir okul açmaları için kiralık yer ve malzeme bulmaları amacıyla bölgedeki Katolik papazlarına talimat verildiği Bitlis Maarif Müdürlüğünce (Bitlis Eğitim Müdürlüğü) öğrenilmiştir. Bu fikirlerin gerçekleştirilmesine yönelik adımlar sezildiği takdirde ne yapılacağı hakkında emirleriniz beklenmektedir. Arz olunur 29 Mayıs 1902

(imza) Bitlis Valisi Hüsnü Bey

50 BOA, DH.TMIK.M, 127/23-5

Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri

Bitlis'e Amerikalı bir doktoru getiren Misyoner R. M. Cole'nin Bitlis'te bir hastane kurmak istediği ile Van'dan Siirt'e gelen Dominiken rahiplerinin Bitlis'te yatılı bir okul açmak istediklerinin öğrenildiği ve bu durum karşısında ne yapılması gerekeceğinin bildirilmesi hakkında, Dâhiliye Nezaretinden (İçişleri Bakanlığı) Maarif Nezaretine (Eğitim Bakanlığı) gönderilen yazı. (10 Temmuz 1902)⁵¹

Dâhiliye Nezaretinden (İçişleri Bakanlığı)

Maarif Nezaretine (Eğitim Bakanlığı)

10 Temmuz 1902,

Bitlis'te bulunan Amerikalı Mister Cole, yanına aldığı Amerika'dan gelen bir doktorla hastane kuracaklarını ifade etmiştir. Ayrıca Van'dan gelerek Bitlis'ten geçen ve Musul'a gideceğini söylemişken şu anda Siirt'te ikamet etmekte olan Dominiken Rahipleri Reisi Bargagand tarafından, Bitlis'te gece ve gündüz kısmı olan bir okul açmaları için kiralık yer ve malzeme bulmaları amacıyla bölgedeki Katolik papazlarına talimat verildiği Bitlis Maarif Müdürlüğünce (Bitlis Eğitim Müdürlüğü) gizlice öğrenilmiştir. Bu fikirlerin gerçekleştirilmesine yönelik adımlar sezildiği takdirde ne yapılacağı hakkında Bitlis ve Erzurum Valiliklerinden gönderilen telgrafların suretleri Tesri-i Muamelat Komisyonu ifadesiyle ek olarak tarafınıza gönderilmiştir. Gereğinin yapılması istenmektedir.

51 BOA, DH.TMIK.M, 127/23-1

Misyoner R. M. Cole'nin Bitlis'te bir hastane kurmak istemesinin Dâhiliye Nezaretini (İçişleri Bakanlığı) ilgilendirdiği ancak Dominiken rahiplerinin Bitlis'te yatılı bir okul açabilmesi için mutlaka Padişah izni gerektiği hakkında, Maarif Nezaretinden (Eğitim Bakanlığı) Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı. (22 Temmuz 1902)⁵²

Maarif Nezaretinden (Eğitim Bakanlığı)

Dâhiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığı)

Bitlis'de yaşayan Amerikalı Mister Cole'nin yanına bir doktorun geldiği ve Bitlis'te ikisinin hastane açacakları ile Van'dan gelip Siird'de ikamet eden Dominiken Rahipleri Reisi Bargagand tarafından, Bitlis'te gece ve gündüz kısmı olacak bir okul açmak için kiralık yer aramaları amacıyla Katolik papazlarına talimat verildiği gizlice öğrenilmiştir. Bu düşüncelerin uygulamasına dönük bir belirti görüldüğü takdirde ne yapılması gerektiğini soran Bitlis ve Erzurum Valililerinden alınan telgraf suretlerinin ekiyle, gereğinin yerine getirilmesi hakkında 10 Temmuz 1902 tarihli ve 148 numaralı yazı tarafımıza iletilmiştir. Bahsedilen hastaneye ait işlemler Dâhiliye Nezaretini (İçişleri Bakanlığı) ilgilendirmektedir. Bitlis'te açılması düşünülen okula gelince,

52 BOA, DH.TMIK.M, 127/23-2

Osmanlı memleketlerinde bir okulun inşa edilmesi veya açılması her ne suretle olursa olsun padişahımızın emriyle gerçekleşmektedir. Bahsedilen okulun açılması için bu isteğin ilk önce yazılı hale getirilip, açılması istenenler tarafından yerel hükümete bildirilmesi gerekmektedir. Bunun üzerine yapılacak tahkikat sonucunda okulun açılmasında herhangi bir yerel veya siyasi sakınca görülmemişse, okulun yapısının ayrıntıları bildirilecek, inşaat ve çalışacak öğretmenlere ait giderler ve sair masrafların nereden ödeneceğinin anlaşılmasıyla; Bitlis Vilayeti İdare Meclisinin Kararnamesi ve okulun resmiyle haritasının Bab-ı Aliye (Başbakanlık) arzından sonra okulun açılışı için padişahımızın iznine ihtiyaç duyulacaktır. Bu okulun açılması için yerel hükümete müracaat edildiği takdirde ilgili usullere uyulması için mahalline gerekli tebligat yapılması hususu Mekatib- i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği (Gayr-i Müslüm ve Yabancı Okullar Müfettişliği) tarafından ifade edilmiştir. Konuyla ilgili dikkatli olunması ve gelişmelerle ilgili bakanlığa (Eğitim Bakanlığı) sürekli bilgi verilmesi gerektiği Bitlis Maarif İdaresine de (Bitlis Eğitim Müdürlüğü) bildirilmiştir.

22 Temmuz 1902

(imza) Eğitim Bakanı Mehmed Celaleddin Paşa (1852- 1933)

1839 ve 1856 tarihlerinde ilân edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları, gayri Müslimlere fazlasıyla yeni haklar tanımıştır. Bilhassa Islahat Fermanıyla beraber Hıristiyan azınlığa eğitimde seferberlik imkânı getirilmiş. Bu haktan hemen sonra Amerikan Bord Cemiyeti Bitlis'te bir Amerikan Koleji açmıştır. Burada okuyup mezun olan Ermeni gençleri, Türk düşmanı olan azgın komiteci ve çeteleri oluşturmuşlardır.⁵³

3 Mart 1878 tarihinde yapılan Ayastefanos antlaşması ve 13 Temmuz 1878 tarihinde yapılan Berlin Kongresi Ermenilere daha önce verilen hakların ağını genişletti. Ermenilerin eğitimi ile ilgilenen Hoyaç Mihaçyal İngerutyun Cemiyeti, Araratyan ve Gilikan Ermeni Maarif Cemiyetleri Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde 1880 yılından itibaren 36 yeni okul açmıştır. Bilhassa II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra bu cemiyetler faaliyetlerini artırmış, Bitlis'in Muş ve Siirt sancaklarının da aralarında bulunduğu birçok vilayette 84 yeni okul açarak devreye sokmuştur.⁵⁴

53 Çark, Rh. Y. *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, 1453-1953, Yeni Matbaa, İstanbul 1953, sah. 248

54 Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, age., sah. 117

Bitlis ve çevresinde bu okulları açanlar, 1890 yılından itibaren meyvelerini toplamaya başladılar. Bu okullarda öğrencilere aşılanan milliyetçilik, hürriyet ve bağımsızlık gibi kavramlar ön plâna çıkmış, bu duygularla isyanlar başlamıştır.

Bu isyanlarda misyoner okullarının yanı sıra patrikhanenin de etkisi fazla olmuştur. Hocaoğlu Türk-İslam düşmanlığının bu okullarda nasıl körüklendiğini şöyle anlatmaktadır:

- 1) Ermeni okullarında ders programlarıyla ve tüm eğitim sistemleriyle ondokuzuncu asrın ortalarından beri Türk-İslam düşmanlığını yaymaya koyulmuştu. Komitelerin ortaya çıkışından sonra onlarla işbirliğine girişmiştir.
- 2) vilayetlere tayin edilen piskopos, papaz ve öğretmenlerin Türk ve İslam düşmanlığında ileri giden komitecilerden seçilmesine özel bir itina gösterilmiştir.
- 3) Patrikhane Kafkasya’da Türkiye aleyhinde yayınlanan gazete ve dergileri gizlice Türkiye’ye sokmuş, Ermeni şairlerinin Türklüğü tahkir eden şiirlerini de gizlice her tarafa yaymaya çalışmıştır.⁵⁵

Bitlis ve Van’da Rus Konsolosu olarak görev yapan General Mayewski, Ermenileri isyanlara hazırlayan sebepleri şöyle sıralamaktadır:

“1-Rusya’nın 1877 yılında Kafkasya’yı işgal etmesinden sonra Çarın hizmetinde öncülük yapan Ermeni subaylarının, Osmanlı İmparatorluğu’nda görev yapan Ermenilerle temasa geçerek bunları Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmaları,

2- Osmanlı topraklarına gelen Amerikalı misyonerlerin gerek okullar vasıtasıyla ve gerekse konuşmalar yaparak Ermenileri kışkırtmaları,”

..... 56

Kemal Türközü, Mayewski’nin bu tespitlerine ek olarak; XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’na gelmeye başlayan Amerikalı misyonerlerin gerek okullar vasıtasıyla, gerekse yaptıkları konuşmalarla Ermenileri

55 Hocaoğlu, Mehmet. *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, age., sah. 122

56 Mayewski, General. *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği*, Ankara Üniversitesi. Basımevi, Ankara 1986, sah. 16-18 - Lewis Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford 1968, Ankara 1970, sah. 353 – Türközü, Kemal. *Osmanlı Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayıldız Matbaası, Ankara 1983, sah. 14

etkilemeleri ve çok geçmeden Ermenilerin bir yandan menşelerini araştırıp bir yandan da millî duygularını geliştirmeye başlamalarını göstermiştir.⁵⁷

Esat Uras da eserinde bu misyonerlik konusuna değinirken; “Avrupa'nın daha o tarihlerde mezhep yolu ile Ermenilerle ilgilendiği, gönderilen Katolik ve Protestan misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki etkinliklerinin onları tahrik ve teşvik ettiği görülmektedir.” demiştir.⁵⁸

Türkiye'de Devlet Personel Dairesinde araştırmalar yapan AID Kamu Yönetimi Başkanı Dr. Richard Podol'un Washington'a yolladığı rapor, buna güzel bir örnektir. Sözde bir yardım teşkilatı olan AID'in esas hedefini Richard Podol şöyle açıklamaktadır:

10 yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan Yardım Programı şimdi meyvelerini vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bakanlık veya iktisadi devlet teşekkülü hemen hemen kalmamıştır. Halen buldukları kuruluşlarda ilerici kuvvet niteliğini taşıyan bu kimselerin kısa zamanda genel müdürlük veya müsteşarlık mevkiine geçmeleri beklenir. AID bütün çabalarını bu gruba yöneltmelidir.⁵⁹

Amerikan Bord Ajanlarının açtıkları Ermeni okullarında öğrencilere aşıladıkları ihtilal ve özgürlük ruhu Ermeniler arasında hızla yayılmış, okullarda açıktan açığa Ermeni ihtilâl şarkıları söylenmeye başlanmıştır. Bu şarkılardan birisi aşağıdadır.⁶⁰

İSTİKLÂLE DAVET

*Ermeniler silah başına, kılıç bele, tüfek omuza,
Türk Ermenistan'ından bizi bir ses çağırıyor.
Dağdan dağa dehşetli bir feryat çınlıyor,
Vatana koşunuz Ermeniler, Ermenistan'a koşunuz.
Ermenistan'da Ermeniler yine kıyam etti.
Aslanlar gibi intikam diye bağıyorlar.*

57 Türközü, Kemal. Osmanlı Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1983, sah. 14

58 Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, age., sah. 156

59 Sevinç, Necdet. *Sanık Yazılar*, İstanbul 1974, sah. 163

60 *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, İlânı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, sah. 21

*Bütün ovalar kana boyandı.
Bütün derelerden kan akıyor.
Düşman korkusundan, dehşetinden kaçtı.
Ermenilere birçok ganimet bıraktı.
Bir ağızdan zafer diye bağıralım.
Düşman mağlup oldu, yaşasın Ermenistan.*

Gerek Bord Ajanlarının misyoner faaliyetleri ve gerekse Ermeni okullarında verilen eğitimler sonucunda Ağustos 1894 tarihinde o zamanlar Bitlis'in bir ilçesi olan Sason'da Ermeni ayaklanması başladı.

Ermenileri ayaklanmaya sevk edenler; Mihran Damadyan, (Murat) takma adlı Hamparsun Boyacıyan ve bu yörede papaz kılığında dolaşan Avrupalı ajanlardır. Hamparsun Boyacıyan, Adana'nın Saimbeyli kazasından olup 8 yıl tıbbiye eğitimi görmüştür. Bu kişi aynı zamanda Kumkapı Ayaklanmasının elebaşlarından. İşin en acı yanı, bu kişi daha sonraları Adana Mebusu olarak Meclise gitmiştir. Birçok kişinin ölmesine neden olan bu isyan güçlkle bastırılabilirdi.⁶¹

Sason isyanından sonra bölgede bulunan Ermeni ve Amerikan Bord okulları faaliyetlerini artırarak devam etmişlerdir.

1983 tarihi itibarıyla Amerikan Board Ajanlarının/Misyonerlerinin Bitlis'te açtığı okulların genel durumu şöyleydi.⁶²

61 Serdar, M. Törehan. *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Bitlis Valiliği, Bitlis 2006, sah. 111-117

62 Esenkale, Ebru. *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2007, sah. 11.

Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri

S.No	Bitlis Vilayeti	Tarihi	Açıklamalar
1	Hersan Mah. Amerikan Protestan Erkek Rüştüye Mektebi	1300	Fermanlıdır
2	Hersan Mah. Amerikan Protestan Kız Rüştüye Mektebi	1300	Fermanlıdır
3	Bitlis, Tutulluk Köyü Amerikan Erkek İptidai Mektebi	1288	Ruhsatsız
4	Bitlis, Tutulluk Köyü Amerikan Kız İptidai Mektebi	1301	Ruhsatsız
5	Bitlis, Bâb-ı Şebt Köyü Amerikan Erkek Mektebi	1298	Ruhsatsız
6	Bitlis, Tuğ Köyü Amerikan Erkek Mektebi	1308	Ruhsatlıdır
7	Bitlis, Ende Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1298	Ruhsatsız
8	Bitlis, Pâk Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1305	Ruhsatsız
9	Ahlat Kazası, Sorgunluk Köyü Amerikan Erkek Mektebi	1305	Ruhsatsız
10	Ahlat, Sangag Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1292	Ruhsatsız
11	Ahlat, Ağah Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1286	Ruhsatsız
12	Ahlat, Perhoy Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1284	Ruhsatsız
13	Muş Kazası Amerikan Erkek Mektebi	1276	Ruhsatsız
14	Muş Kazası Amerikan Kız Mektebi	1303	Ruhsatsız
15	Muş, Muğurnik Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1286	Ruhsatsız
16	Muş, Pezgovank Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1288	Ruhsatsız
17	Muş, Hevadrik Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1278	Ruhsatsız
18	Bulanık Kazası, Şeyh Yakub Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1286	Ruhsatsız
19	Bulanık, Poğçalı Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1278	Ruhsatsız
20	Bulanık, Leyeç Köyü Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1304	Ruhsatsız
21	Siirt Kazası, Şubka Mahallesi Amerikan Erkek Mektebi	1301	Ruhsatsız
22	Siirt Kazası, Şubka Mahallesi Amerikan Kız Mektebi	1301	Ruhsatsız
23	Garzan Kazası, Rahvayze Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1287	Ruhsatsız

Bitlis ve çevresindeki misyoner okullarında öğrenim gören öğrenci sayıları şöyledir.⁶³

Yıllar	İlahiyat okulları veya kolejler	Öğrenci sayısı	Kız Ortaokul ve Liseleri	Öğrenci sayısı	Erkek Ortaokul ve Liseleri	Öğrenci sayısı	Karma Okullar	Erkek Öğrenci sayısı	Kız Öğrenci sayısı	Eğitim Alan Toplam Öğrenci sayısı
1860	-	-	-	-	-	-	1	25	34	68
1865	-	-	-	-	-	-	2	38		117
1870	-	-	1	20	-	-	11	101	66	222
1875	-	-	1	24	-	-	4	20	70	125
1880	-	-	1	24	-	-	6	95	60	179
1885	1	45	1	35	-	-	24	454	157	729
1890	-	-	1	44	1	100	29	557	235	978
1895	-	-	1	25	1	33	19	604	262	942
1900	-	-	1	34	1	20	19	406	306	766
1905	-	-	1	35	1	25	15	375	260	695

İlknur Polat 1898 yılında Bitlis ilinde bulunan Müslim ve Gayrimüslimlere ait okul durumlarını şöyle vermiştir.⁶⁴

Vilayet	Müslim				Gayrimüslim	
	İdadi		Rüştiye		İlk – Orta	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
BİTLİS	—	—	6	258	7	855

Bitlis vilayetinde o tarihlerde Müslüman halkın nüfusunun Gayrimüslim nüfusundan 3 kat daha fazla olmasına rağmen, Gayrimüslimlerin sahip olduğu okul sayısı, Müslüman halkın sahip olduğu okul sayısından daha fazladır. 6 Müslüman okulunda 258 öğrenci okurken, 7 Gayrimüslim okulunda 855 öğrenci okumaktadır. Bu veriler incelendiğinde başka bir çarpıcı ve düşündürücü olay daha ortaya çıkmaktadır. Müslüman okullarında her okula ortalama 43 öğrenci düşerken, Gayrimüslim okullarında her okula ortalama 122 öğrenci düşmektedir.⁶⁵

63 İdris, Yücel. *Kendi Belgeleri Işığında American Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, sah. 149-150.

64 Haydaroğlu, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı 47, Ankara 1990, sah. 108

65 Haydaroğlu, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, age., sah. 109

Bu okullar için 1841 yılında Amira Berciyan tarafından hazırlanan yönetmelik uygulanmaktaydı. Bu yönetmeliğe göre okullardaki yoksul öğrenciler ücretsiz okurken, varlıklı ailelerin çocuklarından yılda 3 lira alınırdı. Yine bu yönetmeliğe göre:

- 1- Öğretmenlerin öğrencileri dayakla eğitmesi yasaktır,
- 2- Öğrenciler yalnızca Ermenice konuşurlar,
- 3- Okul heyetinin izni olmadıkça çocuklar okullardan alınıp sanata verilemez.⁶⁶

Amira'nın getirdiği bu eğitim sistemi yüzünden esnafla eğitimciler arasında bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. 1851 yılında Osmanlı Devletinin Encümen-i Danış'ı kurmasıyla fikir çatışması daha büyük boyutlara ulaştı. 1853'den sonra Ermeni toplumunda kurulan 14 kişilik Eğitim Komisyonu, eğitimi Amira'ların denetiminden çıkarmıştır.⁶⁷ 1860'da yayımlanan ve Ermeni Cemaatine ait bir yasa olarak nitelendirilen "Nizamname-i Millet-i Ermeniyân" ile Amira'ların denetimine kesin olarak son verildi. Bunun sonucunda Ermeni okullarının denetimi seçimle gelen "Maarif Komisyonları"na verilmiştir. Bu komisyonların amacı, Ermeni eğitim-öğretim faaliyetlerine yardımcı olmaktır.⁶⁸

Gerek Ermeni okulları ve gerekse Amerikan kolejleri (1878-1908 yılları arasında) II. Abdülhamit Han döneminde kısmen kontrol altında tutulmuş, sayıca artmasına müsaade edilmemiştir. 1908 yılında II. Abdülhamid'in azledilmesiyle bu okulların sayısı çığ gibi büyümüştür.

Özellikle misyonerler faaliyetlerini hızlandırmış, Ermeni gençlerini isyana davet etmiştir. Bu okulların hemen hemen tamamında şu marş okunmaya başlandı:⁶⁹

*"Ermeni Kardeş gidelim Türkiye'ye,
Kıralım Türkleri olsun Ermenistan..."*

Bu misyonerlerin esas gayeleri şunlardır:

- 1- Hıristiyan olmayanlara Hıristiyanlığı telkin etmek, İncil'i bilmeyenlere öğretmek,

66 Haydaroğlu, İlnur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*,

67 *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II*, İstanbul 1985, sah. 464

68 *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II*. age., sah.464, 493

69 *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi*, age., sah. 22

- 2- Latin kiliselerine bağlı olanların dini hizmetlerinde bulunmak,
- 3- Roma ve Doğu kiliselerini birleştirmek. Bu amaç için doğu Hıristiyanlarını Katolikleştirmek,
- 4- Osmanlı tebaasındaki Hıristiyanları, Osmanlı Devleti'nden koparmak, kendi emellerine hizmet ettirip onları bağımsız devletler haline getirmek,
- 5- Osmanlı tebaasındaki tüm Hıristiyanların dinlerini unutmalarını önlemek.
- 6- Osmanlı topraklarında rahip ve papaz yetiştirmek.
- 7- Müslüman ve Türk çocuklarını din açısından etkileyerek kendi milletlerinden koparmak.⁷⁰

Bu gayeleri gerçekleştirmek için şu yollara başvurulmuştur:

- 1- Kilise ve Manastır kurmak,
- 2- Telkinlerde bulunmak, konferanslar vermek,
- 3- Hayır Cemiyetleri kurmak,⁷¹
- 4- Üyeleri telkinle kendine bağlayabileceği teşkilatlar kurmak,
- 5- Öksüz yurtları açmak,
- 6- Fakir çocuklara yardım etmek,
- 7- Fakir ailelere yardım etmek,
- 8- Fakirleri iş sahibi yapmak,
- 9- Hastalara bakmak, ilaç yardımı yapmak,
- 10- Pansiyonlar açmak,
- 11- Fransızca'yı öğretmek,
- 12- Okullar ve seminerler açarak rahip yetiştirmek.⁷²

II. Abdülhamit döneminde sayıları 10'la sınırlandırılan Amerikan okulları, 1908 yılından sonra hızla artmıştır. Salname ve misyoner raporlarına göre 1908 sonrası Bitlis il ve ilçelerinde bulunan Amerikan okulları şöyledir.⁷³

70 Dinçer, Nahit. *Yabancı Özel Okullar*; İstanbul 1978, sah.194-195

71 (Bu cemiyetlerden biri de ünlü Y.M.C.A. Amerikan Genç Erkekler Hıristiyanlık Teşkilatı ile Y.W.C.A. Amerikan Genç Kadınlar Hıristiyanlık Teşkilatıdır. Diğer bir misyoner cemiyeti de C.M.S. İngiliz Misyonerler Cemiyetidir. Bu cemiyet 1851'de Filistin'de çalışmalarına başlamış. 1903'te cemiyetin okul sayısı 75'e, öğrenci sayısı ise 4.600'e ulaşmıştır). Dinçer Nahit, *Yabancı Özel Okullar*; age., sah. 35-37

72 Dinçer, Nahit. *Yabancı Özel Okullar*; age., sah. 39-41

73 Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları* age., sah. 37

Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri

Yer Adı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Bitlis	2	350
Siirt	3	65
Muş	1	100
TOPLAM	6	515

Bitlis'te bulunan 2 Amerikan okulundan bir tanesi kız okulu olup, “*Girls Boarding School*” olarak bilinmektedir. Bu okulda okuyan öğrenci sayısı 41'dir.⁷⁴

Amerikan okullarında okutulan derslerin müfredat programı şöyledir:

1. Sınıf

1. Sömestr : Geometri (İngilizce olarak)
2. Sömestr : Geometri (İngilizce olarak)
3. Sömestr : Trigonometri (İngilizce olarak)

2. Sınıf

1. Sömestr : Kimya ve Astronomi (Her ikisi de İngilizce)
2. Sömestr : Ölçme, Tarih (İngilizce olarak)
3. Sömestr : Botanik

3. Sınıf

1. Sömestr : Kitap Koruma, Kimya (İngilizce)
2. Sömestr : Fizik, Kimya, Konuşma Sanatı (İngilizce)
3. Sömestr : Fizik, Zooloji, Mantık (İngilizce)

4. Yıl

1. Sömestr : Mantık Felsefesi (Ermenice ve Rumca)
2. Sömestr : Mantık Felsefesi (Ermenice ve Rumca)
Hıristiyanlığın Gelişmesi (İngilizce)
Pratik Ekonomi (İngilizce)
3. Sömestr : Felsefe Tarihi, Ahlak Felsefesi, İnsanlık Fikri ve Uluslararası Hukuk.⁷⁵

74 Haydaroğlu, Polat İknur. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*; age., sah. 100

75 Amerikan National Archives, *Despathes from U.S. Consult in Sivas (1886-1966)*, Microcopy No: T-681, Roll 1, 15 Eylül 1887 tarihli rapor.

Yukarıdaki müfredat programı dışında kalan okullarda ise aşağıdaki müfredat programı okutulurdu:

1. Yıl

İngilizce : İngiliz Alfabesi (1) ve Ermeni Alfabesi ile grameri

Türkçe : Gramer, Arap Harfler ile Okuma

Ermenice : Okuma Dersi

Bilim : Güzel Sanatlar ve Coğrafya

2. Yıl

İngilizce : Gramer, Okuma Dersi (2)

Türkçe : Arapça Harfler (Birincinin devamı), Osmanlı Tarihi

Ermenice : Gramer ve Okuma Dersi, Tarih

Bilim : Cebir ve Fizik

3. Yıl

İngilizce : Okuma Dersi (3) ve Gramer

Türkçe : Türkçe Okuma yazma

Ermenice : Gramerle Birlikte Ermenice Okuma – Yazma

Bilim : Yüksek Cebir, Geometri ve Fizik

4. Yıl

İngilizce : Shakespeare'nin Venedik Taciri (adlı eseri ve değerlendirilmesi), Cümle Yapısı, Genel Tarih

Türkçe : Kanunlar ve Türkçe Okuma - Yazma

Ermenice : Klasik Ermenice Grameri ve Araştırmalar

Bilim : Trigonometri, Astronomi, Tabii Fizik, eğer mümkünse Güzel Konuşma, Mantık, Kitap Koruma.⁷⁶

Özellikle Ermeni okullarının sayısı Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bitlis ve ilçelerinde önemli artış göstermiştir. Bu artış, Ermeni isyanlarının artmasına ve Müslüman halkın toplu katliamına yol açmıştır.

Birinci Dünya savaşı öncesinde Bitlis ve ilçelerinde bulunan Ermeni okullarına baktığımızda şu tablo önümüze çıkmaktadır (Birinci dünya savaşı öncesinde Siirt ve Muş Bitlis iline bağlı birer sancak, Bingöl'ün Genç ilçesi ise yine Bitlis'e bağlı bir ilçeydi):

76 Amerikan National Archives, *Despathes from U.S. Consult in Sivas (1886-1966)*, age.,

Bitlis ve ilçelerindeki Ermeni Okulları⁷⁷

İl ve İlçeler	Okul Sayısı
Bitlis	17
Siirt	26
Muş	9
Genç	1
TOPLAM	53

Ermeni eğitim örgütlerinin alabildiğine yaygınlaştığı dönemlerde Ermeniler, milletler mücadelesinde önemli rol oynamaya başlamışlardır. 93 harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rusların Yeşilköy önlerine kadar gelmesi Ermenileri cesaretlendirmiş ve onların milliyetçilik duygularını açığa çıkartmıştır. Ermenilerin çeşitli Hayırseverler Cemiyeti adı altında yürüttükleri faaliyetlerini; Araratlı Cemiyeti, Mektep Sevenler Cemiyeti, Şarklı Cemiyeti, Birlik ve Kurtuluş Cemiyeti, Karahaç Cemiyeti, Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti, Ermenistan'a Doğru Cemiyeti, Genç Ermenistan Cemiyeti adları altında aşikâr olarak yürüttüler.

Bu okullarda “*Türk'ü, Kürd'ü her yerde, her şerait altında vur!.. Mürtecileri, ahdinden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür!.. İntikam Al!*”⁷⁸ gibi bildiri ve sloganlarla yetişmiş gençlerin daha sonra Anadolu'da Müslüman tebaaya mezalime iştirak etmiş veya destek vermiş olmaları muhtemeldir.

Sevk ve İskân Kanunu çıkarılması ile beraber Bitlis'te bulunan Amerikan Kolejlere hızla faaliyete geçerek, Ermeni çocuklarını güvenlik yetkililerine vermemek için akıl almaz yollara başvurmuşlardır. Bu yollardan birisi de, Ermeni çocuklarına “düşman” diye tanıttıkları Türk yetkililerin kendilerini almaya gelmeleri halinde okulla beraber kendilerini yakmaları aşlanmıştır.

Bu konu ile ilgili olarak 14 Ekim 1915 tarihinde Bitlis'te ikamet eden ve Bitlis'teki Amerikan Yetimhanesinde görevli Miss Myrtle O. Shane'nin,

Özellikle Ermeni okullarının sayısı Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bitlis ve ilçelerinde önemli artış göstermiştir. Bu artış, Ermeni isyanlarının artmasına ve Müslüman halkın toplu katliamına yol açmıştır.

77 Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, age., sah. 122-123

78 Kırşehirlioğlu, Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, age., sah. 18

Bitlis Amerikan Konsolosu Herr Von Scheubner Richter'e yazdığı mektup şöyledir:⁷⁹

Dün sizi gördükten sonra yazmak zorunda hissettiklerimi nezaketle dikkate alacağınıza eminim. Bu hala bizimle birlikte olan kadın ve çocuklarla ilgili bir konu.

İlk önce konuyla ilgili son olaylardan bazılarını aktarmak iyi olabilir.

23 Haziran'da bizim binalarımızdakiler de dâhil şehirdeki bütün Ermeni erkekleri hapse atıldı. Birkaç gün sonra kadınlar şehirden götürülmeye başlayınca valiye kısa bir ziyarette buldum ve okulumuzdaki kızları ve bize sığınan kadınları teslim edemeyeceğimi söyledim. Kadınlara ne olacağına Halil Bey'in (Mirliva Halil Paşa) karar verdiğini, kendisinin bu kararı değiştirmeye gücü olmadığını, ama bizim binalarımızdaki kadınları en sona bırakacağını söyledi. Valinin de rızasıyla Halil Bey'e bir mektup yazdım, bir kopyasını da valiye gönderdim. Bir cevap alamadım.

Kadınlar ve kızlar şu anda hastanede çalışıyorlar, bu sayede onları şimdiye kadar tutabildik. Yakın zamanda Cevdet Bey'le konuştuk, ama nihai güvenlikleri için bize bir güvence vermedi ve çocukların da gitmesi gerektiğini söyledi. Protestan topluluğumuz 25 öğretmen ve öğrenci, 25 kadın ve 12 çocuktan oluşuyor. Bunlardan başka hastanede çalışan diğer kadınlar ve 30 kadar yetim var. Kabul ettiğimiz bu ilk yetimler Türk yetkililer tarafından okulumuza getirilmişti. Hükümetçe bir sakıncası olmamış olacak ki başkalarını da kabul ederek barınak ve yiyecek temin ettik. Aslında hepsini kurtarmalıyız ama sadece cemaatimize mensup olanları tutmak için ısrar edebiliriz gibimize geliyor.

Bütün kalbim bu meseleyle dolu. Hiçbir şekilde hükümete karşı gelmek istemem. Gelmeden önce amirlerimiz bize bu konuda kesin talimat verdiler. Hükümet erkeklerin sürgüne gönderilmesini savaş için gerekli bir önlem olarak gördüğü için onları teslim etmeyi reddedemeyeceğimiz konusunda burada hepimiz hem fikir olduk. Fakat o zamandan beri gereksiz görülen o kadar çok olaya tanık oldum ki artık bana emanet edilmiş insanları teslim etmek farklı bir mesele olarak gözüküyor. Götürülmelerini engelleyebileceğimizi söyleyemiyorum. Bu çaresizlik içinde kimse bizim yaptığımızdan fazlasını yapamaz. Ancak yine de onları kurtarmak için gücümüzün yettiği her yolu deniyoruz. Bu konuda

79 Bryce, James ve Arnold Toynbee. *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916 (Mavi Kitap)*, Cilt I. Çeviren Ahmet Hüner, Pencere Yayınları, İstanbul, Sah. 267-269

sizin yardımlarını rica ediyorum. Valiyi çok görmek istedim ama Miss (Mc Laren) hasta olduğu için tercümanım yok.

Hükümet büyükelçimize Protestanlar dokunulmayacağını söylediğine ve büyükelçinin bunu konsoloslara bildirdiğine dair yakın zamanda İstanbul'dan haber aldık. Fakat bu emirler burada uygulanmadı.

Bizimle birlikte olan kadın ve çocuklar hükümete muhtemelen hiçbir zarar veremezler, öyleyse neden böyle bir sona doğru yolların gerekiyor? Eğer hastane nakledilseydi onların bakımından sorumlu olabilirdik, o ana kadar onları yanımızda Harput'a götürmek uygun olacaktı. **İlk düşüncem, kızlarımızı almaya çalışmaları halinde okul binasını barikatlarla kapatarak onları zorla girmeye ya da binayı ateşe vermeye mecbur bırakmaktı.**

Bu şartlar altında böyle bir ölüm kızlarımız tarafından memnuniyetle karşılanacaktı. Bu plan tabii ki uygulanamazdı, bunu sadece onları bekleyen sondan ne kadar korktuğumuzu anlayabilmeniz için söylüyorum. Bu planı arkadaşlarıma söylediğimde muhalefet edenler oldu ama Hemşire (Marta), "Senin yerinde olsam bende aynı şeyi yapardım" dedi ve okulda barındıramadığım bazı kadınları başka binaya alarak onlarla kalmayı önerdi. Onun o anda gösterdiği anlayışın bana büyük yardımı oldu. Miss (kleiss) sayesinde onun ülkesini sevmeyi öğrendim...

Sonuç

Anadolu toprağında başlayan isyanlarda, özellikle Ermeni isyanlarında misyonerlerin etkisi çok fazla oldu. Masumane istekler göstererek Anadolu'ya gelen misyonerler, azınlıkları kullanarak hedeflerine ulaşmaya çalıştılar. Bu kişiler misyonerden ziyade ajan gibi çalıştılar. Ermenileri isyanlara yönlendiren, isyana teşvik eden bu misyonerler kan dökülmesinden çekinmemişlerdir. Ermeniler, misyonerler tarafından eğitilmiş, ihtilalcilik şuuru verilmiş, isyanlar çıkarılmasına neden olmuştur. Misyonerlerin okul açtıkları her yerde isyanlar kaçınılmaz olmuştur.

İsyanların önemli merkezlerinden birisi olan Bitlis'te Ermeni halkının nasıl ve kimler tarafından kullanıldığı bu makalede anlatılmaya çalışıldı. Bitlis'te açılan yabancı okullarda Ermeni öğrenciler isyan için eğitilmiş, isyanlarda önemli rol oynamıştır. Bu okullar eğitim yuvasından çıkarak birer isyan merkezlerine dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

BOA, A.MKT.MHM, 694/2-8

BOA, A.MKT.MHM, 694/2-9

BOA, DH.TMIK.M, 127/23-1

BOA, DH.TMIK.M, 127/23-2

BOA, DH.TMIK.M, 127/23-5

BOA, İ.DH, 883/70444-18

BOA, MF.MKT, 259/7-1

BOA, MF.MKT, 385/34-1

BOA, MF.MKT, 385/34-3

FO/4162/E 13585, Mc Donell Dernekar, 29.10.1970

İkincil Kaynaklar

Amerikan National Archives, Despathes from U.S. Consult in Sivas (1886-1966) Microcopy No: T-681, Roll 1, 15 Eylül 1887 tarihli rapor.

Azap, Eralp Yaşar. *Osmanlı Belgelerinde Bitlis*, Bitlis Eğitim, Tanıtım Vakfı yayınları (BETAV), İstanbul 2015

Bryce, James ve Arnold Toynbee. *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916 (Mavi Kitap), Cilt I. Çeviren Ahmet Hüner*, Pencere Yayınları, İstanbul,

Çark, Rh. Y. *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953,

Çavdar, Tevfik. *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, Nazım Hikmet Kültür Yayınları.

Cırık, Bülent. *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015

Dinçer, Nahit. *Yabancı Özel Okullar*, İstanbul 1978

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İlânı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983

Esenkal, Ebru. *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2007

Gürsoy, Şahin. *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine Bir İnceleme*, Kocatepe Üniversitesi, sosyal Bilimler Dergisi

Haydaroğlu, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı 47

Hocaoğlu, Mehmet. *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 1976,

Hovannisian, Richard G. *Armenian Baghesh (Pages)/Bitlis and Taron/Mush*, Edited by Richard G. Hovannisian, Ucla Armenian History and Culture Series, Historic Armenian Cities and Provinces, 2 California, Academic publishers since 1980

Keha, Murathan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri*, EKEV Akademi Dergisi, Sayı:58, 2014

Kırşehirlioğlu, Erol. *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 1963,

Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford 1968, Ankara 1970,

Mayewski, General. *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği*, Ankara Üniversitesi. Basımevi, Ankara 1986,

Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 (1914) Senesi Nüfus İstatistiği, Dersaadet 1336 (1920),

Mısırlıoğlu, Kadir. *Moskof Mezalimi, Cilt I-II*, Sebil Yayınları, İstanbul 1977,

Özdemir, Hikmet vd. *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi - Sayı 101, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004,

Raymond, H. Kevorkian ve Paul Paboudijan, *Les Arménins dans L'Empire Ottoman à la veille du génocide*, Paris 1992,

Selvi, Haluk. *Amerikalı Misyoner George P. Knapp ve Bitlis'te Ermeni Olayları (1893-1896)*, Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu, Ankara, 2014

Serdar, M. Törehan. *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van 1995,

Serdar, M. Törehan. *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Bitlis Valiliği, Bitlis 2006,

Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul 1975

Sevinç, Necdet. *Sanık Yazılar*, İstanbul 1974

Şimşir, Bilal N. *Amerika'nın Türk-Ermeni Politikası*, Türk Yurdu Dergisi, Cilt 26, Sayı 226, Haziran 2006,

Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İstanbul 1985

Temizer, Abidin. *Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi*, Avrasya İncelemeleri Dergisi, II/2, 2013

Thomson, Robert W. *Armenian Baghesh (Pages)/Bitlis and Taron/Mush, Bitlis and Armenian Histories*, Ucla Armenian History and Culture Series, Historic Armenian Cities and Provinces, 2 California, Academic publishers since 1980

Tozkoparan, Neşe. *19. Yüzyılda Van'da Misyoner Örgütleri ve Bu Örgütlerin İhtilalci Ermeni Hareketlerindeki Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2007

Türközü, Kemal. *Osmanlı Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ay yıldız Matbaası, Ankara 1983,

Uralgiray, Yusuf. *İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara 1977

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976

Yücel, İdris. *Kendi Belgeleri Işığında American Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005

EDİTÖRÜN DÜZELTME NOTU

Doç. Dr. Taner Aslan tarafından kaleme alınan “Ermeni Yardımsever Hayır Cemiyeti (Ermeni Cemiyet-i Hâyriye-i Umûmiyesi) ve Nizamnamesi” adlı, Ermeni Araştırmaları 53, (2016): 141-174 sayfaları arasında yayınlanan makalenin sayfa 151’de yer alan sonuç paragrafı, yazarın bilgisi dışında editörlük tarafından hatalı bir şekilde yayınlanmıştır, söz konusu paragrafın olması gereken doğru hali aşağıdaki gibidir.

Yayınlanan:

Osmanlı Devleti’nde sosyo kültürel amaçlı kurulan Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine bakıldığında, legal görünümlü illegal bir yapılanma içinde oldukları göze çarpmaktadır. Devletin bu cemiyetlerin tek bir etnik unsur üzerinden yürüttükleri yardım faaliyetlerinin mahiyetini takip etmesi gerekirdi. Özellikle Osmanlı ülkesinde etnik unsurlar baz alınarak kurulan yardım cemiyetlerinin 1878 Berlin Antlaşması’ndan sonra arttığı anlaşılmaktadır. Bir cemiyetin etnik anlayışa yönelik kurulmasını, devlet idarecilerinin dikkatle izlemesi gerekirdi.

Çalışmada azınlık örgütlenmelerinin devletin mukadderatına yönelik fiil ve teşebbüsler içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Bu cemiyetler gizli faaliyetlerde paravan olarak kullanılmışlardır. Cemiyetin üyelerinin sözde komite üyelerinden kabul edilmeyeceği nizamnamelerde belirtilse de hakikatte Ermeni isyanlarının teşvikçileri, planlayıcıları ve tertipleycileri oldukları görülmektedir.

Doğrusu:

Osmanlı Devleti’nde sosyo kültürel amaçlı kurulan Ermeni cemiyetlerinin yardım faaliyetleri adı altında Osmanlı Devleti’nin “hukuk-ı şahanesine” aykırı fiillerin odağında yer aldıkları göze çarpmaktadır. Çalışmada etnik temeli baz alarak kurulan cemiyetlerin menfi faaliyetlerinin devletin mukadderatına zarar verebileceğinin, dönemin devlet idarecilerince gözden kaçırılmaması gereken bir durum olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu amaçla kurulan cemiyetlerin tek bir etnik unsur üzerinden yürüttükleri yardım faaliyetlerinin mahiyetini takip edilmesi önemli gözükmemektedir.

Çalışmada azınlık örgütlenmelerinin devletin mukadderatına yönelik fiil ve teşebbüsler içerisinde yer aldıkları sonucuna varılabilir. Bu çalışma ile

Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığında kurulan Ermeni Yardımsever Cemiyetinin, yoksul Ermenilerin maddi ve manevi sorunlarını çözdüğü görülse de Ermenilerde millî bilinç oluşturma ve geliştirmede önemli rol oynadığı, özellikle yardım faaliyetleri adı altında Osmanlı Devleti'nde menfi faaliyetler yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Söz konusu yanlış dergimizin dijital baskısında da düzeltilmiştir. Hata dolayısıyla yazardan ve okuyucularımızdan özür dileriz.

EDITORS CORRIGENDUM NOTICE

Assoc. Prof. Dr. Taner Aslan's article, entitled "The Armenian Humanitarian Charity Society And Its Regulations" and published in *Ermeni Araştırmaları* 53, (2016): 141-174 contained an editorial error in Conclusion section p. 151. The corrected form of the paragraph is as follows:

Published:

Osmanlı Devleti'nde sosyo kültürel amaçlı kurulan Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerine bakıldığında, legal görünümü illegal bir yapılanma içinde oldukları göze çarpmaktadır. Devletin bu cemiyetlerin tek bir etnik unsur üzerinden yürüttükleri yardım faaliyetlerinin mahiyetini takip etmesi gerekirdi. Özellikle Osmanlı ülkesinde etnik unsurlar baz alınarak kurulan yardım cemiyetlerinin 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra arttığı anlaşılmaktadır. Bir cemiyetin etnik anlayışa yönelik kurulmasını, devlet idarecilerinin dikkatle izlemesi gerekirdi.

Çalışmada azınlık örgütlenmelerinin devletin mukadderatına yönelik fiil ve teşebbüsler içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Bu cemiyetler gizli faaliyetlerde paravan olarak kullanılmışlardır. Cemiyetin üyelerinin sözde komite üyelerinden kabul edilmeyeceği nizamnamelerde belirtilse de hakikatte Ermeni isyanlarının teşvikçileri, planlayıcıları ve tertipleycileri oldukları görülmektedir.

Corrected:

Osmanlı Devleti'nde sosyo kültürel amaçlı kurulan Ermeni cemiyetlerinin yardım faaliyetleri adı altında Osmanlı Devleti'nin "hukuk-ı şahanesine" aykırı fiillerin odağında yer aldıkları göze çarpmaktadır. Çalışmada etnik temeli baz

arak kurulan cemiyetlerin menfi faaliyetlerinin devletin mukadderatına zarar verebileceğinin, dönemin devlet idarecilerince gözden kaçırılmaması gereken bir durum olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu amaçla kurulan cemiyetlerin tek bir etnik unsur üzerinden yürüttükleri yardım faaliyetlerinin mahiyetini takip edilmesi önemli gözükmektedir.

Çalışmada azınlık örgütlenmelerinin devletin mukadderatına yönelik fiil ve teşebbüsler içerisinde yer aldıkları sonucuna varılabilir. Bu çalışma ile Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığında kurulan Ermeni Yardımsever Cemiyetinin, yoksul Ermenilerin maddi ve manevi sorunlarını çözdüğü görülse de Ermenilerde millî bilinç oluşturma ve geliştirmede önemli rol oynadığı, özellikle yardım faaliyetleri adı altında Osmanlı Devleti'nde menfi faaliyetler yürüttüğü anlaşılmaktadır.

This erratum has been corrected in the electronic edition of Armenian Studies (Ermeni Araştırmaları). Our apologies to the author and to our readers for this inadvertently mistake.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 54. sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 5.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı, dergimizin 55nci sayısına ilişkindir. Makale son teslim tarihi **14 Kasım 2016**'dır.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılıır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, saç köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 45 TL ~~54~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 30 TL ~~34~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 17 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 54) 17 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 33) 17 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 16) 17 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
 Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri 25 TL
Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR
 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL
 Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus 20 TL
 Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar / Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset 30 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

The screenshot displays the AVİM website interface. At the top, there is a navigation bar with the AVİM logo and the text "AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ / CENTER FOR EURASIAN STUDIES". A search bar is located on the right. Below the navigation bar, there is a main banner area with a large image and text: "Gürcistan'daki Müslüman Toplulukları" and "AVİM'DEN YENİ BİR KİTAP: GÜRCİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN TOPLULUKLAR: AZİZLİK HAKLARI, KİMLİK, SİYASET". Below this, there is a section titled "YORUMLAR" (Comments) with several entries, each featuring a small image and text. To the right of the comments, there is a section titled "ETKİNLİKLER" (Events) with a list of events, including "EDİTÖR VICTIMS OF WAR IN THE OTTOMAN EMPIRE 1878-1918 WHAT 'HISTORY' DOES NOT TELL IS (OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKI SAVAKLARIN KURBANLARI 1878-1918: TARİH BİZE NE ANLATMIYOR) - İRENYE SAIT". Below the events, there is a section titled "ANALİZLER" (Analyses) with several articles, including "LAGAN BARIŞ" and "NAZİLERİN YERİNDİ". At the bottom, there is a section titled "RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI" (Reports - Conference Books) with several book covers and titles, including "MONGOLIA ON THE EVE OF THE 15TH ASIA" and "PROJECTIONS FOR THE FUTURE OF TURKISH". On the right side of the website, there is a sidebar with a search bar, a "GİZLİLİK" (Privacy) section, and a "DUYURULAR" (Announcements) section with several entries, including "15 TEMMUZ 2016 TARİHİNDE İZMİR'DE YERLEŞEN TÜRKİYE'YE GÖÇMENLERİN İZLENİMLERİ".